

MSÜ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ŞEHİR VE BÖLGE PLANLAMA ANABİLİM DALI
KENTSEL KORUMA PROGRAMI

BALAT

TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE
SOSYAL YAPININ DEĞİŞİMİ VE
MEKANSAL ETKİLERİ

Hazırlayan: Y.DİLEK ERDEN

Danışman: Prof. Dr. Cengiz ERUZUN
1993-1994 Bahar Yarıyılı
Yüksek Lisans Tez Çalışması
İstanbul 1994

TARİHİ SÜREÇ İÇİNDE BALAT'TAKİ SOSYAL YAPININ DEĞİŞİMİ VE FİZİKSEL MEKANA ETKİSİ

GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KENTSEL KORUMA, YENİLEME VE SIHHİLEŞTİRME	5
1.1. Tanımlar	6
1.2. Türkiye'de Tarihsel Çevreyi Korumanın Gelişimi	12
BÖLÜM 2: İSTANBUL'UN MEKANSAL OLUŞUMU VE İNCELENECEK TARİHİ SÜRECİN BELİRLENMESİ	17
2.1. (1453) İstanbul'un Fethi Öncesi	19
2.2. (1453-1839) İstanbul'un Fethi ve Tanzimat'ın İlanı Arasındaki Dönemde Kentteki Sosyal Yapıda ve Mekansal Değişimler	25
2.3. Tanzimat'ın İlanı ile Cumhuriyet Arasındaki Dönem (1839-1923)	31
2.4. Cumhuriyet'ten Günümüze Kentte Azınlıkların Yaşadıkları Mekanlarda ve Sosyal Yaşamlarındaki Değişimler	36
2.5. Tanzimat'ın İlanı'ndan Sonra Kentteki Yabancı ve Azınlıklarla İlgili Kararlar	40
2.5.1. Mülk Edinmeleri ile İlgili Kararlar	41
2.5.2. İmarla İlgili Kararlar	45
BÖLÜM 3: BALAT	
3.1. Balat'ın Tarihsel Gelişimi	
3.1.2. Yahudilerin Balat'a Yerleştirilmeleri	
3.2. Balat'ın Sosyal Yapısı	
3.2.1. Bizans Döneminden Günümüze Balat'ın Sosyal Yapı Değişimi	
3.2.2. Günümüz Sosyal Yapı Özellikleri	
3.2.2.1. Anket Çalışması Yöntemi ve Sonuçlar	
3.2.2.2. Anket Sonuçlarının Genel Değerlendirmesi	
3.3. Anıtsal Yapılar	
3.3.1. Sinagoglar	
3.3.2. Kiliseler	

- 3.3.3. Camiler
- 3.3.4. Hamamlar
- 3.3.5. Mescidler
- 3.3.6. Balat Or-Ahayim Hastanesi
- 3.3.7. Balat Kapısı
- 3.4. Balat Yangınlarının Mimari Yapı Üzerindeki Etkisi
- 3.5. Planlama Çalışmaları
 - 3.5.1. İlk Planlar
 - 3.5.2. Prost Planı
 - 3.5.3. Piccinato Planı
 - 3.5.4. İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü Çalışmaları
 - 3.5.5. İstanbul Sur İçi İmar Planı
 - 3.5.6. Son Gelişmeler Haliç Kıyı Düzenlemesi
 - 3.3.7. Balat Kapısı

SONUÇ

KAYNAKÇA

30 Nisan Pazartesi 1492; Hahambaşı Abraham Senor ve Alfonso de la Cavalleria gibi büyük senyörlerin son girişimlerine rağmen, krallar kovulma fetvasını kamuya açıklarlar. Isaac Abravanel o günün nasıl yaşandığını betimlemektedir: "Korkunç haber kardeşlerimiz tarafından duyulunca, büyük bir yas, derin bir dehşet, İsrail halkının Nabukatnazar tarafından tutsak götürüldüğü günden beri, Juda'nın benzerini asla duymadığı ölçüde bir korku başgösterdi. Yine de bir-

birlerini yüreklendirmeye çalışıyorlardı. 'Cesaret!' diyorlardı, 'imanımızın onuru ve Tanrımızın Yasası adına kendimizi günahkârlardan korumamız gerek. Canımızı bağışarlarsa ne alâ; eğer bizi öldürürlerse yok oluruz; ama Abdimize sadakâtsizlik etmeyeceğiz, yüreğimiz boyun eğmemeli. İlahi varlığın, Tanrımızın adını anarak gideceğiz'. Ve, çökmüş bir halde, gittiler." Dörtbuçuk yüzyıl sonra, Polonya'da ya da Almanya'da, kimi İspanyol Yahudilerinin üç aylık bir süre sonunda gidecekleri bu ülkelerde de yazılabilecek bir metin...

Aynı Pazartesi, imzalanmış sözleşmeler uyarınca, Katolik krallar mahkemelerine buyururlar: "Hepinize ve herbirinize duyururuz ki Colomb nam kişi ile birlikte işbu karavellerle yola çıkan kişiler, hiçbir suç nedeniyle mahkemelerinizce ve duruşmalarınızda yargılanmayacaklardır."

Bu irade ile Yahudilerin kovulma duyurusunun ilanı arasında ne çarpıcı bir eşzamanlılık... Sanki onlar da bilinmeze doğru açılmaya itilmek isteniyordu. Sanki saltanat, Yahudileri okyanusta yok olup gitmeye itmek ister gibiydi.

JACQUES ATTALI, 1492

ÖZET

İstanbul, konumu ve sahip olduğu güzel doğası nedeniyle tarih boyunca çeşitli halkların ve kültürlerin yerleşim merkezi olmuş, devletlere başkentlik yapmış, önemli bir odak noktası olmuştur. Çağlar boyunca birlikte, yan yana yaşayan ve kendi kültürlerini kente yansıtan farklı dinlere ve dillere sahip topluluklar, İstanbul mozaığının parçalarını oluşturmuşlardır. İstanbul'a iş yapmaya gelenler ve İstanbul'da yaşayan azınlıklar kentin farklı kesimlerinde yerleşmiştir. İstanbul'da özellikle Pera bölgesinde elçilik binaları ve kiliselerini inşa etmeye başlamışlardır. Varlıklı olan kesim Beyoğlu'nda, diğer gruplar da kendi mahallelerinde taş binalar yaptırmışlardır. Bu akım sonucu İstanbul'da ilk katlı konut örnekleri ortaya çıkmış ve apartmanlaşmaya ilk adımlar atılmıştır. Ahşap köşkler ve evler arasında bu binalar o dönemi ve özelliklerini yansıtan belgeler haline gelmişlerdir. İstanbul'da bugüne kadar yaşamlarını sürdüren azınlık gruplar; ağırlıklı olarak; Museviler, Ermeniler ve Rumlardır. Tarih süreci içinde 1. Dünya Savaşı, Mübadele Antlaşmaları, Kıbrıs sorunu, 6-7 Eylül olayları, siyasal gerginlikler gibi nedenlerle bu etnik grupların nüfusunda önemli değişimler olmuştur. İstanbul'da yaşayan azınlık grupları içinde, tarih olarak en eskilere dayanan museviler ise "varlık vergisi"nin getirdiği güçlükler ve İsrail Devletinin kurulması ile birlikte göç etmiş, varlıklı olanlar da kendi kurdukları mahalleler; Balat ve Hasköy'ü terk ederek kentin daha modern ve prestijli bölgelerine yerleşmişlerdir. Tüm bu nüfus olayları İstanbul'da azımsanmayacak sayıda binayı mülkiyet açısından sorunlu hale getirmiştir. Bu mülkiyet sorunları, binaların, giderek de mahallelerin çöküntü haline gelmesine sebep olmuştur. Kentin içinde yayılmış azınlık mahallerinin bir kısmı terk edilmeleri sonucu ortaya çıkan mülkiyet sorunları ve yeni sahiplerinin kötü kullanımı sonucu yok olan tarihi bölgelerdendir. Bu tezde Balat semtinin tarih içinde değişen mekânsal, sosyal ve ekonomik yapı özellikleri incelenmiştir. Yapılan analitik çalışmalar sonucu hedeflenen ise; bugün büyük bir kısmı çöküntü alanı haline gelmiş ve özgün tarihsel ve mekânsal değerleri yok olmaya yüz tutmuş Balat semtinin geçmişte ve bugün sahip olduğu tarihi değerleri ortaya çıkarmaktır. Bugün bir kısmı yıkımlar, terk edilmeleri ve yangınlar sonucu yok olmuş olan, ancak İstanbul'un siyasi, sosyal ve ekonomik yaşamı doğrudan etkileyen azınlıkların inşa ettikleri anıtsal yapıları belgelemektir. Balat semtini oluşturan ve simgesi haline gelen Musevi cemaatini, geçmiş dönemlerdeki siyasal ve ekonomik gelişmelerin etkileriyle birlikte inceleyerek, Balat'taki sosyal yapı dönüşümünün nedenlerini ortaya koymak tezin hedefleri arasındadır.

Kentsel yada bölgesel ölçekte korumanın sağlanabilmesi büyük oranda halkın katılımı ile gerçekleştirilmektedir. Balat'taki koruma sorunlarının temelinde bugün Balat'ta yaşayan kesimin sosyo-ekonomik koşulları yatmaktadır. Araştırmanın amacı doğrultusunda, alan ve anket çalışmaları ile bugünkü "Balat"ın sosyo-ekonomik yapısı ve halkın korumaya yaklaşım ve katılımına yönelik sonuçlar ortaya konmuştur.

SUMMARY

Due to its beautiful nature, Istanbul has a variety of history, it became a center of settlement of different people and cultures and became an important focal point. Throughout the ages, communities with different religions and languages living side by side and reflecting their culture to the city have formed parts of the Istanbul mosaic. Those who came to Istanbul to work and living in Istanbul were settled in different parts of the city. They started to build embassy buildings and churches in Istanbul especially in Pera region. The wealthy people in Beyoğlu, the other groups have built stone buildings in their neighborhoods. As a result of this flow, the first examples of residential buildings have emerged in Istanbul and the first steps have been taken for apartment building. Among the wooden mansions and houses, these buildings have become documents reflecting that period and its features.

Minority groups living in Istanbul until today; predominantly; Jews, Armenians and Greeks. Within the history period, there have been important changes in the population of these ethnic groups due to reasons such as World War I, Exchange Agreements, Cyprus problem, 6-7 September events and political tensions. Among the minority groups living in Istanbul, the oldest are Jews and they have migrated along with the difficulties of the wealth tax and the establishment of the State of Israel. Some of them left Balat and Hasköy and settled in more modern and prestigious areas of the city. All these population incidents have made a considerable number of buildings in Istanbul problematic. These property problems have led to the collapse of the neighborhoods. It is one of the historical districts that have been destroyed due to property problems resulting from the abandonment of some of the minority areas spread within the city and the bad use of new owners.

In this thesis, spatial, social and economic structure characteristics of Balat district in history have been examined. If the result of analytical studies is targeted; today a large part of the collapsed area has become and the original historical and spatial values have been destroyed. Today, some of the monumental structures built by minorities that have been destroyed as a result of destruction, abandonment and fires but which directly affect the political, social and economic life of Istanbul. Examining the reasons of the social structure transformation in Balat by examining the Jewish community, which became the symbol of Balat district and became the symbol of the political and economic developments in the past. The provision of conservation at urban or regional level can be achieved with the participation of the public. The basis of the protection problems in Balat today is the socio-economic conditions of the people living in Balat. For the purpose of the study, the results of the field and survey studies; the socio-economic structure of Balat and their approach and participation to the conservation of the people have been revealed.

GİRİŞ

İstanbul, konumu ve sahip olduğu güzel doğası nedeniyle tarih boyunca çok çeşitli halkların ve kültürlerin yerleşim merkezi olmuş, devletlere başkentlik yapmış, tüm dünya için odak noktası olmuştur.

Çağlar boyunca birlikte, yanyana yaşayan ve kendi kültürlerini kente yansıtan farklı dinlere ve dillere sahip topluluklar, İstanbul mozaiğinin parçalarını oluşturmuşlardır. Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olduğunda ve son olarak da Türkiye Cumhuriyetinin en önemli kenti olarak İstanbul, bu özelliğini hep sürdürmüştür.

Şehirde yaşayan etnik gruplar, gerek yönetimlerin isteği, gerekse burada yaşama arzusu ile kendi yerleşim bölgelerini oluşturmuşlar, ibadethanelerini, sosyal binalarını da bu bölgelere kurarak adeta birer koloni durumuna geçmişlerdir. Bu şekilde, her etnik grubun içerisinde kendi geleneklerini, kendi kültürlerini devam ettirdiği mahalleler oluşmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine doğru yenilik yapma amacıyla, içten ve dıştan gelen baskılar sonucunda Batıya açılma hareketleri gözlenmiştir. Bunun karşılığında İmparatorluğu el değmemiş bir "pazar yeri" olarak gören yabancı devletler de İstanbul'a iş yapmaya gelen vatandaşlarının "hak"larını korumak üzere İstanbul'da özellikle Pera bölgesinde elçilik binalarını ve kiliselerini inşa etmeye başlamışlardır. Bu dönemde yabancıların İstanbul'da sıkı işbirliği içinde oldukları kişiler yine kentte yaşayan azınlık gruplardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik bunalıma girmesi ve dışarıya bağımlı hale gelmesiyle birlikte, İmparatorluğun üzerindeki baskılar artmış azınlıklara uygulanan kısıtlamalar tamamen kaldırılmıştır. Bu arada elçilikleri ve kiliseleri inşa eden yabancı mimarlar, bu binaların çevresine konutları da ekleyerek, Beyoğlu'nda beş altı katlı taş binalardan oluşan bir dokunun

ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bu yapılaşmayı en yakından izleyen grup yine, imar ile ilgili tüm hakları elde eden azınlıklardır. Varlıklı olan kesim Beyoğlu'nda, diğer gruplar da kendi mahallelerinde taş binalar yaptırmışlardır. Bu akım sonucu İstanbul'da ilk çok katlı konut örnekleri ortaya çıkmış ve apartmanlaşmaya ilk adımlar atılmıştır. Ahşap köşkler ve evler arasında bu binalar o dönemi ve özelliklerini yansıtan belgeler haline gelmişlerdir.

İstanbul'da bugüne kadar yaşamlarını sürdüren azınlık gruplar; ağırlıklı olarak "Museviler, Ermeniler ve Rumlar"dır.

Tarih süreci içinde bu etnik grupların nüfusunda önemli değişimler olmuştur. Fetih'ten sonra Anadolu'daki azınlıkların ve İspanya ve Makedonya'dan gelen Yahudilerin yerleştirilerek nüfus artırma politikasının yanısıra tarih içinde çeşitli nedenlerle azınlık ve yabancılar ülkeyi terketmiştir. 1. Dünya Savaşı, Mübadele Antlaşmaları, Kıbrıs sorunu, 6-7 Eylül olayları, siyasal gerginlikler, Rumların büyük oranda Yunanistan'a göç etmelerine sebep olmuştur. Öte yandan Ermeni sorunu da Ermeni grupların A.B.D. Kanada ve Avrupa ülkelerine yerleşmelerini hızlandırmıştır. İstanbul'da yaşayan azınlık grupları içinde, tarih olarak en eskilere dayanan museviler ise "varlık vergisi"nin getirdiği güçlükler ve İsrail Devletinin kurulması ile birlikte İsrail'e göç etmiş varlıklı olanlar da kendi kurdukları mahalleler; Balat ve Hasköy'ü terk ederek kentin daha modern ve prestijli bölgelerine yerleşmişlerdir.

Kentte yaşayan yabancılar, 1. Dünya Savaşı, arkasından gelen Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyetle birlikte kenti terk etmişler, mülk edinme haklarına getirilen kısıtlamalarla, sahip oldukları mülkleri ağırlıklı olarak azınlık gruplarına bırakmışlardır. Tüm bu nüfus olayları İstanbul'da azımsanmayacak sayıda binayı mülkiyet açısından sorunlu hale getirmiştir. Bu mülkiyet sorunları, binaların giderek

de mahallelerin çöküntü haline gelmesine sebep olmuştur. Kentin içinde yayılmış azınlık mahallerinin bir kısmı terk edilmeleri sonucu ortaya çıkan mülkiyet sorunları, ve yeni sahiplerinin kötü kullanımı sonucu yok olan tarihi bölgelerdendir.

Bu araştırmanın amacı; İstanbul'un mekansal dönüşümünü etkileyen azınlık ve yabancıların, İstanbul'da oluşturdukları mekanları terk etmeleri sonucu ortaya çıkan sorunları analiz etmektir. Bu doğrultuda genelde İstanbul, özelde de Balat semtinin tarih içinde mekansal, sosyal ve ekonomik yapı özellikleri incelenecektir.

Yapılacak analitik çalışmalar sonucu hedeflenen ise; bugün büyük bir kısmı çöküntü alanı haline gelmiş ve özgün tarihsel ve mekansal değerleri yok olmaya yüz tutmuş Balat semtinin geçmişte ve bugün sahip olduğu tarihi değerleri ortaya çıkarmaktır. Bugün bir kısmı yıkımlar, terk edilmeleri ve yangınlar sonucu yok olmuş olan, ancak İstanbul'un siyasi, sosyal ve ekonomik yaşamını doğrudan etkileyen azınlıkların inşa ettikleri anıtsal yapıları belgelemektir.

Balat semtini oluşturan ve simgesi haline gelen musevi cemaatini, geçmiş dönemlerdeki siyasal ve ekonomik gelişmelerin etkileriyle birlikte inceleyerek, Balat'taki sosyal yapı dönüşümünün nedenlerini ortaya koymak araştırmanın hedefleri arasındadır.

Kentsel yada bölgesel ölçekte korumanın sağlanabilmesi büyük oranda halkın katılımı ile gerçekleştirilmektedir. Balat'taki koruma sorunlarının temelinde bugün Balat'ta yaşayan kesimin sosyo-ekonomik koşulları yatmaktadır.

Araştırmanın amacı doğrultusunda, alan ve anket çalışmaları ile bugünkü "Balatlı"nın sosyo-ekonomik yapısı ve korumaya yaklaşım ve katılımı araştırılacaktır.

BÖLÜM 1: KENTSEL KORUMA YENİLEME VE SIHHİLEŞTİRME

1.1.Koruma, Sit ve Tarihi Çevre Kavramları ile İlgili Tanımlar

"Koruma" sözlüklerde "bir varlığı tehlike ve dış etkenlere karşı güvence altına alma" olarak geçmektedir. 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasasının 3. maddesi "koruma"yı, "taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarında muhafaza, bakım, onarım, restorasyon, fonksiyon değiştirme işlemleri, taşınır kültür varlıklarında ise muhafaza, bakım, onarım ve restorasyon işleri" olarak tanımlamaktadır.

2863 sayılı yasanın aynı maddesine göre "sit", "tarih öncesinden günümüze kadar gelen çeşitli medeniyetlerin ürünü olup, yaşadıkları devirlerin sosyal, ekonomik, mimari ve benzeri özelliklerini yansıtan kent ve kent kalıntıları, önemli tarihi olayların meydana geldiği yerler ve tespiti yapılmış tabiat özellikleri ile korunması gerekli alanlar"dır.

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi'nde de "sit", "doğal ya da insan eliyle yapılmış taşınmaz kültür varlıklarını barındıran, kendi içinde bütüncül bir bütün oluşturan, bütün bu özellikleriyle birlikte korunması gereken çevre parçası" olarak tanımlanmıştır.

"Tarihsel çevre" kavramının sözlük tanımı, "kültür ve tabiat varlıklarının oluşturduğu mekan" olarak yapılmıştır.

2863 Sayılı Yasa'nın 3. maddesi "kültür varlıklarını, tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla ilgili bulunan yer üstünde, yer altında da veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklar", "tabiat varlıklarını; tarih

öncesi ve tarihi devirlerle, jeolojik devirlere ait olup ender bulunmaları veya özellikleri ve güzellikleri bakımından korunması gerekli, yer üstünde, yer altında veya su altında bulunan değerler" olarak kabul etmektedir. Adı geçen yasa'nın 6. maddesinde korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları şöyle sıralanmaktadır.

"Korunması gerekli tabiat varlıkları ile 19. yy sonuna kadar yapılmış taşınmazlar,

. Belirlenen tarihten sonra yapılmış olup önem ve özellikleri bakımından Kültür Bakanlığı'nca korunmalarında gerek görülen taşınmazlar,

. Sit alanı içinde bulunan taşınmaz kültür varlıkları,

. Milli tarihimizdeki önemleri sebebiyle zaman kavramı ve tescil söz konusu olmaksızın Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda tarihi olaylara sahne olmuş binalar ve tesbit edilecek alanlar ile Mustafa Kemal Atatürk tarafından kullanılmış evler".

9.8.1963 günlü 2872 sayılı Çevre Yasası da 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yasası gibi "tarihi çevre koruma ilkeleri"ni belirlemede rol oynamaktadır. Çevre Yasası'nın 1. maddesi yasanın amacını şöyle belirtmektedir:

"Bu yasanın amaç, bütün vatandaşların ortak varlığı olan çevrenin korunması, iyileştirilmesi; kırsal ve kentsel alanda arazinin ve doğal kaynakların en uygun şekilde kullanılması ve korunması; su, toprak ve hava kirlenmesinin önlenmesi; ülkenin bitki ve hayvan varlığı ile doğal ve tarihsel zenginliklerinin korunarak,

bugünkü ve gelecek kuşakların sağlık, uygarlık ve yaşam düzeyinin geliştirilmesi ve güvence altına alınması için yapılacak düzenlemeleri, alınacak önlemleri, ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleriyle uyumlu olarak belirli hukuki ve teknik esaslara göre düzenlemektir".

Mehmet Çubuk, Safa Erkün ve Akın Eryoldaş, "Tarihi Kentlerde Planlama düzenleme Sorunları" konulu 11 Dünya Şehircilik Günü Kollokyumu'nda ortak hazırladıkları bildirilerinde" ... Tarihsel kentsel doku içinde bazı kalanlar, yalnızca kültürel miras veya ata yadigarı değil, yarının planlamasında, konut politikalarında kaybettiğimiz birçok değeri yeniden bulmamıza yardım edecek, sosyo - ekonomik tutarlılığı bulunan fiziki bir çevredir" görüşünü dile getirmişlerdir (1.1)

Mehmet Çubuk, 1984 yılında düzenlenen "Koruma Planlama Semineri"nde, "Koruma Planlaması Kavramı ve Ülkesel Fiziksel Planlama Etkinlikleri İçindeki Yeri" konulu bir başka bildirisinde "... Koruma ile birlikte yaşatma kavramının da ele alınması gerekmektedir. Korumanın özellikle yaşamı sürdürebilmek amacıyla yapılması sağlanmalıdır. Korumanın doğal ve tarihsel çevrede yapılması halinde, korunması gereken taşınmazların çevrelerinden soyutlanmaması, çevreleri ile birlikte bütünleşmesi önemli bir hedef olmaktadır. Korunmaya konu olan tarihsel eserler dondurulmuş bir ortam olmayıp yaşayan bir organizmadır. Bu çevre içinde tarihi devamlılığın korunması ve sağlanması gerekmektedir. Bu koruma insana kişiliğini bulmada ve toplumun katı değişimlerine karşı emniyet hissi duyabilmesine elverişli bir yaşam ortamı yaratılmasında temel olmalıdır" demiştir.

Cengiz Bektaş, "Koruma Onarım" adlı kitabında yukarıdaki görüşe paralel olarak "koruma düşüncesinin, insanın bugününün ve geleceğinin sorumluluğunu taşıması gereğinden ve geçmişi varolanı dondurmanın, çağın insanı için yaşanmaz duruma getirmenin koruma olmadığından" söz etmiştir (1.2).

Sanat tarihçisi Semavi Eyice "çevresiyle bir topluluk oluşturan mekanı" tarihsel çerçe olarak tanımlamaktadır. Tarihsel çevreyi koruma yolunun ise "yeni yapılaşmanın, çevresindeki eski kent dokusu üslubunda gelişmesinden ve eski yapılara yeni fonksiyonlar verilirken eskinin yarattığı atmosferin yok edilmemesi"nden geçtiğini belirtmektedir.

Doğan Kuban ise "tarihi çevreyi korumanın günümüzde bütün dünyada bilinen yasal ve teknik boyutları olduğunu, Türkiye'de İslam ülkelerinde ve çoğu Üçüncü Dünya ülkesinde üstesinden gelinmeye çalışılan sorunun, bir koruma iradesine dönüşmesi gerekliliğini ve ekonomik baskılar altında bu konuda gösterilecek dirençle çözümüne gidilebileceğini" kabul etmektedir. Doğan Kuban, "Türkiye'de tarihi çevre ve tarihi yapı koruma sorununu, bir kültürel örgütlenme, kamuoyu oluşturma, spekülâtif baskıya direnme ve yasal çerçeveyi yeniden yaratma sorunu" olarak görmektedir (1.3.)

Nuran Zeren, korumayı "kentsel koruma" olarak ele almaktadır. Bu kavramı, "toplumun geçmişteki ekonomik koşullarını, kültür değerlerini yansıtan, fiziksel yapısının günümüzün değişen sosyal ve ekonomik koşulları altında yok olmasına engel olmak ve çağdaş toplumla, çağdaş gelişmelerle bütünleşerek yaşamasını sağlamak" olarak tanımlamaktadır.

Necva Akçura, "Çevre Ölçeğinde Koruma Konusunda Öneriler" adlı çalışmasında, "Çevre ölçeğinde koruma"yı "tek başlarına anıt niteliği taşımasalar da, bir arada, mimari, görsel tarihi değerler taşıyan yapı gruplarının, aralarında, anıtlarla veya anıtlar olmadan oluşturdukları çevrelerinin aktif ve ileriye dönük olarak korunması çabaları" olarak özetlemiştir. Akçura'ya göre "koruma" aşağıdaki çabaları içermektedir (1.4.)

a. Korunması gerekli değerlerin uzun süreli olarak, bilimsel yöntem ve tekniklerle korunması (yapı ve çevre ölçeğinde)

b. Ülkenin - bölgenin - kentin planlanmış gelişme çizgisine uygun işlevler verilmesi:

- . Eski işlevlerin devamı veya yenilenmesi,
- . Yeni işlevlerin devamı veya yenilenmesi,

c. Genellikle koruma alanları iskan alanları olduğundan, sosyal yapıyla ilgili sorunların çözümlenmesi:

- .Gerekli yaşam standartlarının sağlanması,
- . Onarım sonrası sosyal grup değişimlerinin düzenlenmesi,

d. Bölgede koruma, sıhhileştirme, yeni fonksiyonlarla birlikte şekillenecek alt - yapı hizmetleri ve servis sorunlarının, bölgenin çevresiyle sağlıklı ilişkileri de dikkate alınarak sağlanması,

e. Koruma alanı ve çevresinde yeni gelişmelerin planlanması, mimari biçimlerinin kontrolü,

f. Korumanın gerekli idari, mali, yasal çerçeve içine oturtulması, fiziki planlama kararları ile ilişkisinin kurulması.

Ekonomistler, tarihsel çevre korumaya fada maliyet analiziyle yaklaşmaktadır. Korunacak "eski"nin yaratacağı maliyet ve korunduktan sonra sağlayacağı fayda gözününe alınarak korumaya gidilmesinden söz etmektedirler.

Coğrafyacılar fiziksel çevre ve insanı bir arada düşünerek tarihsel çevrenin korunmasına insanın çevresiyle olan ilişkisini inceleyerek, fiziksel çevrenin toplumun işlevlerine ve gelişmesine yaptığı etkiyi araştırarak yaklaşmaktadır (1.5).

Yukarıda görüldüğü gibi, tanımlarda dört ana ortak nokta göze çarpmaktadır:

- a. Tarihsel yapıtların, çevreleriyle birlikte düşünülerek korunması,
- b. Tarihsel yapıtlara yeni işlevler vererek yada eski işlevlerinin devamını sağlayarak koruma çalışmalarının yürütülmesi,
- c. Tarihsel çevrenin korunmasında halk katılımının sağlanması,
- d. Tarihsel yerleşim alanlarıyla, yeni yerleşim alanlarının bütünleştirilmesi,

Tarihsel çevrenin korunmasında en farklı yaklaşım ekonomistlerden gelmektedir. Ekonomistler, tarihsel çevrenin fiziksel planlamasının nasıl yapılacağından çok tarihsel çevreden, korunduktan sonra, sağlanacak ekonomik faydanın üzerinde durmaktadırlar.

12.. Türkiye’de Tarihsel Çevreyi Korumanın Gelişimi

Mekanda yeni sınır belirlemede, yönetsel yapının, görev ve yetkilerini ya varolan kurumlarda değişiklik yaparak yada yeni kurumlaşmalara giderek, gibi düzenleyici rol oynayan yasal kaynaklar Osmanlı Dönemi’ne dayanmaktadır (19). Örneğin Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethinden sonra atanan ilk Kadı Hızır Bey Çelebi, yapılarının çeşitli nitelikleri kullanılacak malzemelerin cinsini, binanın kaç kat olacağı belirli kurallara bağlamıştır.

Tek yapı değğinde, kimi biçimsel kaygılardan yola çıkarak koruma çalışmalarını düzenleyen, bütünü ya da parçayı planlama endişesi taşımayan ilk yasa, 1848 yılında uygulanmaya konan Ebni’ye Nizamnamesi (Yapı Tüzüğü) sokakların genişletilmesi koşullarını, yapı yüksekliklerinden, yapı malzemesinden, özellikle ticaret yapılarının kagir olmasından, binalarda yapılacak, balkon ve çıkıntılar için izin alınması gereğinden söz eden kuralları içermekteydi.

16 Ağustos 1854’de yayınlanan bir resmi duyuru ile ilk belediye İstanbul Şehremaneti kurulmuştur. Bir yıl sonra 9 Mayıs 1855’de, İntizam-ı Şehir kurulu oluşturulmuştur. Ancak teknik ve sosyal altyapı noksanlığı uygulamada sorunlar çıkarmış, kurulan Kurul iki yıl sonra dağılmıştır (1.6).

1864 yılında bu kez yolları da kapsayan Turuk ve Ebniye Nizamnamesi (Yollar ve Yapılar Tüzüğü) çıkarılmıştır. Bu Tüzük’te, yol genişlikleri ve yönleri, yapı tarzı, yükseklik ve genişlikleri, yangın yerlerinde ya da yeni yapılan yapılarda belediyece haritalarda belirlenen sokak istikametlerine uyulma zorunluluğu gibi yalnızca yapıları dikkate alan uygulamalar getirilmiş, yaşanan alanın bütününde

düzenlemeyi amaçlayan bir düşünce geliştirilmemiştir.

1869, 1874, 1884 günlü Eski Yapıtlar Tüzükleri (Asar-ı Atika Nizamnameleri) ise doğrudan "eski yapıtları korumayı" konu alan ilk düzenleme olarak kabul edilmektedir (1.7). Bu üç Tüzüğün ortak özellikleri şöyle sıralanmaktadır:

- a. İlke olarak, "eski yapıt" Devlet malıdır.
- b. "Eski" kavramı, Osmanlı İmparatorluğu öncesi kültürlerin verileri ile sınırlıdır.
- c. Özellikle taşınır eski eserler, Devlet'in malıdır. Yurtdışına çıkarılamazlar.

13 Şubat 1869 günlü Asar-ı Atika Nizamnamesi (Eski Yapıtlar Tüzüğü) ile antika aracılığı izne bağlanmış, bulunan antikaların eski paralar dışında yurtdışına çıkarılması yasaklanmıştır (22). 7 Nisan 1874 Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin ilk maddesi ise eski çağlardan kalan her türlü sanat yapıtının eski yapıt olduğunu hükme bağlamış, henüz çıkarılmamış eski yapıtların, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, Devlet'in malı olduğu belirtmiştir. 36 maddeden oluşan bu yönetmelikle kazı işleri de izne bağlanmıştır. 22 Şubat 1884 günlü Asar-ı Atika Nizamnamesi'nden sonra Müze Nizamname-i Dahilisi, daha sonra da 10 Nisan 1906 günlü Asar-ı Atika Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu tüzükle eski yapıtların hiçbir biçimde yurtdışına çıkarılamayacağı öngörülmüştür. 1906 Asar-ı Atika içermesiyle temel bir düzenleme olarak kabul edilmiş, 67 yıl yürürlükte kalmıştır.

1906 günlü Asar-ı Atika Nizamnamesi'nden önce, 1877 yılında özellikle Boğaziçi alanı yerleşmelerini etkileyen "Dersaadet Belediye kanunu" yürürlüğe konmuştur.

Dersaadet Belediye kanunu'nun 1. maddesi ile Dersaadet Hududu çizilmiş, 3.

maddesiyle belediyenin görevleri belirlenmiştir. Yasa'da belediye sınırları içindeki yapıların inşaatına, yolların genişletilmesi ve düzenlenmesine, eski yapıların düzenlenmesine, gerekli durumda istimlakına, haritaların hazırlanmasına, nüfusun, doğumların, dümlerin tesbitine, meydanların yapılmasına, Boğaz vapur ve kayıklarının denetlenmesine ilişkin maddelere yer verilmiştir.

Boğaziçi alanı, Dersaadet Belediye Yasası'ndan başlayarak, kentsel alan olarak kabul edilmiştir. Ancak Boğaziçi'nin, 1930'lara kadar kıyı kuşağındaki yalılar ve Boğaziçi köy yerleşmeleri dışındaki kesimleri kırsal karakter taşımış, yerleşme, gelişmesi açısından herhangi bir devingenliğe sahip olmadığından, planlama gereği duyulmamıştır (1.8).

Ülke genelinde, buna bağlı olarak da İstanbul ve Boğaziçi'nde yerleşmelere planlama zorunluluğu getiren ilk yada 1930'da yürürlüğe giren 1580 sayılı Belediye Yasası'dır. Bu yasayı destekleyen 1593 sayılı Hıfz-ı Sıhha Yasası (Genel Sağlık Yasası) ile 2290 sayılı Yapı ve Yollar Yasası yürürlüğe girince bugünkü şehircilik anlayışına tümüyle uymasa da imar planlama dönemine girilmiştir (24).

Türkiye'de kentsel korumaya ilk yaklaşım olarak 23 Temmuz 1932'de H. Jansen'in hazırladığı Ankara İmar Planı gösterilmektedir. 1936'da H. Prost'un hazırladığı İstanbul Nazım Planı da kentsel korumayı amaç edinerek, özellikle camilerin çevresinin düzenlenmesine önem vermiştir. Prost, dönemindeki teknik bilgi, belge ve harita eksiklikleri nedeniyle kent, ayrı zamanlarda, ayrı ölçütlerle ayrı ölçekteki haritalarla ele almış, İstanbul Pera ve Üsküdar için üç ayrı plan hazırlamıştır. Ancak bu planlar uygulanamamıştır.

1950'den itibaren Türkiye'de konut sorununa çözüm arandığı bir döneme geçilmiş, hızlı kentleşme sonucu yıkımla karşı karşıya kalan tarihsel yapıları korumaya alma amacını taşıyan, 2 Temmuz 1951 günlü, 5805 sayılı Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkilatına Dair Kanun yürürlüğe girmiştir.

Kurul, Türkiye'de tarihsel ve kültür varlıklarının korunması anlamında atılmış ilk önemli adım olarak kabul edilmektedir (1.9).

16.1957 gününde yürürlüğe giren 6785 sayılı İmar Yasası'nın 25 maddesi de tarihsel çevre korumaya ilişkin, kurullar taşımaktadır: 25. maddede, yapılacak her türlü yapı, tesis ve bunlara ait müstemilatın tarihsel eserlere ve arkeolojik alanlara olan uzaklıklarının hazırlanacak tüzük ve yönetmeliklerle saptanacağı, belirtilmiştir. Bu madde doğrultusunda hazırlanan 18.6.1957 günlü ve 4/9153 sayılı İmar Tüzüğü'nün 39. maddesi:

"Milli Eğitim Bakanlığınca tesbit olunmuş eski eserlerin bitişik olmayan cephelerinde 10 metreden az olmamak üzere bu eserin esas kitlesinin irtifakı kadar mesafe dahilinde bina yapılamaz. Ancak G.E.E. ve A.Y.K.'nin mütalaası alınmak suretiyle bu mesafe değiştirilebilir. "İmar ve yol istikamet planı tanziminde de eski eserler ve arkeolojik alanlar bakımından bu kurul'un mütalaası esastır" hükümlerini getirmiştir.

11.7.1972 günlü, 1605 sayılı, 6785 sayılı İmar Yasası'na Ek'in 6., 7. ve 18. maddesinde tarihsel ve doğal çevrenin korunmasına ilişkin kararlar getirilmiştir:

a-6. maddede; "Ruhsatiye alınmadan başlanan yapılar belediyelerce derhal dur-

durulur. .."

b-7. madde; "Yapı, ruhsatiye ve eklerine aykırı yapıldığı takdirde derhal durdurulur. Projede yapılan tadilat kabul ve tasdik edilerek ruhsatiye tashih edilinceye kadar inşaata devam ettirilmez..."

c-18. maddesi; "İnşaatin bitme günü, kullanma izninin verildiği gündür. Kullanma izni verilmeyen veya alınmayan yapılar, izin alınıncaya kadar belediye hizmetlerinden ve tesislerinden faydalanamazlar ..." demiştir.

25.4.1973 gününde de 1710 sayılı Eski Eserler Yasası yürürlüğe girmiştir. 1710 sayılı yasa ile tarihsel eser tanımlamasına, anıt, sit, ören yeri, doğal sit tanımlarına açıklık getirilmiştir.

1973 yılından sonra yürürlüğe konan, tarihsel çevre korumayı konu alan yasalar, ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

1. BÖLÜM İLE İLGİLİ NOTLAR

- 1.1. ÇUBUK, Mehmet, Erkün Sefa, Eryoldaş Akın, Türkiye 11. Dünya Şehircilik Kolokyumu Tarihi Kentlerde Planlama Düzenleme Sorunları, Ankara, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Yayınları, 1989.
- 1.2. BEKTAŞ Cengiz, Koruma Onarım, İstanbul, Yem Yayınları, 1992, s. 42
- 1.3. KUBAN Doğan, "Kent Korumasında Kültürel Sorunlar", Koruyucu Kent Yenilemesi ve Yönetimler Semineri, Ankara. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yayınları, 1992, s. 30
- 1.4. AKÇURA Necva, Çevre Ölçeğinde Koruma Konusunda Öneriler, Ankara, ODTÜ Yayınları, 1975, s. 1-2
- 1.5. TÜMERTEKİN Erol, Beşeri Coğrafyaya Giriş, İstanbul, Okan Dağıtımçılık, 1977, s. 135
- 1.6. Aysu Çiğdem, Boğaziçi'nde Mekansal Değişim, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 1989, s. 200
- 1.7. MADRAN Emre, "Son 20 Yılda Koruma Yasaları", Türkiye 11. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu Tarihi Kentlerde Planlama / Düzenleme Sorunları, Ankara Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Yayınları, 1989, s. 651
- 1.8. AYSU Çiğdem, A.g.e., s. 248

19. AKOZAN Feridun, Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, No. 47, 1977, s. 21

BÖLÜM 2: İSTANBUL'UN MEKANSAL OLUŞUMU VE İNCELENECEK TARİHİ

SÜRECİN BELİRLENMESİ

İstanbul'a ilk yerleşimler M.Ö. 7 yüzyılda olmuştur. Bu yüzyılda Ege kıyılarından İyonya'ya, Anadolu ve Trakya kıyılarından Marmara ve Karadeniz'e kadar uzanan kolonizasyon yolları ile önce Chalchedon (Kadıköy) daha sonra da Byzantion koloni kenti kurulmuştur. Chalchedon Bölgesi Kadıköy ile Kalamış koyu arasındadır. Daha sonraki yerleşmeler, Üsküdar'ın Marmara Denizi'ne bakan yamaçları; Ghryspdüs ve Galata'daki Skyae bölgeleridir. (2.1)

İstanbul, Roma İmparatorluğu bünyesinde başkent Roma kadar önem kazanmış, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla birlikte Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmuş, yıkılması sonucunda da Bizans'ın merkezi olma işlevini 1453 yılına kadar sürdürmüştür. (2.2)

1453 yılından başlayarak, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarına kadar da Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul olmuştur. Ankara'nın başkent olması ile İstanbul, çağlar boyunca sürdürdüğü başkentlik özelliğini yitirmiş, ancak ekonomik, sosyal ve kültürel merkez olarak dünya metropollerinde yerini almıştır.

İstanbul, çağlar boyunca birbirinden farklı pek çok topluluğu dolayısıyla kültürü yanyana barındırmıştır. Farklı sosyo - kültürel yaşamlarda farklı mekanları yaratmıştır.

19. yüzyıl sonlarına kadar kentteki müslüman - gayrimüslüm oranı hiç değişmeden % 48 - % 52 olarak sabit kalmıştır. Tanzimatın ilanı, Birinci dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Lozan Antlaşması, bu nüfus oranları üzerinde önemli değişikliklere neden olmuş, büyük nüfus hareketleri yaşanmıştır (2.3)

Araştırmanın hedefi sebebiyle, incelenecek olan tarihi süreç belirlenirken, yukarıda belirtilen kıstaslar göz önünde bulundurularak "Tanzimat'ın İlanı'ndan günümüze" kadar olan dönem ayrıntılı incelenecektir. Bu zaman diliminin başlangıç yıllarında, Avrupa ülkeleri ile yaşanan ekonomik ve siyasi ilişkilerin yoğunluğu sebebiyle, İstanbul'da yaşayan yabancıların sayısında artış başlamıştır.

İstanbul'un nüfus, ekonomik ve sosyal yapısını etkileyen yabancılar, kentin mekansal oluşumunu da oldukça etkilemişlerdir. Kendi mekanlarını yaratan ve kendi kültürlerini sürdüren yabancıların, İstanbul'u terk etmeleriyle de mülkiyet sorunları ve ekonomik koşulların etkisiyle çoğunlukla çöküntü bölgeleri oluşmuştur.

2.1. 1453 ÖNCESİ

İstanbul'un ilk çekirdeği Byzantion kentidir. Byzantion, İstanbul Yarımadası'nın burnundaki bölgeye kurulmuştur. Bir eski Grek kenti olan Byzantion'un Haliç'e bakan kıyıları, kentin limanı, dolayısıyla giriş kesimini oluşturmuştur.

Yerleşmeyi koruyan Surların Sirkeci'den başlayıp, tepeyi çerveleyerek Marmara Kıyısında Ahırkapı'da denize ulaştığı ve 5 km uzunluğunda olduğu bilinmektedir (2.4)

Bugün Topkapı Sarayı'nın bulunduğu burunda kentin "akropol"ü ve bunun altında deniz kenarına kadar uzanan bölgede tapınaklar, stadyum ve gymnasium bulunmaktaydı. Akropolün güneybatısında, surlara yakın bölgede kentin kamu binalarını içine alan yönetim merkezi bulunuyordu. Kentin geri kalan güney kesimi de konut alanlarıydı. Konut bölgesiyle, yönetim merkezi arasındaki

bugünkü Ayasofya meydanı, kentin "agora"sıydı.

İstanbul Yarımadası'nda kurulan bu ilk kentten bugüne kalan mekansal öğelerden ilki "liman" bölgesidir. Osmanlı İstanbul'unda da Sirkeci kentin ana limanı olmuştur. İkinci öğe, yönetim bölgesidir, Osmanlı döneminde de idari merkez bu bölge ve civarı olmuştur. Bir diğer mekansal miras da "akropol" ve çevresidir. İlk olarak Sarayburnu'na yerleştirilen "akropol" daha sonraki yüzyıllarda da önemini korumuş, Osmanlı Sarayları da bu alanda inşa edilmiştir. (2.5)

İlk yerleşim bölgesi olan Kadıköy, Milattan 508 yıl önce Persliler tarafından ele geçirilmiş, M.Ö. 74 yılında Romalılar ve daha sonra da Bizanslılar'ın egemenliğine girmiştir. (2.6)

M.S. 324 yılında Konstantinapolis bir "Dünya başkenti" olmuş, önce Doğu Roma imparatorluğu'nun daha sonra da Bizans ve Osmanlı İmparatorlukları'nın yönetim merkezi olarak 20. yüzyıla kadar bu özelliğini sürdürmüş, siyasal ve ekonomik bir merkez olmuştur.

İmparator Konstantin ile birlikte, kentte imar faaliyetleri başlamıştır. Sınırları yaklaşık 6 km² alan Konstantinopolis'in sur duvarları yeniden kurulmuş, onarımlar yapılmış ve şehrin mimari karakteri Roma mimarisini anımsatan bir yapıya dönüşmüştür. 5. yüzyılda nüfusu 100.000'i aşan kentin Marmara ve Haliç kıyılarında yeni mahalleler oluşmaya başlamış, M.S. 408-450 yılları arasında yerleştiği alan 6 km²'den 14 km²'ye çıkarılmıştır.

Kentin ticari merkezi bugünkü Bahçekapı civarı olmuş, limana yakın olması nedeniyle giderek büyümüştür. Zengin kesim sarayların çevresinde yerleşmiş, diğer konut alanları da Marmara ve Haliç kıyılarına bakan yamaçlarda gelişmiştir.

Kentin en gelişmiş devri, geç Roma özelliklerini taşıdığı 5-9. yüzyıllar arasıdır (2.7). (Şekil 1. Müller'in Antik Bizans Haritası) Bu dönemde Konstantinopolis'in gelirinin ne denli bol olduğunu kentteki anıtların ve kamu binalarının sıklığı göstermektedir.

10. yüzyıldan sonra kentte büyüme olmamış, hatta giderek parçalandığı görülmüştür.

Kentin on dört bölgeye ayrılıp her bölgeden sorumlu bir yöneticinin valiye bağlandığını R. Janin'in kaynaklarında yazmaktadır. Genellikle eski Grek kentinin surları bu bölgelere sınır oluşturduğu gibi kentin anayolları da bölgeleri birbirinden ayırmıştır. "Form"lar Konstantinopolis kentinin fiziksel yapısını belirleyen öğeler olmuştur. Konstantin Formu üçüncü, beşinci, altıncı ve sekizinci bölgelerin bulunduğu noktadadır. Form Bovis etrafında dokuzuncu, onbirinci, onikinci bölgeler bulunmaktadır. Kentin mekansal yapısı ile yönetim bölgeleri arasındaki ilişki her çağda olduğu gibi, Konstantinopolis'de daha çok belirgindir. Diğer bölgelere uzak olan 13. ve 14. bölgeler yani Galata ve Ayvansaray bölgelerinin de konumları dolayısıyla farklı yapıları vardır. Ayvansaray ile Grek yerleşmelerinden biri olup yoğun bir kentsel yerleşmeydi. Galata ise hem iskele, hem de dinlenme ve gezinti alanıydı. (Şekil 2. Bizans İstanbul'unda yönetim bölgeleri). 11. Yüzyılın sonlarına doğru başlayan Haçlı seferleri Doğu ile Batı'nın

ilişkilerine yeni biçim kazandırmıştır. Batılı tüccarlar bu savaşlar sonunda Doğu pazarlarından doğrudan doğruya kendileri alışveriş etmeye başlamışlardır. Basra ve İran'ın önem kazanmasıyla, İstanbul gücünü yitirmeye başlamış, önceki yüzyıllarda vergi alarak egemenliği altında tuttuğu İtalyan kolonilerinden yardım istemek zorunda kalmıştır. 9. ve 10. yüzyıllardan itibaren kentte koloni bölgeleri kurulmaya başlanmış, 10. ve 13. yüzyıllarda Amalfiler Eminönü'ne, 11. yüzyıl sonlarında ise Pizalılar Bahçekapı çevresine yerleşmişlerdir. 13. yüzyıldan itibaren Cenevizliler, Galata'da mahalle kurma ayrıcalığını elde etmişlerdir. Ekonomik yapıda olduğu gibi mekansal yapıda da bir çözülme başlamış, İstanbul yanyana yaşayan değişik toplulukların mekanı olmuştur.

(Şekil 2: 4-7. yüzyıllarda İstanbul, Müller)

13. yüzyılın sonlarından 15. yüzyılın başına kadar olan dönemde ise Osmanlı İmparatorluğu siyasal ve buna bağlı olarak da ekonomik sorunlar yaşamıştır. İstanbul'un fethine kadar bir "başkent" olma özelliğini koruyabilmiş olması Ceneviz ve Venediklilerin burada kurup sürdürdükleri ticaret fonksiyonuna bağlıdır (2.8).

12. yüzyılda Eminönü Liman bölgesine Venedikliler, Rus tüccarlar Beşiktaş'a, Galata'nın Haliç kıyılarına da Museviler yerleşmişlerdir. Bu yüzyılda İstanbul'da yaşayan yabancı nüfus 60.000, Musevi topluluk da 2500 kişi civarındadır (2.9).

(Şekil 3: 13-15. yüzyıllarda İstanbul'da Azınlık Yerleşimleri Müller)

Konstantinopolis şehri Bizans Dönemi'nde 14 daireye ayrılmıştır.

(Şekil 4: İstanbul'un 14 semti / Teodos Dönemi)

1. Marmara Denizi kıyısındaki Aya varvara: Topkapıdan başlayıp at meydanının güney doğusundan geçen ve Küçük Ayasofya'yı dolaşan bir hattın içinde kalan tepeyi kapsayan bölge 29 sokak, 118 ev, 2 çarşı, 4 hamam ve 2 imaret.

2. "At meydanı" denilen, bugünkü Sultanahmet meydanı olan Hipodromun kuzey ucundan başlayarak, Akropol, Aya Sofya ile Aya İrini'yi kapsayan bölge. 34 sokak, 98 ev, 4 çarşı ve 3 imaret.

3. Birinci Caddenin doğusundan Meşe Caddesi'nin güneyine kadar uzanan, Çemberlitaş meydanı ile Kadirga meydanını da kapsayan bölge 7. sokak, 98 ev, 4 çarşı ve 4 imaret (2.10).

4. Mese Caddesi'den başlayıp, bugünkü Topkapı Sarayı'nın kara surları boyunca Haliç'e, Timasyus İskelesi'ne uzanan bölge.

5. Üçüncü ve dördüncü daireler arasında kalan Sirkeci bölgesini ve Babiali'nin bulunduğu alanı kapsayan bölge.

6. İkinci ve üçüncü tepeler arasında, beşinci dairenin batısından Haliç'e, Odun kapısı'na kadar olan bölge.

Beşinci ve altıncı bölgeler daha sonraları Venedikliler ve Cenevizliler'e ayrılmıştır.

7. Kuzeyi Meşe Caddesi ile sınırlı olup, Çemberlitaş'tan Beyazıt'a uzanan bölge.

8. Üçüncü tepeyi içine alıp, Çemberlitaş Meydanı'na ve Haliç sırtlarına kadar olan alanı kapsar.
9. Üçüncü tepenin güney yamacında bulunur ve Taşvantaşı yokuşu ile yedinci daireden ayrılırdı.
10. Üçüncü tepenin batı yamacını kapsardı. Konstantin surlarına en yakın dairedir.
11. Dördüncü tepe ile batı yamaçlarını kapsayan Kopreasyan ve Likos: Bayrampaşa deresine kadar uzayan bölgedir.
12. Likos deresi kara surları ve Vlanga Limanı ile Arkadyus.
13. Bütün Galata'yı kapsayan bölge .
14. Blakhezha Sarayı ve mahallelerini, bugünkü Atik Mustafa Paşa, Molla Aşki ve Balat Karabaş mahallelerini içine alan bölge. (2.11).

2.2. Fethi ve Tanzimat'ın İlanı Arasındaki Dönem (1453-1839)

İstanbul, fethedilmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük politik amaçlarından biri gerçekleşmiştir. Ele geçirilen şehirde yaklaşık 40-50.000 kişinin yaşadığı bilinmektedir. Surları, sarayı yıkılan ve savaştan geriye kalan yıkılmış kenti canlandırmak, şehirde kalan nüfusu barındırmak ve yeni nüfus kazandırmak için devlet çeşitli tedbirler almıştır. Kente daha fazla nüfus getirme amacının gerçek sebebi ise; İstanbul kentinin stratejik konumu ve Balkanlardan Anadolu'ya kadar yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi gücünü göstermektir. Bunun için de şehirdeki evleri ellerine geçirenlere ve boş evlerin dışarıdan gelenlere verileceği ilan edilmiştir. Şehrin Rum ahalisine, hatta hissesine düşen esirlere mahaller, ordu mensuplarına da evler ve manastırlar verilmiştir (2.12).

Fakat bir süre sonra bu yöntemlerle büyük nüfus çekmenin mümkün olmayacağı anlaşıldı. Özellikle büyük tüccar ve zanaatkarların buldukları yerden ayrılmak istemedikleri görüldü. Bunun üzerine kadınlara emirler gönderilerek her ilden belirli oranda fakir ve zengin kişilerin İstanbul'a sürgün edilmesi istenmiştir.

Müslüman halkın getirilip yerleştirilmesiyle beraber bir çok azınlık da sürgün edilmiş ve İstanbul'un çeşitli mahallerine yerleştirilmişlerdir. Özellikle Karadeniz ve Rumeli'den Gayrimüslimler getirilmiş, bu arada fetih sırasında kenti terkeden şehrin eski sahipleri de geri dönmeye başlamışlardır (2.13).

Şehir, eski Konstantinopolis modeline uygun olarak, 13 nahiyeye ayrılmıştır. Bu 13 nahiye içinde 219 mahalle, eski kiliselerin çevresinde, yani eski yerleşme

bölgelerinde yeniden geliştirilmiştir. Bu kiliselerin bir kısmı camiye dönüştürülmüş, çevresindeki mahalleler de bu cami yada mescidlerin adını almıştır. Zaman içinde yeni yerleşme bölgeleri ile birlikte yeni mahalleler oluşmuş, ancak bu değişimler şehrin geleneksel yerleşme düzenini fazla etkilememiştir.

Kentte yönetim birimleri Ayasofya ve At Meydanı'nda yer aldığı, daha sonra da Topkapı Sarayı'nın inşa edildiği bölgede toplanmıştır. Ticaret yapıları ve çarşılar ise, Bizans Dönemi'ndeki yerlerinde Galata'da bugünkü Sirkeci'den Haliç içlerine kadar uzanan bölgelerde gelişmişlerdir (2.14).

Bu dönemde kentin geleneksel yerleşim mekanlarında oluşan farklılıklar gelire ve statüye bağlı olmayıp, etnik ve dini farklılıklara dayalıdır. Bu etnik ve dini grupların yaşayacağı bölgeler sınırlandırılmış ve belirlenmiştir.

Bu dönemde, İstanbul'a yerleştirilen azınlıklar altı ana başlık altında incelenebilir:

1. Rumlar
2. Ermeniler
3. Museviler
4. Galata Frenkleri
5. Karaimler
6. Galata Rumları

1490'dan başlayarak kente gelip yerleşen gruplar ve yerleşim değişimleri sırasıyla şu şekilde oluşmuştur.

1492'de Gırnata İspanyollar'ın eline geçince, İspanya'da son müslümanlarla

beraber gelen Museviler Balat, Hoşky, Ortaköy ve Kuzguncuk semtlerine yerleştirilmişlerdir (2.15).

Museviler'in toplu güçleri ve Balat'a yerleştirilmeleri ileri bdmlerde ayrıntılı olarak incelenecektir.

İspanya'dan gelen müslüman göçmenler de bugünkü Tophane ve Azapkapı'ya yerleştirilmişlerdir.

1526'da Kanuni Sultan Syelman, Budun ve Estergon Musevilerini gemilere bindirerek İstanbul'a getirtmiştir (2.16). 1550 yılında kentin nüfusu 400-500.000'in üzerine çıkmasına rağmen, yaşayan grupların oranları hemen hemen aynı kalmıştır. Nüfusun % 58'ini müslümanlar, % 42'sini Ermeni, Rum, Musevi ve diğerk azınlık grupları oluşturmuştur.

Museviler genellikle Eminönü civarında yaşamıştır. 16. yüzyılda Musevi topluluğunun nfsu 36.000'dir. Bu dönemde Türkiye, Polonya ile birlikte en büyük musevi nüfusunu barındıran ülke özelliğini taşımıştır.

1674 yılında IV. Mehmet Lehistan'a girmiş, Chockaim kalesini aldıktan sonra da burada bulunan Musevileri Edirne ve İstanbulla getirilmiştir. (2.17)

Rum Patrikler fetihten sonra kendilerine mekan olarak Pammakaristos Kilisesi'ni seğmişler ve Fener semtine yerleşmişlerdir. Erenya elebi 17. yüzyılda Fener'de 11 tane aristokrat Rum ailenin bulunduğunu yazmaktadır. Sulukule'de ingeneler ve Ermeniler yaşamaktadır, bu dönemde Samatya'da bulunan Surp

Kevork Kilisesi önce Ermeni patriklik makamı olmuş, ancak Ermeni nüfusunun artması ve Marmara sahillerinin doğusuna yayılmaları ile birlikte, 1641'de Patrikler Kumkapı'ya geçmişlerdir. Bu dönemde Kumkapı, Yenikapı, Samatya Ermeniler'in yoğun olarak yaşadıkları bölgeler olmuştur. Ermeni nüfusun fetihten sonra yoğun olarak ikamet ettirilmesi, Rumlar'a karşı bir denge sağlama olasılığını düşündürmektedir (2.18).

Bu dönem içerisinde 1478 yılında yapılan sayıma göre İstanbul ve Galata'daki hane sayısının gruplara göre dağılımı şöyledir:

İSTANBUL			GALATA	
Müslüman	8951 hane	% 60	533 hane	
Rum	3151 hane	% 21.5	592 hane	
Musevi	1647 hane	% 11		
Ermeni	372 hane	% 2.6	62 hane	
Kefeli Latin ve Karaim	267 hane	% 2	Latin 332 hane	
Çingene	31 hane	% 0.2		
Karaman Ermeni ve Rum	384 hane	% 2.7		
Toplam (2.19)	14803 hane	% 100	Toplam 1521 hane	

1480 yılında İstanbul'da yaşayan nüfus toplam 65.000 - 85.000 kişi civarındadır.

(2.20) Bu dönemde azınlıkların İstanbul'da yaşadıkları bölgeler şu şekilde özetlenebilir:

MÜSLÜMANLAR: Aksaray, Laleli, Şehzadebaşı, Süleymaniye, Vefa, Zeyrek, Çarşamba, Atikali, Dizdariye

ERMENİLER: Sulumanastır, Samatya, Unkapanı, Balat, Gedikpaşa, Fener Çevresi

MUSEVİLER: Hasköy ve Çiftkapı

RUMLAR: Şehrin çeşitli kesimlerinde, Galata ve Fenerkapı'da.

17. yüzyıl sonunda ise azınlık grupların yerleştikleri bölgelere şöyledir.

ERMENİLER: Kumkapı, Samatya, Gedikpaşa, Yenikapı, Beşiktaş, Ortaköy, Üsküdar.

MUSEVİLER: Ayazmakapısı, Balat, Ayvansaray, Cibali, Çiftkapı, Tekfursarayı, Hasköy, Kasımpaşa, Galata, Mumhane, Beşiktaş, Ortaköy, Kuzguncuk ve Üsküdar.

RUMLAR: Samatya, Fener, Balta, Kumkapı, Cibali, Topkapı, Hasköy, Kasımpaşa, Galata, Tophane, Kuruçeşme, Arnavutköy, Yeniköy, Tarabya, Büyükdere ve Çengelköy (2.21).

(Şekil 5: 15-16. yüzyıllarda İstanbul'da azınlık yerleşimleri)

MÜSLÜMANLAR

17. yüzyıl sonuna kadar İstanbul kenti nüfusuna göz atılacak olursa;

1478'de İstanbul ve Galata'da;

Müslüman evi	9486	% 58.1
Gayrimüslim evi	6338	% 41,89
Gayrimüslim evlerinin 1647 tanesi Musevi'lere aittir.		

1520 - 1535 yılları arasında;

Müslüman Evi	46.635	% 58.3
--------------	--------	--------

Hristiyan Evi	25.292	% 41,7
Musevi Evi	8070	

1550 Yılında;

Müslüman Evi	60.000	% 57,7
Hristiyan Evi	40.000	% 42,3
Musevi Evi	4000	

1690 - 1691 yılları arasında;

Müslüman evi	430.000	% 42	
Gayrimüslimevi	310.000	% 58	(2.22)

2.3. Tanzimat'ın İlanı ile Cumhuriyet arasındaki Dönem (1839-1923)

Avrupa ülkeleri, sanayi devrimini gerçekleştirip, piyasa ekonomisinin zorunlu kıldığı kurumları geliştirdikten sonra, 1830'lardan başlayarak "Reformlar" adı altında kendi yazarlarına olan kurumları ekonomik temelleri bu kurumlar için yeterli olmayan Osmanlı toplumunun yapısına sokmak için büyük çaba harcamışlardır. Osmanlı saray çevresi bu reformları çeşitli toplum tabakalarından gelen isteklerin bir gereği olarak gerçekleştirmemiş, dıştan gelen etkilerle yapısal değişim zorunlu hale gelmiştir (2.23).

XVIII. yüzyılda belirginleşip, Sultan III. Selim (1789-1807) ile ivme kazanan 1839 Tanzimat Fermanı ile devlet politikası haline gelen Batılılaşma hareketi kamu yönetiminden maliyeye, mimarlıktan hukuka geniş bir alana yayılmıştır.

Bu geniş ve kapsamlı, ancak parçacı yaklaşım süre olarak da Osmanlı'nın yaklaşık son 150 yılına yayılan uzun bir zaman dilimini oluşturur. Kısaca "Batılılaşma" olarak adlandırılan ve ağırlıklı olarak XIX. yüzyıla maledilen değişimler dizisi bu zaman içinde birbirleriyle bağlantılı olarak yer alan bir çok olayı birden içerir. Osmanlı İmparatorluğunun XVII. yüzyıldan başlayarak Batılı devletler karşısında uğradığı askeri yenilgi, toprak ve nüfus kaybı ile buna bağlı olarak ekonominin çöküş sürecine girmesi ve kanunun öncelikle bir askeri gerileme sorunu olarak görülüp Batılılaşma çabaları XVIII. yüzyılda da "ıslahat" adı altında askeri alanda gerçekleştirilmeye çalışılırken, bir yandan da toplumun temel yapısını belirleyen din hukuku ve yasa zihniyeti sürdürülmeye çalışılıyordu. Bunun yanı sıra askeri alanda yapılmaya çalışılan "ıslahat" tan farklı olarak daha XVIII. y.y. başlarından itibaren Batı ile ticari, askeri ve kültürel alanda artan

temasların bir sonucu olarak; mimarlık, bahçe mimarisi, süsleme v.b. alanlarda görülen bir Batı etkisi özellikle saray çevresi ve yönetici sınıflar arasında geleneksel alanla bir arada, ancak gittikçe artan bir ilgi ve kabulle varlığını hissettirmeye başlar.

1839 Tanzimat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu ekonomik yönünü dışa açılma ve liberal kapitalizmin belirlediği bir çizgide, öncelikle ticaretle ilgili yasal düzenlemelerden başlayarak ağır ancak oldukça kararlı yeni bir Batılılaşma politikasını uygulamaya koyulur. Bununla birlikte aydın bürokrat kadronun Batılılaşmanın başarısı ve ülkenin kurtuluşu için gerekli gördüğü Batılı anlamda merkezîyetçi ve "nüfuz edici" devlet ile yerli bir orta sınıfın oluşturulması kısacası Batılılaşma Reformunun toplumsal dayanağı ve tabanını oluşturacak, ekonomik ve kültürel açıdan "kentlileşmiş" bir orta sınıf konusunda fazla seçenekleri yoktur. Gerçek anlamda tarım sermayesini ticaret sermayesine, ticaret sermayesini de sanayi sermayesine dönüştürecek mekanizmalar il buna bağlı olarak yerli burjuvazinin oluşmadığı, modernleşme ile toplumda burjuvazinin desteklenmesi yolu açılır. Fakat, dışa bağımlı bir modelin desteklediği burjuvazi, ekonomide ulusal sanayileşmeyi gerçekleştirecek olan kesim değil, dışa bağlı ticaret çıkarlarını en üst düzeye yükseltebilecek nitelikte genellikle levanten ve gayrimüslüm kesimlerdir. Başka bir ifadeyle osmanlılar ekonomik gelişmenin lokomotif rolünü üstlenebilecek, Hegel ve Marx'ın ifadesiyle "sivil toplum" olarak tanımlanan yapıdan yoksundurlar ve üstelik bunun da bilincindedirler. Şu halde, ekonomik gelişmeyi ya bizzat devlet üstlenecektir ya da dış sermaye çevreleri ile ilişki kurmuş gayrimüslüm azınlıklar bu rolü üstleneceklerdir. Gayrimüslim azınlıkların Batılılaşma süreci içinde avantajlı duruma geçmeleri Batı kültürüne yakınları kadar geleneksel Osmanlı toplum yapısı içinde dini cemaat yapısına dayalı iş

bdümünün de bir sonucu denebilir. Toplum içinde her bir cemaat için ayrı ayrı tanımlanmış faaliyet alanları içinde Hristiyanların uzmanlaştıkları bankacılık ve ticaret gibi işler XVIII. yüzyıl sonrası ve özellikle dışa açılma sonucu yeni bir önem kazanır.

Bununla birlikte XIX. yüzyılda dış ticaret ayrıcalıklarının gayrimüslim azınlıklarla sınırlı tutulduğunu düşünmek yanıltıcıdır. İlk zamanlardan beri yalnız levantenlere verilen ticaret lisanslarıyla sınırlandırılmış olan Avrupa ile ticaret daha sonra gayrimüslim ve en nihayet 1810 yılında müslüman tüccarlara da tanınan ayrıcalıklarda genişletilir. Ancak uygulamanın da eşitlikçi bir anlayış içnide geliştiğini söylemek hatalı olur. Gayrimüslim azınlık ve levanterler kültürel yakınlık gibi avantajlarını da kullanarak, dış ticaretin geliştirilmesi için gerekli altyapının olduğu her yerde, ticari açıdan ciddi bir tekel oluştururlar. Bu kesimler ticaret yoluyla belli bir sermaye birikmii sağlayarak alınacak çok gerekli bir burjuvazinin ilk tohumlarını atarken, zamanla Batı kültür ve yaşam biçiminin olduğu kadar, ekonomik ve siyasi çıkarlarının da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ileri karakolu görevini üstlenirler. (2.24)

Tanzimat hareketinin en önemli sonuçlarından biri olan 1856 tarihli "İslahat Fermanı" ile azınlıklara verilen eşitlik, kişilerin mülkiyetleriyle ilgili haklar pekiştirilmiş ve gayrimüslim azınlıkların ekonomik alanda artan etkilerinin yanında Türkçülük hareketlerinin de başlangıcı olmuştur. 1858 tarihi "Arazi Kanunnamesi" ise küçük çiftlik işletmeleri için özel mülkiyet hakkını kabul ve ilan etmiş, bu yasaya azınlıkların ve yabancıların kentlerde ve kırsal alanda mülk ve toprak edinmelerini sağlamıştır (2.25).

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Avrupa'dan Osmanlı topraklarına ve özellikle de İstanbul'a gerek iş, gerekse ticaret yapmak üzere pek çok yabancı akın etmeye başlamıştır.

Bunlar içersinde büyük bir grubu oluşturan İtalyanlardır. Tersanenin kurulması nedeniyle İtalyan aileler ve işçi grupları gelmiştir. Bu dönemde kentte oturan İtalyan katolik gruplar İtalyan işçiler için sosyal meskenler inşa ettirmişlerdir.

Bu dönemde hükümetin teşviki ile birlikte kargir yapılar çoğalmaya başlamıştır . Özellikle dışarıdan gelen yabancılar kentin mimari karakterini de etkilemiş ve Beyoğlu'nda, Sirkeci'de, Gümüşsuyu'nda 20. yüzyıl başında ilk apartman örnekleri sayılabilecek çok katlı kargir taş binalar yükselmeye başlamıştır.

Bu dönemde azınlık grupların yerleştikleri bölgeler yine aynı kalmıştır. Binalar artık kargir olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Yabancılara ilişki içinde olan bir grup azınlık da Pera'ya yerleşmiştir.

(Şekil 6: 19.yy'da İstanbul'da Azınlık ve Yabancı Yerleşimleri, Müller)

İncelenen dönem içinde Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde yaşayan dinsel - etnik nüfus dağılımı şöyledir:

GRUP	1893	1907	1914
Müslüman	12.587.137	12.508.753	15.044.846
Rum	1.001.465	1.120.748	1.294.831
Ermeni	2.332.191	2.852.812	1.792.206
Musevi	184.106	253.435	187.073
Bulgar	817.735	761.530	14.908
Yabancı	235.983	197.760	

Bu dönem içinde İstanbul'daki nüfus dağılımı, yıllara göre şu şekilde olmuştur.

GRUP	1848	%	1883	%	1919	%
Müslüman	376.000	58.5	384.910	51.7	449.114	38
Rum	111.000	17.2	152.741	20.5	364.459	31
Ermeni	110.000	17	149.590	20	159.193	13.06
Musevi	32.000	4.95	44.361	5.95	46.521	4
Katolik	13.500	2.1	6442	0.87	-	-
Bulgar	-	-	-	-	4331	0.4

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ardından gelen Lozan Antlaşması gereğince uygulanan mübadele antlaşmaları sonucunda İstanbul'daki azınlık gruplarında değişimler olmuş, büyük bir Rum nüfusu İstanbul'u terkederek Yunanistan'a göç etmiştir. (2.26)

2.4. (1923) Cumhuriyet Sonrası

1923'ten sonra başkent olmaktan çıkan İstanbul, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok yıpranmış olan Anadolu'nun canlandırılması için Ankara'ya giden zengin ve aydın bürokratlarını da kaybetmiştir. İstanbul, artık ürünün ve dışalımların büyük kısmının tüketildiği tek egemen kent değildir (2.27). Tanzimat'ın ilanından, 1. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içerisinde, İstanbul'da yaşayan yabancıların sayısında artış gözlenmektedir. Bu artış daha önceki bđümlerde belirtildiği gibi, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte avrupa ülkeleri ile sıklaşan ekonomik, siyasal ve ticari ilişkilere bağlamak mümkündür. Avrupa ülkelerinden pek çoğu elçiliklerini İstanbulda inşa etmişler ve bu elçiliklerin etrafında kendi halkları ile bütünleşen koloniler kurmuşlardır. Bu dönemde Rusya'daki iç savaş sonrasında Rusya'yı terkeden, sayıları 25.000 dolayında olan, bir grup Beyaz Rus da İstanbul'a yerleşmiştir. Bunların aristokrat ve varlıklı olanlarından 2000 kişi Büyükkada'da, 6000 kişi Heybeliada'da, daha az varlıklılar Şişli'de, diğerleri de Beyoğlu'nda yerleşmişlerdir.

Birinci dünya Savaşı yıllarına dek, Avrupa'dan İstanbul'a gelip yerleşenler olmuştur. Birinci Dünya Savaşı, arkasından gelen Kurtuluş Savaşı ve Lozan Antlaşması yine bu nüfus hareketlerini yoğunlaştırmıştır. Ancak bu kez nüfus hareketliliği ters yönde olmuş, yabancılar ülkelerine dönmüşler, azınlık grupların bir kısmı da mübadele antlaşmaları gereğince kenti terketmişlerdir.

1928 yılına kadar azınlık nüfuslarında hızlı bir azalma yaşanmıştır. 1923 yılında imzalanan Lozan antlaşması'nın 37.45 maddesine göre, azınlık gruplarda müslümanlar gibi tüm haklarını elde etmişlerdir. Mübadele antlaşmaları uyarınca

İstanbul'daki Rum - Ortodoks nüfus Yunanistan'da yaşayan müslümanlarla değiştirilmiştir. Azınlık gruplar içinde nüfus değişiminden en çok tekilenen kesim Rumlar olmuştur (2.28).

Kurtuluş Savaşı sırasında yabancı ve azınlık ticaret gruplarının sermaye ve işyerlerini Avrupa'ya götürmesi ve artan enflasyonla büyük zarara giren müslüman - Türk girişimcilerin İstanbul'u terketmesiyle ekonomik gücünü yitiren kent bu defa çiftçi ve küçük tüccar kökenli azınlıklarla dolmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında kenti terkeden ve göçenlerin yarattığı kargaşa içinde İstanbul, bir ekonomik çöküntü içine düşmüştür.

Kentin ekonomisini yabancılar ve azınlıklar elinden kurtararak ulusallaştırmayı öneren zamanın ticaret odası "İktisat Komisyonu" hükümete sunduğu raporda bu durumu şöyle dile getirmektedir:

"İstanbul, her türlü himayeden mahrum edilerek kansızlığa terkedilmiştir. İnkişafa müsait bu şehirde Türk unsurunu yeniden hayat bulması ve devlet ricalinin buna delalet etmesi gerekmektedir. Gayri - müslim ve ecnebi tüccarlar, konsolos ve sefirlerin himayesinde şehirde büyük servet yapmış, müslüman tüccarlar ezilmiştir. Bugün ise Türkler'in sanayi ve ticaret tedrisi görmesi, kaldırılan esnaf loncalarının yerine yeni ve asri teşkilatların kurulması acil olmaktadır".

1924 - 1939 yılları arasında İstanbul'un ekonomik gücü çöküşün bıraktığı izlerden kendisini kurtarmıştır. Bu dönemde ülk ekonomisinde kalkınmanın sürükleyicisi ve önde giden bir kenti olma niteliğini devam ettirmesine rağmen eski durumuna oranla bütün ekonomik güçleri gerilemiştir. Bu dönem süresince kentte ulusal

ekonomi bilinci yaratma çabalarının yoğunluğuna rağmen ticaret ve sanayi işyerlerinin azınlık ve yabancılardan müslüman - türklere geçişi beklenen ölçüde olmamıştır. 1940'da yayınlanan Ticaret Yıllığı'nda yer alan ticaret, sanayi ve hatta küçük esnafın büyük bir kısmının azınlıklardan oluştuğu görülmektedir.

Ulusal bütünleşme politikalarının devamı olarak başkentin Ankara'ya taşınması sonucu İstanbul ekonomisinde görülen durgunluk kentin nüfus gelişimine de yansımıştır. 1927'de 690.000 olan kent nüfusu 1935 yılında 740.000'e, 1945 yılında ise 900.000 kişiye ulaşmıştır. İstanbul'daki bu nüfus artışı hızı diğer büyük kentlerle karşılaştırıldığında ortalamanın altına düştüğü görülür. Kentin büyüme hızındaki bu yavaşlama, istihdam ve konut gibi çözülmesi zorunlu olan sorunları yaratmamış, "Güzel Şehir" anlayışına uygun olarak çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Bir önceki yüzyılda başlayan Batılılaşma hareketlerinin devamı olarak yapılan yeni kentiçi düzenlemelerinde sürekli olarak yabancı uzmanlardan yararlanma yolu seçilmiştir. Fransız agache, Lambert ve Prost, alman Elgöz bu dönemde İstanbul'a gelerek İstanbul'u bir Avrupa kentine benzetme çabalarına girişmişlerdir (2.29). Cumhuriyet sonrası İstanbul'da yaşayan azınlıkların nüfus oranlarındaki hızlı değişimler incelenecek olursa; 1965 yılında oranlar şu şekildedir:

Ermeni	29.479
Rum	35.097
Musevi	18.000

70'li yıllarda Ermeni'lerden büyük gruplar halinde dış ülkelere göçler olmuştur. Bu göçler yoğun olarak Kanada, Amerika gibi uzak ülkelere yönelmiştir.

İstanbul'da kalan Ermeniler ise, kiliselerinin çevresindeki yerleşim bölgelerinde bir arada yaşamayı tercih etmişlerdir.

Tarihi süreç içinde azınlıkların İstanbul içinde yaşadıkları mekanlar, yaşam biçimleri, nüfus hareketliliği gibi özellikleri incelendikten sonra günümüzde İstanbul azınlıklarının durumunun kısa bir irdelemesi yapıldığında; İstanbul'un farklı kesimlerine dağıldıkları gözlenmektedir.

Bugün azınlık gruplar içinde en yoğun nüfusu Ermeniler oluşturmaktadır. Yine olabildiğince bir arada yaşamı sürdüren Ermeniler Kumkapı, Yedikule gibi geleneksel bölgeleri dışında Kurtuluş ve Şişli civarında kendi okullarıyla, kendi kültürlerini sürdürmektedirler.

Rum nüfus ise bugün 6000-7000 arasındadır. Rum nüfusun büyük kısmı Adalar'da, Beyoğlu'nda ve Haliç'in Galata kıyısında oturmaktadır. Azınlıklar içinde ekonomik gücü en yüksek olan Museviler ise İstanbul'un prestij bölgelerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Bu bölgeler kışın Nişantaşı, Şişli, Suadiye, Etiler yazın ise Büyükdada, Burgaz ve Heybeliada olmaktadır.

Azınlık gruplar artık İstanbul kent mekanına kendi özelliklerini, yaşam biçimlerini, geleneklerini yansıtmaktan uzaktırlar .ancak uzun yıllardır yaşadıkları geleneksel yerleşim bölgelerinde kilise ve sinagog gibi cemaatleri için büyük önem taşıyan özellikli binaları korumaya ve yaşatmaya özen göstermektedirler. Terkedilen veya düşük fiyatlarla satılan binalar giderek sağlıklı yaşam koşullarından uzaklaşmakta ve İstanbul'un kâhneleşmiş mekanlarına dönüşmektedir.

2.5. Tanzimat'ın İlanı'ndan Sonra Kentteki Azınlık ve Yabancılara Yönelik

Mülk Edinme ve İmarla İlgili Kararlar ve Mekansal Değişime Etkileri

Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Osmanlılar döneminde nüfusları daha da artan azınlık gruplar, gündelik yaşam içinde, askere alınmama ve mülk sahibi olamamanın dışında tüm müslüman halka tanınan haklardan yararlanmışlardır. Kendi dilleriyle eğitim veren geleneksel yapıdaki okulları ve hastaneleri bulunmakta, hatta bazı grupların davalarına bakan özel mahkemeler oluşturulmuştur. Kurdukları vakıflar ve dini merkezler tüm dokunulmazlıklarını kullanarak rahatça çalışmış, özgürce yaşamlarını sürdürmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu, çeşitli dönemlerde Batılı ülkelerle yaşadığı yoğun ilişkilerle, azınlıkları da etkilemiştir. Önce 1673'te Fransızlara tanınan kapitülasyonlar, Fransızlar da ticari ayrıcalıklar getirirken, 1699'da imzalanan Korlafta Antlaşması'yla Batılı devletler osmanlı toprakları üzerine giderek ağırlıklarını koymuşlar, içişlerine karışmışlardır. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan dönem, Osmanlı tebasındaki azınlıkların, Batılı ülkelerle en yoğun ilişki içinde olduğu dönemdir. Birinci Dünya Savaşı, ardından Kurtuluş Savaşı sonunda imzalan Lozan Antlaşması ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde hazırlanan kanunlar ile yabancılara tanınan sınırsız mülkiyet hakkı yok edilmiş, mübadele antlaşmaları ve siyasi ortamlarla paralel olarak da azınlıkların mülkiyet hakları ve mülk satışları yeniden düzenlenmiştir.

Azınlıkların yaşadığı bölgelerde binaların, giderek de dokunun değişim nedenleri, azınlık grupların ya da hukuk deyiimiyle "etabli" olarak adlandırılan kişilerden göç edenlerin mülklerinde karşılaşılan sorunlardır. Bu mülklerin bir kısmı hazineye

devrolmakta, bir kısmı da uzun süre satılmayarak boş kalmaktadır. Gerek hazineye devrolanlar, gerekse sahipleri yurt dışında bulunanlar, düşük kiralar karşılığında marjinal sektörden kişileri içinde barındırmaktadır.

Sivil yapılar dışında, azınlıklara ait vakıf binaları da eskimekte ve bozulmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıflar mülkiyet açısından her dönemde bağımsız olarak tüm haklara sahip olmuşlardır. Tüm mübadele olayları ve göçlerin sonucunda, vakıfları besleyen nüfusun azalmasıyla birlikte, bu vakıfların mülkiyetinde olan binalar da hızla eskimektedirler.

Fiziksel mekandaki bozulmalar, sosyal yapıya da yansımakta, bölgelerin köhneleşmesi, nitelik değiştirmesi sonucunu da getirmektedir.

2.5.1. Mülk Edinme İle İlgili alınan Kararlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda borçlanmaların çoğalması giderek Avrupa ülkelerinin özellikle Fransızların ekonomik baskılarını artırmaları sonucunda, Fransızlara büyük ticari ayrıcalıklar tanıyan kapitülasyonlar 1673 yılında ilan edilmiştir. Kapitülasyonlar, Fransızlara ve Osmanlı uyruğunda olan tüm katolıklere, ayrıcalıklı olarak ticaret yapma olanağını vermektedir. Bundan yararlanmak isteyen bazı kişiler de katolik mezhebine geçmişlerdir.

Kapitülasyonların ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik durumuna 1699 Karlofça Antlaşması daha büyük bir darbe vurmuştur. Bunların ardından ilan edilen Tanzimat Fermanı azınlıklara mülk edinme hakkı tanımadığı için bu gruplar tarafından fazla benimsenmemiştir (2.30). Bu konudaki baskılarını

çoğaltarak 1856 yılında Islahat Fermanı'nın ilan edilmesini sağlamışlardır.

Islahat Fermanı'nın çoğunluk maddesi yabancıların ve azınlıkların ayrıcalıklarına ayrılmıştır.

1858 yılında çıkartılan Arazi Kanunnamesi, Osmanlı yönetiminin toprak mülkiyeti konusunda, oldukça duyarlı olduğunu göstermektedir. Pek çok yasa Avrupa'da uygulanan yasalardan alınmışken Arazi Kanunnamesi Osmanlı düzenine ögü olarak hazırlanmıştır.

Bu kanunda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancıların mülk sahibi olmalarına ilişkin bir madde yoktur. Yabancılar ise mülk edinebilmek için muvaza yolunu seçmişlerdir. Muvaza; mülkün bir Osmanlı vatandaşı üzerinde tapulanmasını ve karşılığında borç senedi düzenlenmesini öngörmektedir. Arazi Kanunnamesi toprağın hukuken özel mülkiyete geçmesini kolaylaştırmıştır. Bu Kanunname toprak rejimine liberal bir yapı kazandırmasına rağmen yabancıların mülk sahibi olmalarına tam bir açıklık getirmemektedir (2.31).

1862 yılında Paris Antlaşması'nı imzalayan devletler Osmanlı İmparatorluğu'na bir nota vererek, Islahat Fermanı'ndaki maddeyi hatırlatmışlar ve bunun üzerine 1867'de imzalanan "Tebaa-i Ecnebiye'nin Emlake Mutasarruf Olmaları" hakkındaki kanunla yabancılar haciz dışında tüm Osmanlı topraklarında mülk sahibi olma hakkını elde etmişlerdir. Yalnız tüzel kişiler (yabancı sermayeli şirketler) bu haktan yararlanamamaktadırlar.

1920'lere kadar Osmanlı İmparatorluğu içinde bankalar, Osmanlı Devletine ve

bürokratlarına % 12 faizle kredi verirlerken, rumlara, Levantenlere ve diğer azınlıklara mülk edinmeleri, ticaret yapmaları için % 4'ü geçmeyen faizlerle krediler vermektedirler.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'na girmesi ile Ekim 1914'te Avrupalılara tanınmış olan ayrıcalıklar, kapitülasyonlar ve kapitülasyonlara dayalı tüm yasalar kaldırılmıştır. Bu olayı yabancılara bu konuda vurulan ilk darbedir. Daha sonra Kurtuluş Savaşı dönemi ve 30 Ağustos 1922 yılında Anadolu'da büyük zaferin kazanılması sonucunda kendilerine güvenleri artan, "İstanbul'un Türk Tacirleri Milli Türk Ticaret Birliği" adında bir örgüt kurarak, Batı sermayesi ve ticareti ile Türkiye arasında işbirliği ve aracılık yapan kişilerin azınlıklardan arıtılması işlemine başlamıştır.

Kurtuluş Savaşı sonunda 24 Temmuz 1923 yılında Lozan Antlaşması'na göre Türkiye'de yaşayan azınlıkların hakları korunmuştur (2.32). Bu antlaşmaya göre Türkiye'deki yabancı tüzel kişiler için karşılıklı muamele şartı öngörülmüş ve bu nedenle Tapu Kanununun 3. maddesinde bazı koşullarla yabancılara ait dini, bilimsel ve hayır kurumlarının usulüne göre edindikleri taşınmazların tescil olunabileceği hükmü konularak kazanılmış haklar korunmuştur. Lozan Antlaşması'nın ardından, antlaşma'da yer alan mübadele kurallarına göre kanunlarda yeni düzenlemeler yapılmış, göç edenlerin ardından kalan ve mübadeleye katılmayanların mülkleri konusunda yeni kararlar alınmıştır. Bu konudaki kararların en önemlisi 2453 sayılı Emval-i Metruke kararlarıdır. Buna göre: İstanbul'dan, ülke dışına kaçan veya göç eden kişilerin mülkleri hazineye devredilecektir. Bu karar yalnız azınlık gruplarındeki, tüm Türk vatandaşlarını da kapsamaktadır. Yalnız kararların yürürlüğe girdiği tarihler Lozan

Antlaşması'nın hemen ardından olduğu için Yunanlılar için bir tasfiye komisyonu da kurulması öngörülmüştür.

10 Haziran 1930 tarihinde de T.C. ile Yunan Hükümeti arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ise mübadele dışında tutulan Türk uyruğundaki tüm Rum - Ortodoksların haklarını ve mülklerini düzenlemektedir. Ankara Antlaşması'nın 12. maddesine göre ise; mübadele dışında bırakıldığı halde, İstanbul'u terkeden ve dönme hakkı elinden alınan Rum - Ortodokslar'a ait Türkiye'de bulunan tüm gayrimenkul ve menkul mallara Türk Hükümeti el koyma yetkisine sahiptir.

20. maddeye göre; Yunan hükümeti Türkiye'de oluşturulan bir komisyon emrine 425.000 İngiliz Lirası verecektir. Bu komisyon mübadelelerin dışında tutulan, Türk uyruğundaki Rumlardan dönme isteyenlerin mülklerine değer biçerek, bu tutarı kendilerine verecektir.

Tüm bu kanunlar ve kararnameler özetlenecek olursa; Lozan Antlaşması uyarınca özellikle Rumlar için mübadele sonuçlarına göre mülklerin çoğu, komisyonlarca belirlenen bedellerle hazineye devredilmiştir. Ayrıca 1etabli" sınıfn giren ve mübadele dışında tutulan Rum - Ortodokslar'dan Türkiye'yi terkedenlerin de mallarına "Emval-i Metruke" kararlarına göre icra yoluyla el konulmuştur.

Rum ve ermenilerden kalan mallar, zamanla tespit edilememiştir. Bu yüzden eski sahipleri tarafından senetsiz, kullanılanlar başkalarının mülkiyetine - zilyet yoluyla - geçmiştir. Binalar için Emval-i Metruke kararının uygulanması ancak

çevreden gelen uyarılarla gerçekleşebilmiştir. Belli sürelerle emlak vergisi ödenmeyen binanın sahibi araştırılmakta, gazeteye ilan verilmekte, sonuçta hiçbir yanıt alınmazsa bina hazineye devrolmaktadır.

Yurt dışında yerleşmiş olup da sahibi olduğu binayı satmak isteyen kişiler için ise "Türk parasının Değerini Koruma Kanunu" gereğince belli kısıtlamalar getirilmiştir. Mülkün beyan edilen satış değerinin tümü Merkez Bankası'na yatırılmakta ve Türkiye'de kalınan her ay için ancak 1000 Dolar çekilebilmektedir.

2.5.2. İmar ile İlgili Alınan Kararlar

İstanbul'la ilgili ciddi imar düşünceleri ve çalışmaları, Tanzimat'ın hemen öncesinde başlamıştır. Bu dönemde, geleneksel yerleşmelerde, yapılaşma gelişme kriterleri söz konusu değildir. Ancak daha önceki bđümlerde belirtildiği gibi; gayrimüslim halkın belli yerleşmi bđgelerinde sınırlı kalmalarına özen gösterilmiştir. Mahalle seçiminde öncelik müslümanların olmuştur. Yerleşmelerde en önemli özellik, müslüman ve gayrimüslim halkın birarada bulunmamasıdır. Mahalle içlerine bakıldığında ise; düşük gelirli evleri ile zengin konakları aynı sokaklarda yan yana yer almıştır. Kısacası; yerleşmelerde ekonomik düzey açısından değil, dinsel ve etnik açıdan bir farklılaşma söz konusudur.

Gayrimüslüm mahallelerinin Tanzimat Dönemi'ne kadar sıkı bir biçimde denetlendiği görülmektedir. Bu döneme kadar müslüman ve gayrimüslimlerin konutları arasında, yapıların kat yükseklikleri açısından getirilen sınırlamalar önemlidir.

18. yüzyılda 1137/1725 tarihli bir hükümde müslüman konutları 12 zira, gayrimüslim evleri 9 zira olarak sınırlandırılmıştır (*)

1233/1818 tarihli Ferman, binaların yüksekliği hakkında; "müslüman haneleri 14 zira (10.5 m) gayrimüslim haneleri yine 12 zira (9.5 m) olarak belirlenmiştir (2.33)

Yükseklik sınırlamasının yanında, müslüman olmayanların hanelerinin içine hamam yapılması, bu mahallelerdeki su tüketimini önlemek için yasaklanmıştır.

Ayrıca, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte, tüm bu kısıtlamalar, ardından da müslüman ve gayrimüslim farkı tamamen kaldırılmıştır.

Kentin belirli bölgelerinde gayrimüslimlerin yaşaması konusu, geleneksel olarak bir süre devam etmiştir. Bu yerleşmelerdeki halkın nüfusunun artması, konut alanların gelişmesi, binaların artması ve varolan binalara gereksinimlere göre ek yapılarak büyütülmesi Osmanlı yönetimince istenmediğinden, konut alanları sınırlı kalmış, arsa fiyatları artmış, varolan binalar kısıtlı arsa içinde dış alanlardan yer alarak büyümüşlerdir.

Kent dokusu içindeki konut dizilerinin bütünlüğü 4x4 m olarak saptanan dar cephe modülü, ada modüllerinin ve yapı teknolojisinin benzerliğine dayanmış, sonuç olarak kesin bir görsel bütünlüğe sahip bir yerleşme alanı olmuştur.

Cephe bölümlerinin ve çıkmaların orantılı ilişkileri, üç ve dört kata varan

yükseklikler, malzemenin taş, tuğla ve sıva olması, pencerelerde sağlanan bütünlük, bölgelerin güneyindeki organik yol dokusuna dayanarak yaşamış olan iki katlı avlulu ahşap konutlarla karşılaştırıldığında, farklı dünya görüşü ile farklı fiziksel çevrelerin oluşturulduğunu göstermektedir (2.34).

Kangir yapıların azınlık mahallelerinde yoğun olarak ortaya çıkmaları ve yangınlara karşı kangir yapı inşasının kent yönetimince de desteklenmesi bu farklı fiziksel çevrenin oluşumunu etkilemiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Galata, Boğaziçi yerleşmeleri ve gayrimüslimlerin yaşadığı diğer yerleşmelerin yayılarak büyümesi ve sınırların yitirilmesiyle ve Tanzimat'la birlikte getirilen çeşitlik ilkesi sonucu iskan kısıtlaması gözetilmemiştir (2.35)

19. yüzyılda Galata ve Pera'yı içeren yabancı kökenli halkın barındığı bölgede çok katlı ve pratik yaşama uygun dar ve kısıtlı alana sığdırılmış, neoklasik süsleme ve cephe bölümleriyle ortaya çıkan yerleşmeler İstanbul'un suriçi bölgesinden farklı bir fiziksel çevreyi oluşturmuştur. Tüm bu imar hareketleri süreç içerisinde kısaca özetlenecek olursa; Tanzimat'ın ilanına dek, gayrimüslimler üzerine uygulanan inşaat ve yerleşim kısıtlamaları Tanzimat'ın ilanından hemen sonra tamamen ortadan kaldırılmıştır.

Kent yönetimi yangınlara karşı kangir yapı inşaatını desteklemiş, yabancıların da etkileri ile İstanbul'un özellikle gayrimüslim kesimlerinde farklı fiziksel çevrelerin oluştuğu gözlenmiştir.

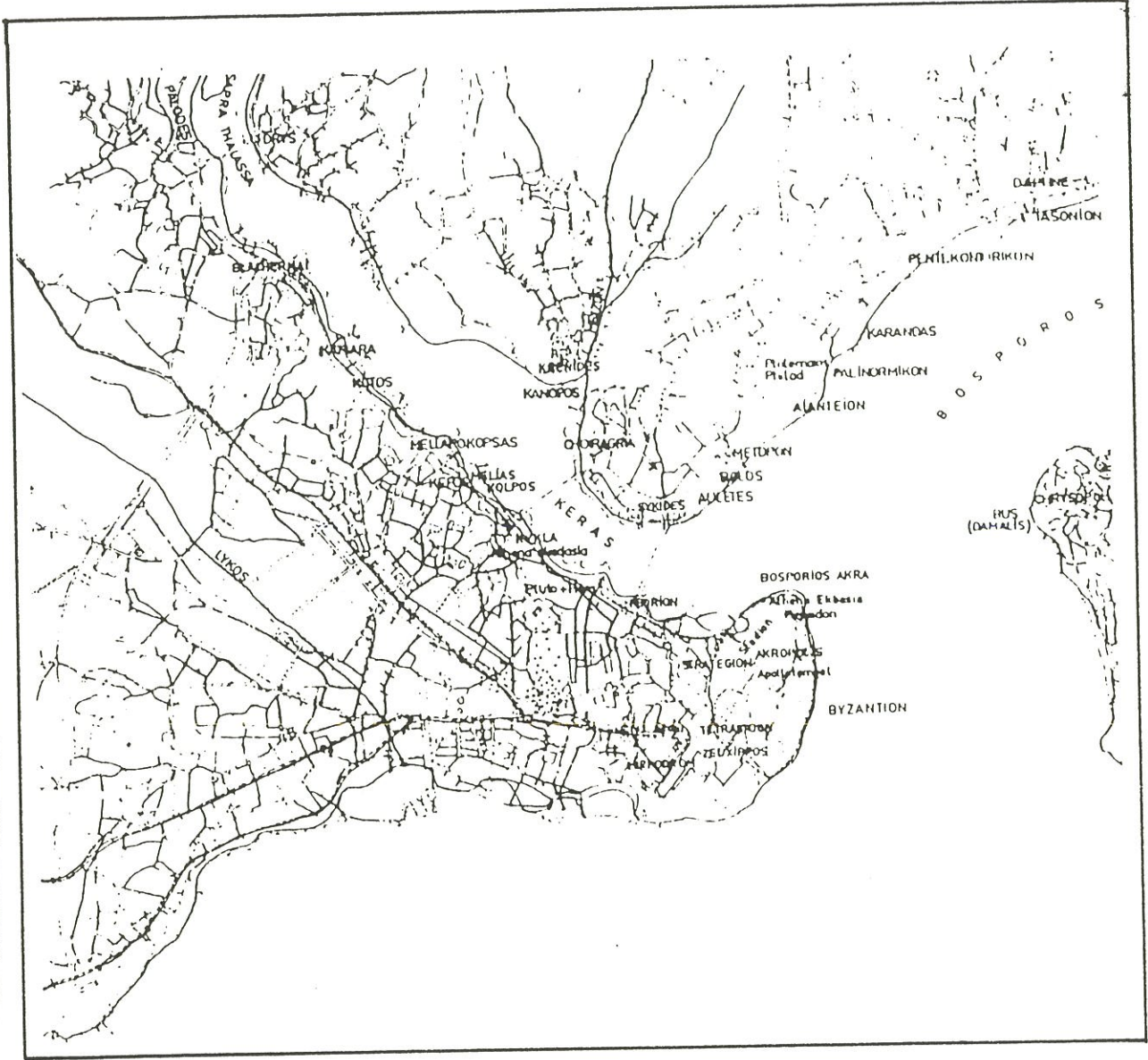
1880'li yıllarda ilk kez orta tabakaların ortaya çıkışı ile birlikte, sıra evlere ve apartmanlar inşa edilmeye başlanmıştır. Orta tabakaları da Batı'ya bağımlı iş örgütlerinde çalışanlar ve orta çaplı tüccarlar oluşturmaktadır. Bu kesim halk da ağırlıklı olarak gayrimüslimlerdir. Dolayısıyla, apartman ve sıra ev türünden yapı örnekleri gayrimüslim mahallerinde ortaya çıkmıştır.

Sütlüce, Kasımpaşa, Tatavla, Elmadağ, Fener, Balat, Kumkapı, Yenikapı, Anadolu yakasında Kuzguncuk, Üsküdar, Yeldeğirmeni, Mühürdar, sıra evlerin bulunduğu bölgelerdir (2.36)

Bu dönemde inşa edilen yüksek, iki katlı veya üç katlı sıra evler, yapısı henüz değişmemiş olan "aile"ye hizmet etmişlerdir.

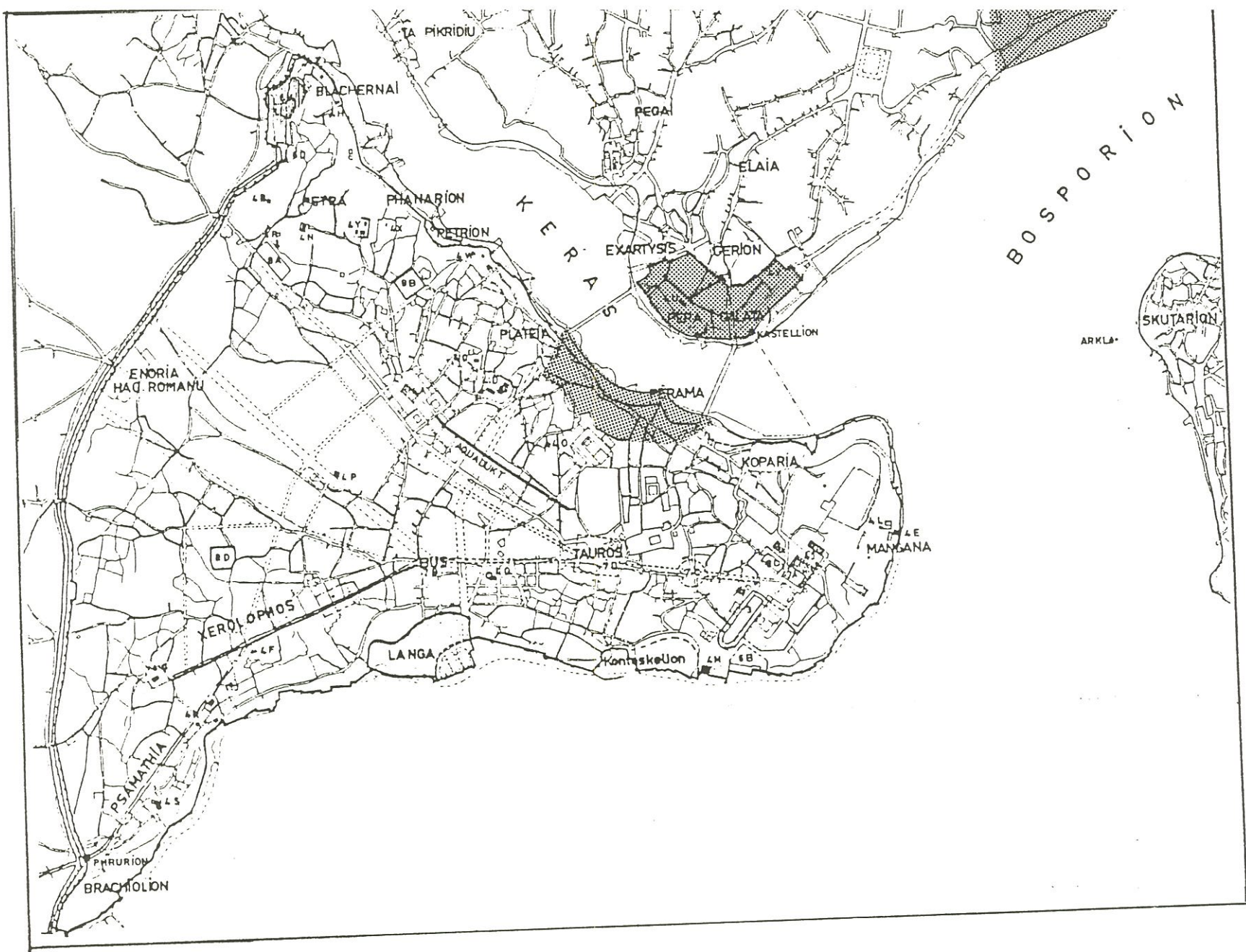
Galata ve Beyoğlu bölgesinde oluşan apartman dizileri ise, yabancılarla birlikte geleneksel yerleşmelerini terkeden gayrimüslim kesime aittir.

Tanzimatın ardından kaldırılan kısıtlamalar tekrar gündeme gelmemiş ve inşaat konusunda T.C. vatandaşı olan tüm kişiler arasında hiçbir ayrıcalık gözetilmeksizin, tüm imar yasalarından eşit şekilde yararlanması sağlanmıştır.

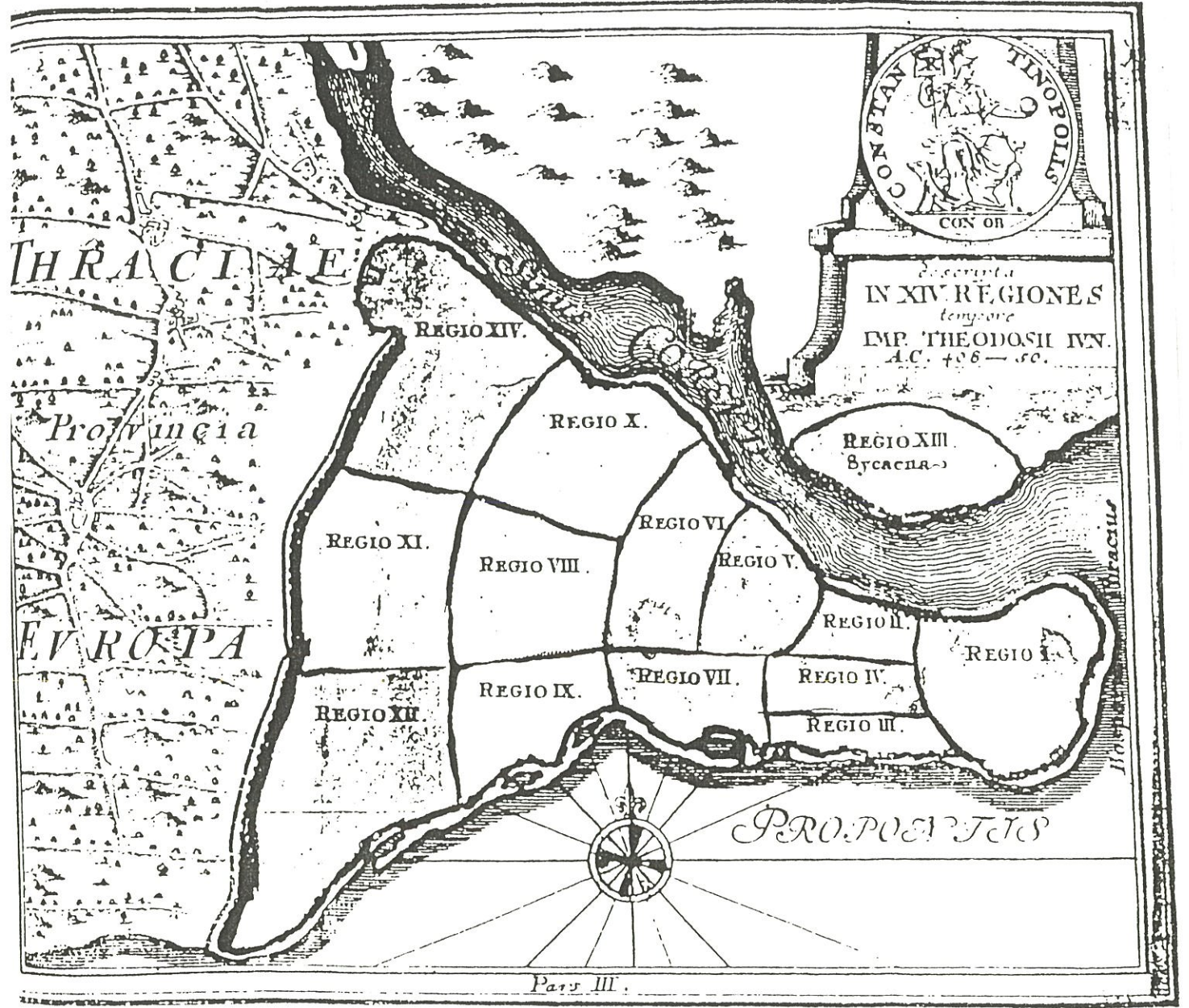
Şekil 1: Antik Bizans Kenti ve Çevresi

Kaynak: Wiener, Müller, Wolfgang: Bildlexikon zur Topographie İstanbul
Tübingen

Şekil 3: 13. - 15. yüzyıllarda İstanbul'da Azınlık Yerleşmeleri

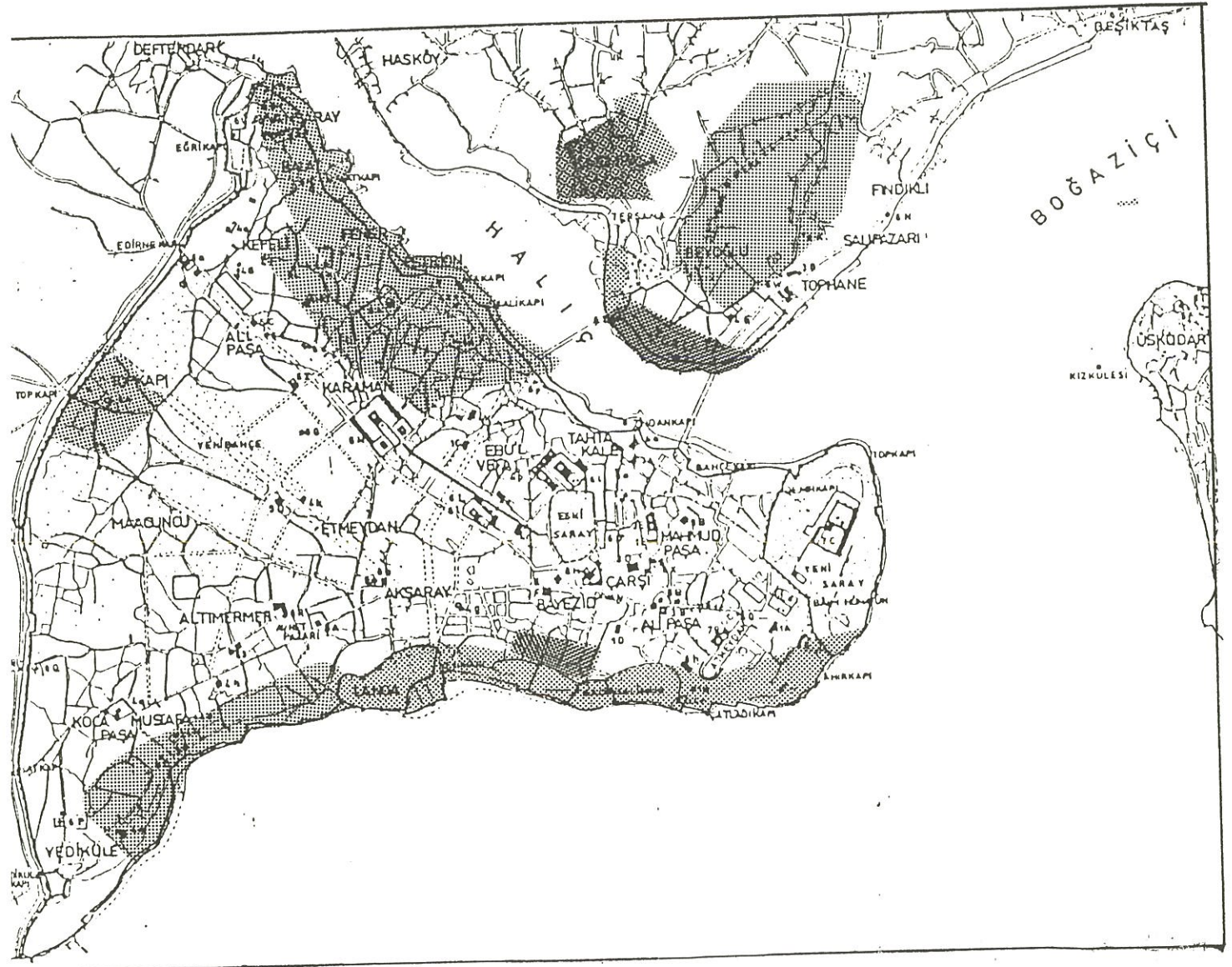
Kaynak: Wiener, Müller: Bildlexikon zur Topographie.

Şekil 4: İstanbul'un 14 semti.

İmparator Teodos Dönemi (408-450)

Kaynak: İstanbul Haritaları, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası.

Şekil 6: 19. yüzyılda İstanbul'da Azınlık Yerleşmeler
Kaynak: Wiener, Müller, Bildlexikon zur Topographie.

2. BÖLÜM İLE İLGİLİ NOTLAR

- 2.1. KILINÇASLAN İsmet, İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekan-
sal Yapı İlişkileri, İstanbul, İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atelyesi, 1981, s.
84
- 2.2. İslam Ansiklopedisi, "İstanbul Tarihi"
- 2.3. GÖRGÜLÜ Tülin, İstanbul'da Tarihi Süreç İçerisinde azınlıkların Yaşadıkları
Bölgelerde Mülkiyetle İlgili Sorunlar, Doktora Tezi, İstanbul, 1991, s. 22
- 2.4. KUBAN Doğan, İstanbul'un Tarihi Yapısı, İstanbul, 1969, s. 27
- 2.5. KILINÇASLAN, İsmet, A.g.e., s. 84
- 2.6. İslam Ansiklopedisi, "İstanbul Tarihi"
- 2.7. KILINÇASLAN İsmet, A.g.e. s. 99-103
- 2.8. KILINÇASLAN İsmet, A.g.e. s. 106-112
- 2.9. KILINÇASLAN İsmet, A.g.e., s. 113
- 2.10. ORTAYLI İlber, "Antik Çağlardan 18. y.y'a kadar İstanbul'un Mekansal
Yapısının Temel Özellikleri", İstanbul'dan Sayfalar, İstanbul, Hil Yayınları,
1987, s. 213

2.11. ORTAYLI İlber, a.g.e s. 214

2.12. KUBAN Doğan, A.g.e s. 33

2.13. KILINÇASLAN İsmet, A.g.e. s. 148-149

2.14. ORTAYLI İlber, A.g.e s. 213

2.15. GÖRGÜLÜ Tülin, A.g.e. s. 29

2.16. GALANTİ Avram, Türkler ve Yahudiler, İstanbul, Tan Matbaası, 1947, s.
16

2.17. ORTAYLI İlber, A.g.e s. 216

2.18. ORTAYLI İlber, A.g.e., s. 218

2.19. YERASİMOS Stefonos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, İstanbul, Gözlem
Yayınları, 1984, s. 319

2.20. Görgülü Tülin, A.g.e. s. 28

2.21. MANTRAN Robert, 17. yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, I. Cilt, Ankara,
Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990, s. 44-61

2.22.GÖRGÜLÜ Tülin, A.g.e s. 30-31

2.23.KILINÇASLAN İsmet, A.g.e s. 174

2.24.AKBULUT Rifat, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul ve Kadıköy, Yüksek Lisans Tezi, MSÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1992, s. 9-15.

2.25.KILINÇASLAN İsmet, a.g.e s. 176

2.26.GÖRGÜLÜ Tülin, A.g.e. s. 32-35

2.27.KILINÇASLAN İsmet, A.g.e s. 224-225

2.28.GÖRGÜLÜ Tülin, A.g.e. s. 35-36

2.29.KILINÇASLAN İsmet, A.g.e s. 226-227

2.30.ARIKAN Özdemir, Beyoğlu ve Kısa Geçmişi, Aybay Yayınları, İstanbul, 1988, s. 164-165

2.31.CEM İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul, Cem Yayınevi, 1975, s. 37

2.32.YERASİMOS Stefanos, A.g.e s. 727

2.33.DENEL Serim, Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlar-

da Değişim ve Nedenleri, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fak. Yayınları, 1982, s.
58

2.34.DENEL Serim, A.g.e s. 59

2.35.DENEL Serim, A.g.e s. 48

2.36.KIRAY Mübeccel, "Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar", Çevre
Dergisi, Sayı 4, s. 78

BÖLÜM 3: BALAT

3.1. BALAT'IN TARİHSEL GELİŞİMİ

Çeşitli "din" ve "ırk"tan insanların oluşturduğu Balat semtinin tarihi, Bizans'a dek uzanmaktadır.

Avram Galante; 1694 tarihli bir fermenda Bizans döneminde Balat'ta bir yahudi nüfusundan söz edildiğini yazmaktadır. Fermenda Ohri Cemaatine ait üç Sinagogun varlığı yazılıdır. hasköy'ün bir yahudi yerleşmesi olması ve bir yahudi mezarlığının Eğrikapı'ya dek uzanması da bunu desteklemektedir.

Gerçekte, Balat, İstanbul'un fethinden sonra gelişmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in Makedonya'dan gelen Yahudi topluluğunu Balata yerleştirmesi artan nüfusla birlikte semtin de gelişmesini sağlamıştır (1).

18. Yüzyıl sonlarında Balat, nüfus ve yönetim açısından İstanbul'un önemli yerleşmelerinden biri haline gelmiştir. Önemli Yahudi din adamları burada yaşamıştır (2).

Bu yüzyıldan itibaren İstanbul'daki yahudi yaşamının merkezi durumuna gelen Balat, 1930'lara kadar sürececek bir refah ve zenginlik dönemine girmiştir. Tüm cadde ve sokaklar yeniden ışılandırılmış, kanalizasyon sistemi yenilenmiştir. Zenginleşen yahudiler, kendilerine yeni tuğla binalar inşa etmeye başlamışlardır. Genellikle aynı mimari üslupta olan binalarda yalnızca dekorasyon ve aksesuar farklılıkları olmuştur. Zemin katlardaki geniş holler, oturma odaları ve yemek odaları Osmanlı tarzında döşenmiş ve alçak sedirler, büfeler ve halılar kullanılmıştır.

Mutfaklar, genelde zemin katın arka kısmında, bazen de bodrum katta inşa edilmiştir. Mutfakta bir su deposu, kömürle yanan bir ocak-fırın ve içinde kazanlar kullanılmıştır. Bodrum katlarda genelde odun - kömür depoları ve evde çalışan

personelin odaları inşa edilmiştir. Üst katta ise Avrupai tarzda döşenmiş olan ebeveyn yatak odası, arka bölümde ise çocuk odalarıyla, sokağa bakan bir balkon yapılmıştır (3)

19 yy'da ise İstanbul'un Altıncı Daire-i Belediye sınırları içinde kalan Balat'ta her biri bir hamam tarafından yönetilen 7 dinsel grup ya da cemaat vardır. 19. yüzyılın ortalarına ait haritalarda Dış Balat, Tahta Minare, Karabaş, Dubek, İç Balat, Kasturya ve İştıpol çevresi ile Ayvansaray'ın kuzeyindeki Lonca mahallesi'nde musevilerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Dış Balat, Balat'ın kıyı şeridini oluşturmuş ve burada Haliç yoluyla İstanbul'un diğer bölgeleriyle iletişimi sağlayan iskeleler bulunmuştur. Bunlar; Eminönü'ndeki hallerle bağlantılı olan, meyve ve sebze gelişi için kullanılan Yemiş İskelesi, Odun İskelesi, Eyüp ve Galata arasındaki ulaşımı sağlayan vapur iskelesi, Hasköy-Balat arasındaki süreçli ve yoğun trafiği karşılayan kayık iskelesi, mavnaların yanaştığı ve açık denize boşaltmak üzere artık, çöp v.b. yükle doluncaya dek bekledikleri iskele olarak sıralanabilir.

Bu bölgenin Dubek ve Lonca mahallelerindeki en önemli yapılar; Pul Yasan Sinagogu, Alliance İsrailite Okulu, Or-Ahayim Musevi Hastanesi'dir.

Surların iç kısmında bulunan ve sur boyunca uzanan bölge, Balat'ın en önemli ve en yoğun bölgesi olmuştur. Balat kapısından girilerek semtin ticaret merkezine ulaşılır. Arasta'daki dükkanların büyük çoğunluğu Museviler'e aittir. Dış Balat'ın dar yollar ve döküntü yapılardan oluşan fakir ve bakımsız görünümüne karşın, Arastayı oluşturan binalar bakımlı ve sağlamdır. Sinagogların büyük bölümü de bu bölgede inşa edilmiştir. Bu bölgedeki sinagoglar: Hevra, Selaniko, Elrav, Yambol ve Ahrida'dır. Bu yapılardan bugüne dek gelenleri Yambol ve ahzida sinagoglarıdır. Ayrıca Çarşı Hamamı, Balat Cami, ayios Dimitrios Rum Kilisesi, Surp Hireşdagabet ermeni Kilisesi de bu bölgedir.

Sur boyunca Fener'e doğru Hızır Çavuş ve Tahta Manare mahalleleri bulunmaktadır ve buradaki Tahta Minare Hamamı, Balat'la iç içe geçmiş olan Fener'i ayıran son anıtsal yapıdır. Çana Sinagogu ise bu bölgede bulunmaktadır.

Tekfur Sarayı çevresindeki Kasturya ve Kariye Camii'nin altındaki İstipol bölgeleri ise, Balatın yukarı mahalleleridir. Çok düz ve geniş bir sahil şeridi oluşturan kıyı kesiminden topoğrafik açıdan farklı olan, oldukça eğimli bir alanda yer alan Kasturya bölgesine, 20. yüzyıl başlarına dek, bugün artık izi bile kalmayan merdivenlerle çıkılmıştır. Balatın bu kesimi genelde camcılar, antikacılar, fes yapımcıları gibi varlıklı ailelerin oturduğu, aşağı bölgelere göre daha geniş ve aydınlık sokakları olan bir alan olmuştur. Bu bölgenin en önemli yapısı, bugüne yalnızca dış duvarı ve kapısı kalan Kasturya sinagogudur.

Genelde ahşap yapılardan oluşan ve yangınlardan büyük ölçüde etkilenen İstipol mahallesinin en önemli yapısı ise, bugün kullanıma kapalı olan İstipol sinagogudur.

Balat'ın üst kesimlerinde olan Eğrikapı Mezarlığının da yerleşmenin tarihinde özel bir yeri vardır. Bu alanda 1840'lara dek bir yahudi mezarlığı bulunmuştur. 1940'lardan sonra mezarlıkta yer kalmadığı için Hasköy'deki mezarlık kullanılmıştır.

Balat'ı sürekli olarak etkileyen büyük yangınlar kır nedeniyle bölgede kentsel doku sık sık değişmiş, ortadan kalkmış ve yeniden yapılaşmış yerleşim alanları oluşmuştur. Bölgenin tarihi haritalarına bakıldığında, özellikle sahil ve sahile yakın surlu kesiminde, geniş cadde ve sokaklarla düzenli bir yerleşim görülmektedir. Birbirine dik kesen yapı adaları, birbirine paralel olarak uzanan sokaklar ve iskeleye doğru uzanan kıyıya dik akslar bu alanda geçmişte bir "ızgara plan"ın uygulandığını ispat etmektedir. Buna karşın, üst kesimlere örneğin Kasturya bölgesine doğru çıkıldığında,

bu düzenin değiştiği ve burada geleneksel kent dokusuna uygun, az yoğun ve geniş yeşil alanları olan bir yerleşim bulunduğu gözlenmektedir.

19. yüzyıl sonunda ise yahudi ve yahudi olmayan gezginler ile Türk tarihçilerinin ortak saptamaları, mahallenin fakir, rutubetli ve iç bulandırıcı olduğu yolundadır.

Ancak genelde Balat semti, hemen her zaman karanlık görünümlü, dar, bakımsız bir çevre olarak tanıtılmıştır. Özellikle 19. yy tasvirlerinde bölge oldukça kötü görünümlü ve sağlıksızdır. Örneğin 1890'lı yıllarda Balat lağımlarının tüm yerleşmeyi kat ederek denize ulaştığı bilinmektedir. Hasköy İskelesinin yanından denize dökülen lağım suları, bu alanın doldurulmasından sonra, kapalı bir kanalizasyonla açık denize verilmiştir.

1856'da Witlich, Balat'ın çok rutubetli, havasız ve ışksız olduğunu, binaların bakımsızlık ve kötü kullanımdan dolayı yıkıntı haline dönüşmüş olduğunu yazmıştır (4).

Edmondo Amicis ise, Balat'ın Haliç boyunca günahkar bir yılan gibi uzandığını söyleyerek, balıkla ve kara çamurlarla sıvanmış barakalarla ve sefil nüfusla korkunç bir manzara çizer: "... Haliç sahilinde pis bir yılan gibi uzanan ve büyük bir yahudi mahallesi olan Balat'ta cesaretimi toplayarak uzun uzun dolaştım. Dante'nin cehennem kıyılarına benzeyen küf tutmuş barakaların arasındaki en sefilhane sokaklara kadar girdim; bir daha sırkaların üstüne çıkmadan ve burnumu kapatmadan geçemeyeceğim dört yol ağızlarına gidip, tiksinti veren paçavralar asılmış pencerelerden vıcık vıcık duvarlı karanlık odalara baktım. İnsanın nefesini kesen bir küf kokusunun çıktığı rutubetli avlu kapılarının önünde durdum; hortlamış vebalılara benzeyen korkunç ihtiyarlara dirseğimle dokunarak kendime bir yol açtım, adım başında, uyuz köpekleri, balık dolu su birikintilerini, kirli iplere asılmış

pis çamaşırları, insanın gönlünü bulandıran süprüntü yığınlarını bertaraf ederek ilerledim ..." (5)

Reşad Ekrem Koçu ise; Sermed Muhtar alus tarafından 1890'da yabancı gezginlerin gözlenlerine paralel ifadeler kullanmıştır: "Dar sokaklar ve arabacının atları çamurdan çıkabilmek için daha fazla kamçılamasından anlardık Balat'a geldiğimizi. Sokaklarda satılan ezilmiş, parçalanmış sebze ve meyvaların yarattığı görüntü. Fakir halk bunları almak zorunda".

Yukarıda tasvir edilenler Karabaş mahallesi ve Haliç'e cephesi olan evleri kapsamaktadır.

Balat'ın en "parlak" dönemi 17.yy.'dır. Semt 18. ve 19.yy'larda giderek önemini yitirmiştir. Bu değişimin nedenleri; bölgeyi de büyük ölçüde etkileyen Haliç kıyılarındaki ticari canlılığın azalması, 1894 depremi, ardı ardına çıkan yangınlar olmuştur. Ayrıca Hasköy, Kuzguncuk, Ortaköy, Galata ve Pera'nın yerleşim alan olarak çekicilikleride, Balat'taki yahudi nüfusun bu semtlere geçişini artırmıştır.

Yahudiler'in Balat'ı terk etmelerinin en önemli nedeni, 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasıdır. 1923'e kadar Osmanlı İmparatorluğu, 1923'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti, işkence ve baskı altındaki Avrupa Yahudilerine sığınma ve barınma hakkı vermiştir. Önce 19. yüzyıl başlarında Orta Avrupa Yahudilerine, 1881'den sonra ve Bolşevik Devrimi öncesinde ve sonrasında zulüm gören Rus Yahudilerine, son olarak da korkunç "Soykırım" dan kaçan Yahudi sığınmacılara yardım eli uzatmıştır. Almanya, Fransa ve işgal altında bulunan Almanya topraklarındaki Türk diplomatları, bu ülkelerde yaşamakta olan Türk yahudilerini kurtarmak amacıyla tarafsızlıklarını kullanmışlardır. Tarafsız Türkiye, 100.000'den fazla Doğu Avrupalı Yahudiyi kurtarma olanağı sağlamış, onları Filistin'e yollayan Yahudi acentaları ve

diğer "Aliyah" örgütlerinin merkezi durumuna gelmiştir. Bu acentalar vasıtasıyla Balat'ta yaşayan musevilerin de büyük çoğunluğu İsrail'e göç etmiştir.

Karabaş mahallesinin hemen hemen tamamı, İsrail'e göç etmiş ve orada Gochrim Köyünü kurmuşlardır. Kasturya mahallesinden gidenlerse Joffa yakınlarında Yehudiya'ya yerleşmişlerdir.

Tarih boyunca Haliç, kıyılarında yaşayanlar için korunaklı ve güvenli bir liman niteliği taşımış, gerek balıkçılık, gerek de deniz ticaretindeki değişimlerle, Haliç sahilinde Sirkeci'den Balata kadar uzanan eski, ahşap ticaret iskeleleri ve çevrelerindeki depolar, dükkanlar ve hanlar, önemlerini yitirmeye başlamışlardır. Böylece 19. yy'ın ikinci yarısından itibaren, Haliç kıyılarına önce devlet fabrikalarının, ardından da her türlü atölye, mezbaha ve imalathanenin gelmesi, bu alanı oldukça değiştirmiştir.

Ayrıca Balat sahilinde, kıyı çizgisinin değişimide önemlidir. 1838'e dek Balat iskelesi korumalı bir liman içinde yer almış, Balat'ın açık lağımları da 1890 sonlarına dek bu limana dökülmüştür. Lağımların kapatılması sırasında, söz konusu limanın kazıklar çakılarak ve üzeri toprakla doldurularak kapatıldığı, 1894 depreminden sonra da, yıkılan yapıların molozu ile bütünüyle sahilin doldurulduğu bilinmektedir. Böylece eskisinden çok farklı bir Balat sahili oluşmuştur.

Balat'ın özgün yapılarının da zaman içinde önemli ölçüde değişime uğradığı ya da tamamen ortadan kalkarak yerini yeni yapılara bıraktığı görülmektedir.

1984-1986 arasındaki Haliç temizleme ve düzenleme çalışmaları sırasında ,eski Balat'ın sahil kesimi büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır.

3.1.2. Yahudilerin Balat'a Yerleştirilmeleri

Osmanlı Yahudileri'nin varlığı, İspanya Yahudilerinin İspanya'dan 1492'de kovulmalarıyla başlayan, Osmanlı İmparatorluğu'na şanslı göçlerinden çok öncelere dayanmaktadır. İ.S. 70 yılında Kudüs'teki kutsal tapınağın yıkılmasından hemen sonra ilk Yahudiler, bugün Türkiye Cumhuriyetinin sınırları içinde olan, o dönemde Roma Küçük Asyası olarak bilinen topraklara gelmişlerdir. Roma'nın İ.S. 4. yüzyıldan başlayarak hristiyanlığı kabul etmesinden sonra Yahudi topluluğu zulüm görmüştür. Bu, imparator Constantin'in Konstantinopol'ü İ.S. 340 yılında Doğu Roma veya Bizans İmparatorluğu'nun başkenti olarak ilan etmesinden sonra, Bizans yaşamının ayrılmaz bir parçası olan ve tehlikeli Yahudi karşıtı inançlar içeren Ortodoks Yunan Kilisesi nedeniyle doğuda yoğunlaşmıştır. Zulüm ve katliamdan sağ kalmayı başaran bir çok Bizanslı Yahudi Batı Avrupa'ya göç etmiştir. Yahudiler, yalnızca Şam'daki (661-750) ve özellikle İspanya'daki (656-1258) Haşimiler ve Bağdat'taki (750-1258) Abbasiler gibi büyük İslam İmparatorluklarında hoşgörü bulmuştur.

1100'den başlayarak İspanya'nın hristiyanlar tarafından tekrar ele geçirilmesi, durumlarının bozulmasına neden olmuştur. Kalanların bir çoğu, engizisyon tarafından 1492'den itibaren İberik Yarımadasından ayrılmaya zorlanmalarından çok önce kaçmış, ya da zorla hristiyanlaştırılmışlardır.

14. yüzyıldan itibaren Hristiyanlık dünyasının Yahudileri için bir sığınak olmuştur Osmanlı İmparatorluğu.

Konstantinopol'ün fethinden önce ve sonraki 200 yılda Osmanlı İmparatorluğu giderek artan bir biçimde Doğu ve Orta Avrupa'dan kovulan Yahudilerin göç ettikleri başlıca yer olmuştur. Osmanlı'daki Türk Yahudileri, dünyada zamanının en

geniş ve en zengin Yahudi Topluluğunu oluşturmuştur. Bu dönem "Osmanlı Yahudileri"nin altın çağıdır (6).

Osmanlıların İspanya Yahudilerini bu kadar geniş ölçekte kabul etmelerinin nedenleri siyasal, toplumsal ve ekonomik düzlemde yer almaktadır.

Siyasal düzlemde, Osmanlılar'ın başlıca kaygısı başkentlerini emsalsiz kılmaktır. Ancak başkent İstanbul ile devlet özdeşleştiği için, kentteki yerel ihtiyaçlar ,aynı zamanda merkezi devletin ihtiyaçları haline gelmiştir. Böylece sarayın lüks ihtiyaçları başkentte kalabalık bir esnafın varlığına neden olmuştur. Gerçekte, Osmanlı padişahları, Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren bu devlet ihtiyaçları doğrultusunda, kenti sürekli kalabalıklaştırmaya özen göstermişlerdir. Bu bakımdan İspanya'da "lonca" ve zenaat tipi üretim alışkanlıkları edinmiş olan Sefardim yahudileri İstanbul ekonomisine ve toplumuna uyum sağlamakta sıkıntı çekmemişlerdir (7).

Orta Çağ'da - İspanya'dan gelen Yahudiler Türkiye'ye matbaayı getirmişler ve İbranice olarak üç eser basmışlardır.

Yahudiler İstanbul'da esas olarak, çoğu Haliç kıyısında olmak üzere 17 semte yerleştirilmişlerdir:

- Balıkpazarı,
- Bahçekapı,
- Yemiş İskelesi civarı,
- Unkaparı,
- Balat,
- Tahtakale ve diğerleri.

Eremya Çelebi'ye göre Yahudiler XVII. yüzyılda kent içinde ve dışında şu

mahallerde oturmuşlardır: Balat (burada çok kalabalıktırlar), Ayazma Kapısı, Ayvansaray ,Cibali, Tekfur Sarayı, Hasköy, Kasımpaşa, Galata, Mumhane, Beşiktaş, Ortaköy, Kuzguncuk ve Üsküdar (8).

Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisinde "İstanbul'da Balat denilince Yahudi, Yahudi denilince Balat akla gelir" demektedir. Ve 17. yüzyıldan 20. yüzyılın ortalarına kadar Balat, yahudilerin çoğunluğu oluşturduğu bir semt olmuştur.

Makedonya'nın Kasturya kentinden gelen 100 Yahudi, Balat'a yerleştirilen ilk yahudi cemaatidir. Daha sonra 1492'de İspanya'dan, 1497'de Portekiz ve İtalya'dan, 1599'da Rodos'tan göçen yahudiler Balat'a gelerek, sinagoglarını kurmuş ve sinagogların etrafına da konutlarını inşa ederek yerleşmişlerdir. 1660 yılındaki Ayazmakapı yangınına dek, Eminönü bölgesinde Bahçekapı, Tahtakale ve Yemiş İskelesi'nde oturdukları bilinen museviler de bu yangından sonra Balat'a ve Hasköy'e yerleştirilmişlerdir (9).

Böylece 17. y.y'dan itibaren, daha önceleri Bizans Musevisi Romaniyotların ağırlıkta olduğu Balat'ta diğer musevi grupların da katılımıyla etkin bir cemaat olmuş ve zaman içinde cemaatler birbirine karışmıştır (9)

Birinci Dünya Savaşı sırasında Balat'ta 25.000 Yahudi nüfusu vardır (10).

3.2. BALAT'IN SOSYAL YAPISI

Balat'ın mekansal oluşumunu belirleyen parametrelerden biri olan sosyal yapısının, zaman içinde çeşitli etkilerle değişimi yine fiziksel dokuyu etkilemiştir.

Bizans döneminden, Fetih dönemine dek çoğunluğu Rumların oluşturduğu Balat, Museviler'in buraya yerleştirilmeleri ile eskisinden çok farklı bir yapıya kavuşmuştur.

İstanbul'un ve doğal olarak Balat'ın da eski sahipleri olan Rumların bir çoğu evlerini terk etmişlerdir. Makedonya'dan, Avrupa'nın bir çok kentinden, Anadolu'dan ve çoğunlukla da İspanya'dan kendi kültürleri, yaşam biçimleri, inançları, gelenek - görenekleriyle birlikte gelen Yahudiler Balat'ın yeni sahibi olmuşlardır.

Kendi teknikleriyle evlerini inşa eden yahudiler, yine kendi sokaklarını, kendi meydanlarını ve sonuçta kendi özgün mahallelerini yaratmışlardır.

Tüm dünyada azınlık olmaktan ve zulümlerden kaçan içe dönük, son derece birbirine bağlı yahudi cemaati 1950'lere kadar Balat'ta diğer topluluklara oranla daha kalabalık ve etkili olmuştur.

1950'lerden sonra ise Yahudiler'in Balat'ı terk etmeleri sonucu boşalan evlere, İstanbul'a kırsal kesimden akın eden Türkler yerleşmiştir.

Bu mekanların gerçekte sahibi olmayan hatta çok yabancı olan yeni Balat sakinleri, türlü sosyal, ekonomik, psikolojik sebepler ile Balat'ın fiziksel çöküşünü hızlandırmışlardır.

Bu çalışmada, Balat'taki bu sosyal değişimle birlikte, özgün tarihi dokusunun bozulup yok olmasının nedenleri araştırılmıştır.

3.2.1. Bizans Döneminden Günümüze Balat'ın Sosyal Yapı Değişimi

1950'lere kadar, Yahudiler, Türkler, Rumlar, Çingeneler, Ermeniler ve Karamanlılar, Balat'ta bir arada yaşamışlardır. İstanbul'un adeta minyatür bir modeli olan Balat'ta, bu mozayici oluşturan 3 ayrı dine mensup insanların mezheplerine göre de farklılaşan ibadethanelerinin bir arada bulunuşu bu kültür mozayicinin ne derece renkli olduğunun bir kanıtıdır.

Balat, ağırlıklı bir yahudi mahallesi olmakla birlikte, Osmanlı Toplumunun başlıca etnik ve dini öğelerinin, dini binalarının birarada olduğu İstanbul semtlerinden biridir. Birbirine çok yakın bulunan Sinagog, kilise ve camiler bunun göstergesidir.

İstanbul tarihinde Balat'ın özel önemi; çoğunluğu İspanya'dan gelen yahudilerin burada yerleştirilmesi ve 15. yüzyıldan 20. yüzyıl ortalarına kadar başlıca yahudi mahallesi olarak varlığını sürdürmesidir.

Reşad Ekrem Koçu, İstanbul Ansiklopedisi'nde "İstanbul'da Balat denilince Musevi, Musevi denilince Balat hatıra gelir" demektedir.

Fatih döneminde Balat'a yerleştirilen yahudilerden önce Balat'ta Bizans yahudilerinin varlığı "Balat'ın Tarihsel Gelişimi" bölümünde açıklanmıştır. Bizans döneminde semtte yaşayan yahudilerle, İspanya ve Makedonya'dan gelen yahudiler arasındaki kültür farklılığı zaman zaman sorunlara sebep olmuştur. Bir Rum mahallesi olan Fener'e yakınlığı sebebiyle Bizans Yahudileri "Rumca"yı kullanmışlar ancak Sefaradlar (İspanya'dan gelen göçmenler) getirdikleri kendi dillerini empoze etmek istemişlerdir (11).

Osmanlı İstanbul'unda yahudilerin Balat'a yerleşmesi, Balat'ın bir getto olduğu anlamına gelmez .Osmanlı'da "getto" kavramı da var olmamıştır. Bütün İstanbul'da yerleşimin temeli etnik veya yarı etniktir. Yalnız gayrimüslimlerin değil, müslümanların da yerleşmesi geldikleri bölgeye bağlı olmuştur. Fakat mahallelerin ve sakinlerinin hiçbirine karşı ayrımcılık güdülmemiştir (12).

Osman Nuri Ergin, Fatih'in son dönemlerinde İstanbul'un nüfusunun yaklaşık 85.000 olduğunu, şehirde yaklaşık 50.000 Türk bulunduğunu yazmıştır.

Evliya Çelebi de İstanbul'un her semtine nerelerden insanlar geldiğini ve nerelere yerleştirildiklerini Seyahatname'de şöyle yazmaktadır:

"Konya'nın Karaman ilçesinden ve Konya'dan getirilenler Kazan'da; Aksaray'dan getirilenler Aksaray'da Bursa'dan getirilenler Eyüp'de, Safed Yahudileri Hasköy ve Balat'ta, Çarşamba Ovası'ndan gelenler Çarşamba'da, Trabzonlular Beyazıt Camii'nin bulunduğu alanda, Akka, Gazze ve Ramla'dan getirilen Araplar Tahtakale'de...." Evliya Çelebi, İstanbul'a Fatih devrinde gelen ya da getirtilen her kişinin ikramla mamur kılındığını da ekleyerek sözlerini noktalamaktadır.

Bütün bu etnik köken farklılıkları, İstanbul'da ve Balat'ta birarada yaşayan toplulukların eşitlikçi ve demokratik ilişkiler içinde birlikte yaşamalarını engellememiş, aksine bu isteği geliştirmiştir.

Balat'ın Arastası geçmişteki karmaşık demografik yapısını etkili biçimde yansıtmıştır: Arastadaki zanaatçılar ve esnaflar, Yahudi, Rum, Türk, Ermeni, Karamanlı ve Çingene'dir. Yanyana konutlarda yaşayan bu insanlar, gün boyu yine yanyana dükkanlarda çalışmışlardır.

Çarşı'da Milliyetler, zanaatçılık kollarını da belirlemiştir. Başka bir deyişle, belli işler, belli gruplar tarafından yapılmıştır.

Yahudiler, kalaycılık, lehimcilik, tamircilik, eskicilik bakkallık ve manavlık yaparken, Rumlar ve Ermeniler inşaatçılık, elektrik ve su tesisatları montajı gibi daha teknik işlerle uğraşmışlardır. Rumlar ise meyhaneleriyle meşhurdurlar. İstanbul'un en ünlü meyhanelerinden biri olan Agora meyhanesi, Balat'ta bir Rum tarafından kurulmuş ve işletilmiştir.

Agora meyhanesi Balat'ın merkezi olmuştur. Balat'ın en önemli caddeleri Agora meyhanesinin önünde buluşur. 1890 yılında Kaptan Askeri Meyhaneyi açmış, ardından Stelyo ve Hristo devam ettirmişlerdir.

Anadolu Türkleri ve Karamanlılar seyyar satıcılıkla yaşamlarını sürdürmüşler, otantik giysileri ile helva, tahin ve çorum leblebisi satmışlardır.

Bulgarlar süt ve ürünlerini satarken, Arnavutlar işkembeci ve lokanta işletmişlerdir.

Tüm bu gruplardan farklı olarak Çingenerler; her yerde ve her zaman olduğu gibi eğlence ve gösteri işini yapmışlardır. Düğünlerde ve bayramlarda yemek hazırlayarak, müzikli, danslı gösteriler düzenlemişlerdir.

Balat çarşısı İstanbul'da en iyi korunmuş yerel tarihi çarşılarından biridir. Bazı yeni büro binalarının dışında, hala özgün yapısını korumaktadır. Balat çarşısı üç şekilde incelenebilir:

Arasta; Balat çarşısının tarihsel merkezi, leblebiciler Sokağı ve Lapçincılar sokağı

boyunca yer almaktadır. Ayan Caddesi ve Vodina Caddesi'ndeki dükkanlar ve binalar 19. yüzyılda yapılmıştır. Bu binalar, 19.yy "İstanbul Planı"nda, çevresindeki konut yerleimleriyle birlikte gösterilmiştir. Dükkanlar yukarıda adı geçen üç yolun her iki yanında yer almaktadır. Ara sokakların, bu ana akslarla bağlantılı oldukları noktalarda dükkanlar vardır. Vodina Caddesi aksındaki çarşının iki ucunda Ahrida Sinagogu ve Tahta Minare Mescidi vardır. Leblebiciler ve Lapçincılar Sokağı'ndaki dükkanlar ise; Ayvansaray'a dek uzanır. Ayrıca her perşembe, burada Balat semt pazarı kurulur.

Pervitich Haritaları'nda yer alan Balat çarşısı bugünkünden çok farklı değildir. Çarşının 1930'lardaki ayrıntılı planını içeren, Pervitich haritaları, değişikliklere ışık tutmaktadır.

Tarih boyunca, çeşitli etkilerle semtin sosyal yapısında belirli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Örneğin; 19. yüzyılda Haliç kıyısındaki sokaklarında başta kayıkçılar olmak üzere gemiciler, sokak satıcıları, hamallar vb. kişilerin yoğun olduğu bir bölge olmuştur. Buna bağlı olarak da burada iskeleler, kayikhaneler, kahveler ve çok sayıda fakir yahudi aileyi barındıran "Yahudhaneler" bulunmuştur. Buna karşın suriçindeki Dubek, Ahrida, Tahta Minare, İştıpol ve Kasturya mahalleleri, varlıklı tüccarların yaşadığı semtlerdir.

Karabaş, Tahta Minare ve Molla Aşki mahalleleri Musevilerin çoğunlukta olduğu mahallelerdir. Kariye Camii'nin altındaki İştıpol mahallesinde Rumların, surp Hreşdegabat Kilisesi çevresinde de Ermeniler'in odaklaştıkları bilinmektedir. Türkler ise daha çok Kasım Günani mahallesinde yaşamışlardır.

19. yüzyılın sonlarında çok fakir olan semt, 20. yüzyıl başında biraz düzelmiştir, semtte 1875'de erkeklere ve 1882'de kızlara ait ciddi ve iyi düzenlenmiş birer

Yahudi okulunun yanısıra gerçek bir formasyon sunan çalışma atölyeleri de kurulmuştur. Bu okullarda çok sayıda parasız öğrenci okumuştur. Kayıtlara göre toplam 503 öğrencinin yalnızca 103 tanesi paralı okumuştur. Bu durum mahallenin 19. yüzyıl sonundaki zayıf ekonomik koşullarının bir göstergesidir. Ayrıca paralı okuyan kızların sayısındaki düşüklük, kızların çok da okutulmadığı düşüncesini doğurmaktadır.

Bu okullarda Fransızca ile eğitim yapılmıştır. Bu durum da Fransızca'nın yerleşmesini istemeyen gruplarca tepkiyle karşılanmıştır.

İstanbul yahudilerinin bu tavrı, onlarca alt tabakanın kaba bir tarzda konuştuğu Judeo - İspanyolcası'nın yok olmasının temel nedenidir.

Balat Devlet Okulu'nun kızlar için sınıfları olmaması, Galata'daki okula giden kızların ailelerinin Galata'ya taşınmasına neden olmuştur.

1911 yangınında Balat'taki Yahudi okullarının tamamı yanmıştır.

Yahudi okullarının etkinliklerinin çeşitli sonuçları olmuştur. Bir tanesi; eğitim düzeyinin yükselmesidir .Buna karşın başka bir etkisi de, Yahudi cemati içindeki bazı sosyal uçurumları daha da derinleştirmesidir. İlk başta bu okullar ,üst sınıftan bir çok insanı, daha sonra orta sınıfın önemli bir bölümünü ve alt sınıftan bazılarını bünyesinde toplamıştır.

Bir diğer etkisi de, müslüman Türk toplumuyla kaynaşmayı artıran ve zaten varolan diğer yönelimleri hızlandırılmasıdır (13).

I. Dünya Savaşı sırasında ilişkilerinin kesilmesi ve 1908'deki II. Meşrutiyet'ten beri

diğer azınlıklar gibi askerlik yapan yahudi gençlerinin askere alınması yüzünden ticaret zayıflamıştır .Bu gençlerin bir kısmı sivil yetkililerin - Balat muhtarlarının hemen hepsi yahudi olmuştur - işbirliği ile askerden kaçıp evlerinde saklanmışlardır.

1920'li yıllarda ticaret yeniden canlanmış ve semt zenginleşmeye başlamıştır. Balat'taki bazı güzel evler 1920'li yılların (Yahudi takvimine göre 5680) tarihlerini taşırlar. 19. yüzyılda musevi nüfusun yoğun olarak yaşadığı mahalleler 20 .yüzyıl başında belirgin bir değişime uğramış, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balat, özellikle Galata bölgesine göç vermiştir. 1942'de yürürlüğe giren varlık vergisi, 1948'de İsrail Devletinin kurulması gibi nedenler semtin museviler tarafından terk edilmesinde etkili olmuştur.

1930'ların sonlarına doğru, Yahudiler'in İsrail'e göç etmelerini destekleyen genel bir takım koşullar oluşmuştur. Bu koşulların arasında yüksek düzeyde bir özelleştirme, yani gözle görülür dinsel ve kültürel etkinliklerin azaltılması, üst kesimler yeni olanaklardan yararlanabilirken alt kesimlerin, ülkenin genelindeki az gelişmişlik düzeyinde kalması, yahudi cemaatinde eskiye oranla daha da büyük sınıf farklılıklarının ortaya çıkması, genel laikleşme süreci içinde artan sayıda Yahudi Türk Toplumuyla kaynaşırken, cemaat kurumlarının zayıflaması vardır. Öte yandan, Yahudiler'in, Türk toplumundan ayrı kalmayı sürdürmelerine neden olan genel bir güvensizlik de oluşmuştur.

Azınlıklara karşı olan gelişmelerin en önemlisi olan 1942 varlık vergisi de güç ekonomik koşullar içinde yaşayan yahudilerin İsrail'e göçlerine büyük oranda etkilemiştir. İlk başta bir defaya mahsus olarak savaş zamanında büyük miktarda gelir yaratmak amacıyla düşünülmüş olan bu vergi azınlıkların Türkiye'deki yaşamlarını güçleştirmiştir.

Tüm bu nedenlerle 1948'de Yahudi devleti İsrail'in kapıları açıldığında, Türkiye'deki yahudilerin büyük bir kısmı gitmeye hazırды (14).

Yahudilerin İsrail'e göçüyle birlikte, boşalan evlere de Karadeniz'den İstanbul'a göçen aileler ve Lonca mahalesinden gelen çingeneler yerleşmiştir.

20. yüzyıl ortalarından itibaren Haliç'in özellikle yukarı kesimlerinin deniz trafiğine elverişsiz hale gelmesi ve karayollarının güçlenmesi deniz ulaşımının gerilemesine neden olmuştur. Bugün sahilden gelen ve Haliç'in 3. köprüsü ile çevre yoluna bağlanan yol, bölgenin en önemli ulaşım arterini oluşturmaktadır. Bütün bu nedenlerle, Balat'ın geleneksel ticaret fonksiyonu eski önemini yitirmiştir. Bölgede yaşayan azınlık nüfus çok azalmış, Balat'ın musevi nüfusu, çoğu yardım derneklerinin katkılarıyla geçinen, ekonomik düzeyi düşük birkaç aile ile kentin Şişli, Nişantaşı gibi semtlerinde oturup işlerini Balat'ta sürdüren az sayıda tüccar ve esnaftan ibaret kalmıştır.

3.2.2. Balat'ın Günümüz Sosyal Yapı Özellikleri

Balat'ın Bizans'dan Osmanlı İmparatorluğu dönemine ve Türkiye Cumhuriyeti'ne dek yaşanan siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmelerden ve doğal olaylardan nasıl etkilendiği önceki bölümlerde incelenmiştir. Bütün bu parametreler Balat'ın sosyal yapısında büyük değişimlere neden olmuştur. Bu değişimlerin en önemlisi ise "Balatlı" tanımıdır.

İstanbul Tarihi Yarımadası içinde yer alan ve tarihi dokusuyla korunması gereken Balat, bugün özgün karakterini neredeyse kaybetmek üzeredir. Semtin bir çöküntü alanı haline gelmesinde en önemli payı bina sahiplerinin, binalarını gerçek anlamda sahiplenmemesi ve koruyamamasıdır.

Bu varsayımlar doğrultusunda, Balat'ta yaşayanlara yönelik bir konut anketi uygulanmıştır.

3.2.2.1. Anket Çalışması Yöntemi ve Sonuçlar

Balat'ta yaşayan hedef kitlenin tanınması ve problemlerin ortaya konması için % 10 örnekleme oranında anket uygulanmıştır.

Anket föyü hazırlanırken üç ana bölüm saptanmıştır:

Birinci bölümde ailenin, aile bireylerinin tanınması amaçlanmıştır. Bu bölümde;

- Hanede yaşayan kişi sayısı
- Cinsiyet
- Eğitim Durumu
- Meslek

- İşyerinde konumu
 - İşyeri
 - Gelir
 - İstanbul'a geliş tarihi
 - İstanbul'a geliş nedeni
 - Balat'a geliş tarihi
 - Balat'a geliş nedeni
- soruları yer almıştır.

İkinci bölüm, yaşadıkları konutun tanınması amacıyla;

- Oda sayısı
 - Mülkiyet Durumu
 - Kira ise miktarı
 - Evi terk etme isteği
 - Evi terk etme isteğinin nedeni
- sorularını içermiştir.

Üçüncü bölüm ise araştırmanın ağırlık noktası olan, Balatlı'nın "koruma"ya yaklaşımı ve katılımını ölçme amaçlıdır:

- Binanın onarım durumu
- Korumaya katılım isteği
- Katılımın biçimi

Yapılan anketler sonucunda; ortalama aile büyüklüğünün, % 68 oranında, 3-5 kişi olduğu saptanmıştır (Grafik) Çekirdek aile tipinin, Balat'ta yoğun olmasında gerçekte, konutların küçük olması nedeniyle büyük ailelerin barınmasına uygun

olmamasının etkisi büyüktür.

Cinsiyet oranlarına bakıldığında (Grafik) kadın - erkek nüfuslarının birbirlerine çok yakın olduğu görülmektedir. Erkek nüfus oranı % 55 ile kadın nüfus oranından (%45) çok az farkla yüksektir.

Eğitim durumu incelendiğinde; Balat'ta yaşayanların büyük oranda (% 61) ilkokul mezunu oldukları, bunu % 14 oranında ortaokul mezunlarının izlediği görülmektedir (Grafik) Yalnızca okur - yazar olanların oranı % 11, okur - yazar olmayanların oranı ise % 2'dir.

Aile reislerinin meslekleriyle ilgili soru hazırlanırken, mesleklerin sınıflanması amacıyla, seçenekler sektörler bazında ele alınmıştır. Ticaret, sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinin yanısıra, Balat'la ilgili yapılan ön araştırmalar sırasında marjinal sektörde çalışan kesimin Balat'ı tercih ettiği bilgisinden yola çıkılarak "seyyar satıcı" maddesi de eklenmiştir. Anketler sonucunda, Balat çalışan nüfusunun % 57'sinin ticaretle uğraştığı görülmüştür. Ticareti % 21 oranında seyyar satıcılar izlemektedir. Hizmet sektöründe çalışanlar % 11'lik bir oran taşıırken, sanayide çalışan % 2'lik bir nüfus saptanmıştır (Grafik).

Bu sektörlerde çalışanların % 64'ü kendi hesabına çalışırken, % 31'i işçi, % 5'i de memurdur.

Görülüyor ki; Balat'ta yaşayan nüfus ağırlıklı olarak küçük esnaf ve işçidir.

Anket uygulanan işçilerin, çoğunlukla Haliç kıyısındaki tersanelerde çalışan işçiler olduğu bulgular arasındadır.

Haliç kıyılarında ve Balat yakınlarındaki fabrikaların kaldırılması, Balat'taki sanayi işçilerinin Balat'ı terk etmelerine sebep olmuştur. Bunda sanayi işçilerinin genelde fabrikalara yakın konut alanlarını tercih etmeleri varsayımı önemli rol oynamaktadır. Anket sonuçları da bunu doğrulamaktadır. Ayrıca % 9 gibi yüksek oranda işsiz aile reisi nüfusu da Balat'ta barınmaktadır.

Aile reislerinin işyerleriyle ilgili yapılan araştırmada ise büyük çoğunluğun Fatih İlçesi içinde çalıştığı ortaya çıkmıştır (% 47). Fatih İlçesi dışında fakat Avrupa Yakası'nda çalışanların oranı ise % 29'dur. (Grafik) Sabit olmayan çalışanların (seyyar) oranı ise % 21'dir.

Ailelerin toplam gelirlerinin araştırıldığı soru için ise aylık gelir miktarları 0-1 milyon, 1-2 milyon, 2-3 milyon, 3-4 milyon ve 5 milyonun üstü şeklinde belirlenmiştir. Deneklerin % 9'u bu soruya cevap vermek istememiştir .Cevap verenlerin % 38'le en büyük oranının 3 ile 4 milyon TL. arasındaki dilimde yer aldığı sonucu ortaya çıkmıştır. Bunu % 21'lik bir oranla 2 ile 3 milyon TL arasındaki dilimde yer alanlar izlemektedir (Grafik).

Gelir durumu mesleklerle ilişkilendirildiğinde, Balat'ta çalışan nüfusun büyük çoğunluğunun orta ve düşük gelir düzeyinde, küçük esnaf ve seyyar satıcılardan oluştuğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Balat'ta yaşayan nüfusun çok büyük bir bölümünün, Yahudiler'in 1948'de İsrail'e göç etmeleri, kalanların ise İstanbul'un başka semtlerine taşınmaları sonucu buraya yerleştikleri önceki bölümlerde saptanmıştı. Yapılan anketlerle de bu bilginin doğruluğu araştırılarak, İstanbul'a ve Balat'a ne zaman ve ne amaçla geldikleri saptanmaya çalışılmıştır. Tablo.....'dan da anlaşılacağı üzere, gelinen yerler; bölgeler ve yurtdışı bazında ele alınmıştır. Geliş tarihleri ise 0-5 sene önce, 5-10 sene önce,

10-15 sene önce ve 20 seneden daha fazla bir süre önce olmak üzere dönemlere ayrılmıştır. Buna göre; Karadeniz Bölgesi'nden gelenler % 42 gibi bir oranla büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu Karadenizli nüfusun % 33'ünün 20 yıldan daha fazla bir süre önce, ancak bu orana çok yakın olarak % 29'unun geçtiğimiz 5 senelik bir dönem içinde İstanbul'a geldikleri görülmüştür.

Büyük çoğunluğu oluşturan Karadenizlilerden sonraki en yüksek oran % 21 ile Güneydoğulularındır. Güneydoğu Bölgesi'nden gelen nüfusun % 35'i 20 yıldan daha fazla süre önce, % 32'sinin de 5 yıl öncesinden itibaren İstanbul'a yerleştikleri saptanmıştır.

Balat'ta yaşayanların, Balat'a ne zaman geldikleri araştırıldığında; % 57 gibi büyük bir oranla nüfusun 5 yıllık bir dönem içinde geldiği görülmüştür.

5 ile 10 yıl önce Balat'a gelenlerse ikinci en yüksek orana % 34'ü kapsamaktadır (Grafik).

Bu veriler ışığında; Balat'ta yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Karadenizlilerin bir kısmının, Yahudilerin büyük göçü sonrası boşalan evlere 1950'li yıllardan itibaren yerleşmiş oldukları, diğer kısmının ise Balat'ı İstanbul'da ilk yerleşme mekanı olarak seçtikleri söylenebilir.

Anket föyünde Balat'a geliş nedenleri;

- Kiraların uygunluğu
- Ailevi nedenler
- İşe yakınlığı
- Diğer

başlıkları altında toplanmıştır. Deneklerin verdikleri cevaplar "kiralarn uygunluğu" kriterinde yoğunlaşmaktadır (Grafik) %49'luk bir kesim yerleşmek için Balat'ı seçme nedeni olarak kiralarn uygunluğunu göstermişlerdir. İkinci sıradaki tercih etme sebebi ise; "işe yakınlık" kriteridir (% 26). Bunu ailevi nedenler % 23'lük bir oranla takip etmektedir.

Anketin ikinci bölümünü oluşturan, konutun tanınması bölümünde, anket uygulanan ailelerin konutlarının ortalama 2-3 odalı olduğu sonucu elde edilmiştir. (% 93) (Grafik). Buna karşılık %1 oranında da olsa, Balat'ta hala varlığını korumaya çalışın büyük ahşap yapıların 5 odadan daha fazlasına sahip olduğu da bilinmektedir.

Bir zamanlar azınlıklara ait olan evlerin bulunduğu tarihi konut alanlarında, ortaya çıkan koruma sorunlarının büyük kısmının mülkiyet problemlerinden kaynaklandığı daha önceki bölümlerde açıklanmıştır. Bu bilgiden yola çıkılarak, Balat'ta yapılan anket çalışmasında konutların mülkiyetlerinin kimlere ait olduğu araştırılmıştır. Yapılan araştırma sonucu, anket uygulanan ailelerin % 86'sının kiracı olduğu görülmüştür (Grafik) % 14'ü ise kendi evlerinin sahibidir. "Lojman", "bedelsiz" ya da "diğer" şıkları cevapsız kalmıştır.

Büyük çoğunluğu oluşturan kiracıların, konutları için ayda ne kadar kira ödediğinin saptanması için, daha önce muhtarlıklardan alınan bilgiler doğrultusunda ortalama kira bedelleri saptanarak seçenekler belirlenmiştir. Anket cevapları, Balat'ta yaşayanların ödediği kira miktarının ayda 900.000 TL ile 1.500.000 TL. arasında yoğunlaştığını göstermiştir (% 48) (Grafik). 1.500.000 TL'den daha fazla kira ödendiğine dair hiç cevap yoktur. Bu sonuç İstanbul'un merkezinde, iş alanlarına oldukça yakın olmasına rağmen Balat'taki ev kiralarnın ,diğer semtlere oranla oldukça düşük olduğunu göstermektedir.

Konut anketleri Balat'taki tarihi binalarda yaşayan kesime uygulanmıştır. Binaların, şu anki kötü fiziksel durumu nedeniyle, bu konutlarda yaşayanların konutlarıyla ilgili tercihleri araştırılmıştır.

Evlerini terk etmek isteyip istemedikleri araştırıldığında % 67 gibi büyük bir çoğunluğun evlerini terk etmek istedikleri görülmüştür (Grafik 2) Evlerini terk etmek istemelerinin nedenlerinde ise % 73'lük bir oranla "evlerin konforsuzluğu" çoğunluğun evleriyle ilgili problemi olduğu sonucu çıkmaktadır. Evlerini terk etmek istemelerinin ikinci önemli sebebi de "evlerin kâhneliği" dir (%24) (Grafik 3).

Üçüncü bölüm ise; araştırmanın amacına ışık tutacak olan, Balat'ta tarihi evlerde yaşayan kesimin "koruma bilincini" ölçmek ve korumaya katılımlarının geçmişteki durumu ve gelecekte hangi yollarla sağlanabileceğini araştırılan soruları kapsamaktadır.

Bu amaçla; yaşadıkları binaların, kendileri tarafından daha önce onarılıp onarılmadığı sorulmuştur. Grafik 4'da da görüldüğü gibi anket uygulanan ailelerin yaşadığı konutların yalnızca % 3'ü onarım görmüş, geriye kalan % 97 oranında ev onarım görmemiştir. "Evinizi korumak onarmak istiyor musunuz?" sorusuna ise % 64'ü "evet", % 36'si "hayır" yanıtını vermiştir. Bu durumda, tarihi yapılarda yaşayan kesim, gerçekte yaşadığı binayı korumak istemektedir.

Koruma taraftarı olan kesimin, korumaya nasıl katılacağını ölçmek için sorulan soruya ise büyük çoğunluk cevap verememiştir (%64) ancak % 25'lik küçümsenmeyecek bir grup da "kredi sağlanırsa onarırım" demiştir.

4.3.2.2. Anket Sonuçlarının Genel Değerlendirmesi

Balat'ta yaşayan hedef kitlenin tanınması amacıyla hazırlanan anketlerin sonuçları

değerlendirildiğinde şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

* Balat'ta şu anda yaşayan ailelerin çekirdek aileler olduğu, bunun da büyük oranda, konutların ancak küçük ailelerin yaşayabileceği büyüklükte olmasından kaynaklandığı,

* Büyük çoğunluğun ilkokul mezunu olması fakat okuma-yazma bilmeyenlerin oranının düşük olması,

* Ailede çalışan kişi sayısı 1 ile 2 iken, çalışanların % 64'ünün kendi hesabına çalışması ve büyük çoğunluğun ticaretle hayatını kazanması,

* Marjinal sektörde çalışan büyük bir nüfusun burada barınıyor olması,

* Balat'ta orta ve düşük gelir düzeyindeki küçük esnaf ve seyyar satıcıların ağırlıkta olması,

* Çalışanların büyük bölümünün Fatih ilçesi içinde, Balat'ta yada Balat'a çok yakın semtlerde çalışmaları,

* Balat'ta yaşayan ve İstanbul'a göçle gelenlerin çoğunluğunu Karadenizli ailelerin oluşturması ve bu ailelerin önemli bir kısmının 20 yıldan daha uzun süre önce İstanbul'a gelmiş olması.

* Balat'a ise geçen 5 yıllık süre içinde gelmiş olmaları,

* Büyük çoğunluğun evlerinde kiracı olmaları ve İstanbul'a, Anadolu'dan gelen ailelerin yerleşmek için Balat'ı seçmelerinin, kiralarn ucuz olmasından

kaynaklanması,

* Tarihi binalarda yaşayanların büyük çoğunluğunun evleriyle ilgili yaşadıkları problemler yüzünden evlerini terk etmek istemeleri, bu problemlerin en önemlisinin de "evlerin konforsuzluğu" olması,

* Evlerin koşullarıyla ilgili tüm problemlere rağmen, tarihi binalarda yaşayanların evlerini korumak istemeleri,

* "Koruma"ya evet derken, korumaya nasıl katılabilirsiniz sorusuna cevap veremeyen büyük çoğunluğun, gerçekte halkın koruma ile ilgili hiç bir bilgi ve desteği almadıkları gerçeğini ortaya koyması.

3.3. ANITSAL YAPILAR

Balat, 1950'lerin sonuna kadar İstanbul'un sosyal boyutta minyatür bir modeli olmuş, Yahudiler, Rumlar, Çingeneler, Ermeniler ve Karamanlılar'ın burada birarada yaşamalarına coğrafya teşkil etmiştir. Üç ayrı din ve bunların farklı mezheplerine ait ibadethanelerin Balat'ta böylesine içiçe ve yoğunlukta bulunmaları İstanbul mozağının küçük ölçek, karakteristik bir göstergesidir.

Bugüne kadar Balat'ta 8 sinagog, 6 Ortodoks kilisesi, 1 Gregorian Ermeni kilisesi, 10 cami ve 6 tekke varolmuştur.

Balat'ın mekansal oluşumunu ve belirli bir süreç dahilinde gelişimini etkileyen cemaat Yahudiler olmakla birlikte, bu bağlamda Balat'ı tanımlayan en önemli yapılar sinagoglardır. Bizans döneminden yakın geçmişe dek yahudilerin bir araya geldikleri, ibadet ettikleri bir çok sinagog inşa edilmiş, bu yapıların çoğu yangın ve çeşitli dış etkenlerle yok olmuştur. Bizans döneminde inşa edilen Pul Yaşan, Atırıda ve Çana Sinagoları ile birlikte Gerus, Sıgırı, Yambol, Veria, Kasturya ve İstipol diğer Balat sinagolarıdır.

3.3.1.Sinagoglar

PUL YAŞAN SINAGOGU (POLİ YAŞAN SINAGOGU)

Bizans döneminde inşa edilen Pul Yaşan Sinagogu'nun diğer adı "Poli Yaşan"dır ve anlamı "eski şehir"dir. Bir üçüncü adı "Konstandina Yaşan" olan sinagogu, Karabaş Mahallesi'nin dini merkezi olmuştur. Pul Yaşan Sinagogu, Bizans Dönemi'nden Osmanlı Dönemi'ne kadar İstanbul Yahudileri için önemini korumuştur.

Avram Galante Pul Yaşan Sinagogu ile ilgili; "Pul Yaşan Sinagogu ya da aslında Poli Yaşan, Eski Şehir yani İstanbul'u ifade eder. Balat'taki bu sinagogun bir adı da

Constandina Sinagogu'dur. 1480 yılında hahatn Joseph Colon de Mantoue'nin haham Elie Capsdi'ye yazdığı bir mektupta Sinagogun adının geçmesi, sinagogun bir çingene sinagogu olduğuna dair bir kanıttır. Ve Pul Yaşan 1481'de ölen Fatih Sultan Mehmet zamanında var olan 4 sinagogdan biridir" demektedir.

1890 yılında tamamen yanan Sinagog, 1902 yılında yeniden inşa edilmiştir. Pul Yaşan'dan ayrılan üyelerce kurulan Pul veya "Poli Hadas Sinagogu" ise yok olmuştur (14).

1902'de yeniden inşa edilen Pul Yaşan Sinagogu depo olarak kullanılmış, 1980'lerin başında yapılan Haliç kıyı düzenleme çalışmaları sırasında, park alanı elde edilmesi amacıyla tamamen yıkılmıştır.

VERIA SİNAGOGU (ELİYAHU)

Yanbol Sinagogu'nun yakınlarında olduğu bilinen Veria Sinagogu, Makedonya'nın Veria Şehrinden gelen yahudiler tarafından inşa edilmiştir. Bu sinagog 19. yüzyılın sonlarındaki bir yangın sonucu yok olmuştur (15).

GERUŞ SİNAGOGU

1890 yılındaki yangında yok olan, diğer adı Geruş Sefarad (İspanya'dan uzaklaştırılma) olan sinagog 30 evli bir mahallede kurulmuştur (16)

SİĞRİ (SİGİRİ) SİNAGOGU

Demir Hisar Caddesi'nin Fener çıkışında bulunan, adını Sığrı Mahallesi'nden alan, çatısı göçmüş ve çoğu yıkılmış durumda Sığrı Sinagogu bulunur. Diğer adı Selanik

Sinagogu'dur. Balat Kapısı'nın yanında bulunan 261 no'lu kapının üzerinde adı yazılı olan Sinagog, Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edilmiştir. 1453'te Selanik'ten gelen yahudilerin yaptığı Sinagog bir kar fırtınasında yıkılmış, 1836'da onarılmıştır.

YANBOL SİNAGOGU

Balat Kapısı'ndan iç kısma doğru sıralanan dükkanların arasında, doğu yönünde giderken sağ kolda artık kullanılmayan Yanbol Sinagogu'nun kapısı görülür. Bulgaristan'ın Yanbol kasabasından buraya gelen Yahudiler tarafından inşa edilmiş olan sinagog bugün kullanıma kapalıdır. Avlu kapısının üzerinde 1895 tarihi bulunsa da, inşa tarihinin 1877 olduğu sanılmaktadır. Sinagogun tahta tavanlarındaki süslemeler 19.yüzyıl özelliklerini taşımaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "19.yüzyıl İstanbul Haritası"nda bu blok "Hahamhane" olarak görülür.

AHRIDA SİNAGOGU

Bugün Balat'ta, Kürkçü Çeşme Sokağı'nda bulunan Ahrida Sinagogu, Balat'ın en önemli ve en eski sinagogudur. 1440 yılında kurulan sinagog adını, yahudi kurucularının Osmanlı İmparatorluğuna göçlerinin ilk yerleşme yeri olan Makedonya'daki Ohri kasabasından alır (17). Bugünkü bina, daha önce mevcut yanyana iki sinagogun aralarındaki duvarın yıkılarak birleştirilmesiyle oluşmuştur. Ahrida'nın son restorasyonunda (1992) ortaya çıkan, arka kapı da bu iddiayı doğrular.

Yangın, hırsızlık olaylarından korkan halkın sinagoga bıraktığı değerli eşyaların saklandığı taş ve tuğladan inşa edilmiş ve ambar olarak kullanılan, sinagog'un avlusundaki bir başka küçük ibadethane bugün düşkünler yurdu olarak faaliyet göstermektedir.

Sinagog'un bahçesinde bir midras (medrese) olmakla birlikte, Sinagog'un arka duvarına bitişik, şimdi mevcut olmayan Yahudi Okulu'nda da bir dönem Türkçe, İbranice, Almanca eğitim yapıldığı belgelenmektedir (18).

Tuğla ve yığma taştan mevcut bu görkemli sinagog'un teva'sı (dua kürsüsü) bir gemi pruvasını andırır. Bir düşünceye göre bu "Nuh'un Gemisi"ni anımsatmakta, bir başka düşünceye göre de Sefaradları (Ortaçağ İspanya Yahudileri) İspanya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na getiren kadirgaları simgelemektedir.

1693'de geçirdiği bir yangın ile hasara uğrayan sinagog 10 Mayıs 1694 fermanı ile yenilenmiş, Steiner isimli bir gezginin ifadesine göre de, 1709 ve 1823'te tekrar onarımdan geçmiştir. Sinagog giriş kapısının üzerinde okunan 5641/1881 tarihi, binanın önemli onarımlarından birini tarihlemektedir. Sinagog, II. Dünya Savaşı sırasında sipahi birlikleri için barınak görevi görmüştür.

Ahrida Sinagogu'nda, 17. yüzyılda kendini mesih ilan eden Sabetay Sevi'nin İzmir'den İstanbul'a gelerek vaaz verdiği söylenmektedir. Sinagogun tarihine bir diğer katkı da; 18 Mayıs 1877 gününde, 1877-78 Osmanlı - Rus Savaşı'na katılan Osmanlı Ordusu için, Sadrazam İbrahim Ethem Efendi ve devlet adamlarının katıldığı dua törenidir (19).

Ahrida Sinagogu'nun bir başka önemli tarihi 1934 yılıdır. Antikacı İsak Babani'nin ticaretini yaptığı süslemeli duvar kaplamaları, Babani'nin ölümü ile ailesi tarafından Sinagog'unda bağışlanmıştır. Bu duvar kaplamaları halen Ahrida Sinagog'unda görülebilmektedir (20).

350 kişi kapasiteli Ahrida Sinagogu, 1926 ve 1950 yıllarında kısmi onarımlar görmüş, 1992 restorasyonu sırasında tavan kaplamalarının altında binanın orijinal tavan

süslemeleri bulunmuştur. Ahrida Sinagogu, 19 Kasım 1992 günü tekrar hizmete girmiştir.

Ahrida Sinagogu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 8.6.1989 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmış olan 16.9.1987 tarih ve 3618 sayılı kararı ile (Sıra no 128) koruma altına alınmıştır.

ÇANA SİNAGOGU

Bizans döneminde inşa edilen ve vitrayları ile ünlü olan bu sinagog ibadete 1950 yılında kapatılmış ve bugüne sadece kapısı kalmıştır. Pervitich Planı'nda yapı, sinagog olarak değil "eski bir yapı" olarak gösterilmiştir. Sinagogun yapımında tuğla ve taş kullanılmıştır. Sinagog'un bodrum katı "Beth din hapishanesi" olarak kullanılmakla birlikte, perşembe ve pazartesi günleri dini bir mahkeme fonksiyonu yüklenmiştir. Beth din'in 1908 yılında Galata'ya taşınmasıyla burası ölülerin yıkandığı yer olarak kullanıma devam etmiştir (2).

Sinagog'un bir bölümü 1. Dünya Savaşı sonu, 1917-1918 tarihlerinde Rusya'dan Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan Yahudilere yemek veren bir mutfak olmuştur. 2. Dünya Savaşı'nda ise Türk Ordusu tarafından kullanıldığı söylenmektedir.

KASTURYA SİNAGOGU

Tekfur Sarayı dolaylarında, Molla Askı Mahallesi'ndeki 1453 yılında açılan Kasturya (Kastorio) sinagogu son yıllarda cemaat kalmadığı için terkedilmiş, yavaş yavaş yıkılmış ve içindeki ahşap malzeme yağma edilmiştir. Halbuki bu eski yapının duvar ve tavanlarında pek çok resim vardı. Bunlardan bir kısmı dini olmakla beraber, Kızkulesi, Galata'da bir yangın gibi İstanbul görünümüleri de bulunuyordu. 150 kişilik bu sinagog, 1801 yılında onarım görmüş ve ek yapısı ise 1865 tarihinde inşa

edilmiştir (22).

Sinagog'un temeli, ana kapısı ve bahçe duvarları kısmen yıkılmış olarak günümüze ulaşmıştır. Bir diğer ismi "Kesriye Sinagogu"dur.

İSTİPOL (ESTİPOL) SİNAGOGU

Bugün bir harabe halinde olan İştıpol Sinagog'u, demir bir kapı ile korunmaktadır. Küçük bir ahşap yapı olan Sinagog'un "Vitray"ları ilgi çekicidir. İştıpol singogu Makedonya'nın İştıp kentinden gelen yahudiler tarafından kurulmuş ve 1899 yılında büyük kısmı restore edilmiştir.

3.3.2. Kiliseler

Bizans dönemi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Balat'ında yaşayan hristiyan topluluğun inşa ettiği çok sayıda kilise varolmuştur. Bugün sadece birkaçı varlığını ve işlevini sürdürmektedir. Bu kiliselerden bilinen önemlileri; Panaghia Balino (u) Rum Ortodoks Kilisesi, Surp Hresdagabet Ermeni Kilisesi, Aghios İoannis Prodromos Manastır Kilisesi, Aghia Stradi Ortodoks Kilisesi, Demetrios Kanabu Rum Ortodoks Kilisesi.

PANAGHIA BALİNO KİLİSESİ

Bugünkü Karabaş Mahallesi'nde bulunan Panaghia (Kimisis) Balino Rum Ortodoks Kilisesi, Haliç bölgesinin en eski kiliselerinden biridir. Karabaş Mahallesi'nin Bizans Dönemi'nde ki adı olan "Balino"dan adını almıştır. Tekfur sarayı'nın yakınında olan kilise "Hançerli Panaya" adıyla da bilinir (✓). Kilise, 1728 yılındaki Balat yangınında yanmış, 1730 yılında yeniden inşa edilmiş, 1843 yılında da onarılmıştır.

Balat'tan Ayvansaray'a giderken Kırkambar Sokağı'nın soluna düşen kilisenin, Aghiog Minas adlı bir ayazması bulunmaktadır.

AGHIOS IOANNIS PRODRAMOS MANASTIR KİLİSESİ

Şimdikilerde oldukça harap olan Aghios İoannis Kilisesi, Karabaş mahallesi sınırları içinde kalmakta ve Bulgar Kilisesinden Balat'a doğru birkaç yüz metre sonra, sahil tarafında bulunmaktadır. 14. yüzyılın sonlarında Nikolaos Hrisimos adlı bir keşiş tarafından inşa ettirilen kilise, Ağustos 1640 Balat yangınında yanmış ve yeniden yapılmıştır. 1728'deki bir diğer yangında tekrar yanan kilise, 1730'da tamamen onarılmıştır. 1831 yılında çatısı, 1855 yılında döşeme ve sütunları bakım görmüştür. Kilisenin güneyde kalan küçük ön avlusundaki tahta çan kulesi bugün ayakta durma savaşıını vermektedir.

SURP HRES DAGABET ERMENİ KİLİSESİ

Molla Aşki Mahallesi Kamış Sokağı'ndaki Surp Hreşdagabet Ermeni Kilisesi'nin yerinde 1627 yılına kadar Taksiarhis adlı bir Rum Kilisesi bulunmaktaydı. Burasının eskiden bir Ortodoks kilisesi olduğu bodrumdaki Aghios Andonios Ayazmasından da anlaşılıyor.

Bir tarihte Ermeniler'den alınan Surp Nigağos Kilisesi'nin bugünkü Kefeli Camii (Edirnekapı'da) haline getirilmesine karşılık, Balat'a yerleşen on beş, yirmi bin kişilik Ermeni cemaatine de bu ortodoks kilisesinin yerinde bir Gregoryan Kilisesi için 1627 yılında IV. Murat tarafından izin verilmiş ve 1628 yılında Padizatı'nın iradesi ile tamir edilmiştir.

Tarihçi Recep Ülke "İstanbul Anıtları" adlı çalışmasında, bu kiliseye ilişkin bir gelişkiden söz eder. Melkon Asadur, kilisenin Rum'lardan alınmasından bir yıl sonra

onarım gördüğünü yazarken, Skarlatos Vizantios tümünden yıkılarak yeniden inşa edildiğini ileri sürmektedir (23).

Kilise 1692 ve 1728 senelerinde yanmış ve onarılmıştır. 1834 senesinde ise, hayli eskimiş olan bina padişahın izni ile temelinden yıktırılmış ve bugünkü şekliyle inşa ettirilmiştir.

Surp Hreşdagabet Kilisesi, Mikail ve Cebrail'e adanmış bir kilisedir. "Mucize"leri olduğuna, hastaların şifa bulduğuna inanılır. Her yıl belirli birgün ve gecesi, farklı dinlerden sakat ve hastalar burada biraraya gelir, iyi olacaklarına inanırlar.

Ana mekandan yandaki galeriye açılan üstünde kabartmalar ve Almanca yazılar bulunan ağır demir kapı ilginçtir. Bu kapının kabartmaları dört bölümden ibarettir ve üçü aynı şekilde olup, İsa'yı elinde kırbaç olduğu halde satıcıları kiliseden kovduğunu tasvir etmektedir. Dördüncü kabartmada, Aziz St. George'un at üzerinde ejderhayı düdürüşü ile yanındaki binadan bir kızın Aziz'e baktığı görülür (24). Bu kapının II. Mahmut zamanında Topkapı'da yapılan bir kazıda bulunup Babik Usta adında bir Ermeni demircisi tarafından satın alınıp, kiliseye takıldığından sözedilir (25).

Bu kilisede yılın belirli günlerinde kurban kesilir ve her dinden yoksul insanlara dağıtılır.

Balat Surp Hreşdagobet Kilisesi, tarihi boyunca bir kültür ocağı olmuştur. Kilisenin yanındaki Khorenyan Ermeni Okulu 1816 yılında yapılmış, daha sonra kilisenin yakınındaki başka bir binaya nakledilmiştir (26).

AGHIA STRATI KİLİSESİ

Kasım Günani Mahallesi'nde Ayan Sokağı'ndaki Aghia Strati Ortodoks Kilisesi, İmrozlular tarafından yaptırılmıştır. 14. yüzyılda Aghios Nikolaos adıyla bilinen Kilise, Aghia Strati adını 17. yüzyılda almıştır. 1640 ve 1728 yıllarındaki yangınlardan hasar görmüş, onarılmış olmakla birlikte kilise 1833 yılında tamamen onarımdan geçmiştir. Aghia Nikola adlı bir ayazması bulunmaktadır.

DİMİTRİOS KANAVİS RUM ORTODOKS KİLİSESİ

Balat'tan Ayvansaray'a doğru yürürken Kırkambar Sokağı'nda olup sırtı Demirhisar Caddesi'ne bakar. Yüksek duvarlarla çevrili geniş, çiçekli bir avlunun kuzeydoğusunda yer alır. Kilisenin kuzeyinde Profitis İlyas Ayazması vardır.

Kilisenin, 1204'te Nikolaos Kanavis'e ithafen yakınları tarafından inşa ettirilmiş olduğu bilinir. Yapı 1597 ve 1601 yılları arasında Patnikhane Kilisesi olmuştur. 18. yy'ın sonunda Balatlı S. Hovannesyan Kilisenin, iki yanında tahta kapılar olduğu için Türkler tarafından "Oymakapı" olarak nitelenen "Ksiloporta" adlı yol üzerinde bulunduğunu belirtir (26). 1728 yılı yangınından sonra kilise 1730'da Patrik II. Paisios zamanında yeniden yapılmıştır. 1839'da restore edilen kilise, I. ve II. Dünya Savaşı arasındaki dönemde din amaçları dışında kullanılmış 1933, 1946 ve 1960'ta onarılmıştır. Kilise bazilikal plan tipindedir (27).

3.3.3.Camiler

FERRUH KETHÜDA CAMİİ VE TEKKESİ

Molla Aşki Mahallesi'nde, Mahkemealtı Caddesi ile Ferruh Kahya, Kahkaha ve Çavuş Hamamı sokaklarının sınırladığı çokgen bir arsadadır. Sadrazam Semiz Ali

Paşa'nın kethüdası (kahyası) Ferruh Ağa tarafından 1562'de yaptırılmıştır(۲۲). Camii, medrese, tekke, çeşme ve mahkeme binasından oluşan külliye Sinan'dan kalmadır. Külliyyeden bugüne sadece camii ve çeşme kalmıştır. Mihrap 18. yüzyılın ikinci yarısında Tekfur Sarayı'nın çinileri ile kaplanmıştır (۲۳). 1872'deki Balat yangını ile ahşap olan son cemaat yeri, çeşitli tekke bölümleri ve mahkeme binası tamamen yanmıştır. Son cemaat yeri daha sonra onarılmıştır.

Kuruluşundan tekkelerin kapatıldığı tarih olan 1925'e kadar Halvetiliğin Sünbüli koluna bağlı olan Ferruh Kethüda tekkesi kaynaklarda "Balat Tekkesi" diye de geçer (۲۴). Tekke, kapatıldığı tarihten sonra zaman içinde harap olmuş ve 1953'te kurulan Ferruh Kethüda Camii Onarım ve Koruma Cemiyeti tarafından onarılmaya başlanmış ve 1960'larda Vakıflar Genel Müdürlüğü desteğiyle tamamlanmıştır. Camii Kıрмаçatılı, ters "T" plan tiplidir.

MOLLA AŞ KI CAMİİ

Molla Aşki Mahallesinde bulunan cami, Fatih Sultan Mehmet zamanında yaşayan şair Aşki Mehmet Efendi tarafında yaptırılmıştır. Caminin minberi 1735 yılında İstanbul Kadısı Abdülatif Razi Efendinin kızkardeşi Fatma Hanım tarafından koydurtulmuştur.

3.3.4.Hamamlar

TAHTA MİNARE HAMAMI

Balat ile Fener'i ayıran son anıtsal yapıdır. Hızır Savuz mahallesindedir ve 3. Osman ve 3. Mustafa'nın Sadrazamlarından Ragıp Mehmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Önceleri "Yekna Hamamı" adıyla anılmış.

BALAT HAMAMI

Ferruh Kethüda Camii'nin yanındadır. Şehrin en eski hamamlarından olup II. Beyazıd (1481-1512) dönemine veya II. Mehmed dönemine (1451-1481) tarihlenebileceği ileri sürülmüştür (31).

Soyunma yeri bir aydınlık fenerinde ışık alır ve ılıklik, soğukluk bölümleri, bu kısmın yanındadır. Bu geleneksel Türk Hamam Mimarisine ters bir düzenlemedir.

Süsleme sayılabilecek hiç bir unsura sahip olmayan Balat Hamamı'nın, bezik tonozlu bir örtüyle kapanan ılıklik bölümünden dehliz ve merdiven vasıtasıyla bir başka tonozlu hücreye inilir. Bu hücre "Yahudi Batağı" adıyla tanınır ve ortasında yalnız Musevilerin kullandığı bir havuz vardır (32).

3.3.5. Mescidler

TAHTA MİNARE MESCİDİ

Hızır Çavuş Mahallesinde olan mescit kitabesinden anlaşıldığı üzere Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır. 19. yüzyılın ortalarında, Tahta Minare Hamamı'nın sahibi olan Halil ağa tarafından onarılmıştır. Mescidin yanında Kanuni Sultan Süleyman tarafından yapılan bir de çeşme vardır (33).

KÜRKÇÜ MESCİDİ

Kasım Günani Mahallesindedir. Hacı İsa Mescidi olarak da anılan mescidin minberini 1742 yılında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa koydurtmuştur (34).

ÇAVUŞ MES CİDİ

Hızır Çavuş Mahallesi'nde, Çilingir sokakta yer almaktadır. Divan çavuşlarından Hızırağa tarafından yaptırılmıştır .Bugün "Hızır Çavuş Camii" olarak da tanınan Mescit, yanında bulunan Medresesi ve Sıbyan Mektebi ile birlikte 1720'deki Balat yangınında tamamen yanmış ve aynı yüzyıl içerisinde ilk adı ile anılacak şekilde bilinmeyen bir hayırsever tarafından yeniden inşa edilmiştir. 1963'te Anıtlar Derneği tarafından onarılmış ve 1964'te Ramazan ayında ibadete açılmıştır.

Yapının avlusunda imam ve müezzin meşrubatları, Hızır Çavuş'un, eşi Ayşe Hanım'ın ve bir başka kabir daha yer almaktadır (35).

Mescit, avlu içinde dört kagir duvar üzerine kiremitli ahşap çatıdan oluşmakta ve tek şerefeli bodur bir minaresi bulunmaktadır.

HOCA KASIM MES CİDİ

Kasım Günani Mahallesi'nde olup Hoca Kasım tarafından yaptırılmıştır. 1839 yılında II. Mahmut tarafından onarılmıştır. "Meydancık Mescidi" olarak da anılır.

BALAT İS KELES İ MES CİDİ

Karabaş Mahallesi'ndedir ve 1766 yılında Yusuf Sücaüddin Embari tarafından inşa ettirilmiştir. Minberi İsmail Efendi tarafından koydurulmuştur. "Sücaüddin Mescidi" olarak da bilinen mescit, 1795 yılında onarılmıştır .Mescidin yanında, II. Mahmut'un Çuhadarbaşı Bekir Efendi'nin annesi Hafize Hanım tarafından 1826 da yaptırılan çeşme bulunmaktadır (36).

3.3.6.Balat Musevi Hastanesi (Or-Ahayim Hastanesi)

Balat'ın Haliç Kıyısında bulunan Balat Musevi Hastanesi'nin temeli 18 Mart 1858 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nun izni ile atılmıştır. Hastanenin ilk binası basit bir evdi ve 1883 yılında kapanmıştır (57).

19. yüzyılda yahudilerin yoğun olarak yaşadığı Balat ve Hasköy'de yoksul hastaları tedavi edip, bakımlarına yardımcı olma fikri 1884'te Dr. Rafael Dalmetico tarafından ortaya atılmış ve bazı insanların katılımıyla da, yoksul hastalara evlerinde tıbbi yardımda bulunulan Or- Ahayim (yaşamın ışığı) Derneği kurulmuştur (58).

1885'te, Balat'ın Fener ile sınırlı Mahallesi olan Çeşmekaya'da, İşçileri ve yoksulları ücretsiz tedavi eden Or - Ahayim (yaşamın ışığı) olarak da adlandırılan bir dispanser kuruldu ve yanındaki binada bir süre sonra dispanser dahil edilerek hastaların tedavi altına alınmaları sağlandı. (59)

Yardıma muhtaç hastaların çokluğu, musevilerin cemaatleri için Balat'ta bir musevi hastanesinin gerekliliğini duyulmuş, Balat ve Hasköy Musevileri kısıtlı olanaklarıyla projenin gerçekleşmesi için maddi yardımları esirgememişlerdir.

"Projenin gerçekleşebilmesi için gereken paranın toplanması amacıyla her yahudi evine dağıtılan ve 1970'li yıllara kadar sürdürülen "hastaneye yardım kumbarası" fikri de o dönemde ortaya atılmış ve uygulanmaya başlanmıştır (60).

Balat'ta alınan arsayla ve II. Abdülhamit'in Yahudi Milletinin hastalarını tedavi edebilmesi için "bu semtte bir hastane inşasına izin veren fermanıyla, 10 Mayıs 1896 yılında Hamam başı Moşe Halevi tarafından, ilk harcın temele atılmasıyla inşası başlamıştır.

Projesi ve inşası Gabriel Tedeschi tarafından gerçekleştirilen ve 11.000 altına malolan Or-Ahayim Hastanesi 1898 yılında hizmete girmiştir. 1921'de Bağdat Kökenli Elie Kadorie'nin genç yaşta ölen eşi Laura Kadoorie'nin anısına yardımda bulunmasıyla hastane ikinci bir üniteye kavuşmuş ve hastanenin adı uzun bir süre "Laura Kadoorie - Or Ahayim" olarak anılmıştır. Merkez binada yer alan Sinagog da bir süre sonra bu üniteye taşınmıştır.

Hastanenin gönüllülerden oluşan bir kadın kolu mevcuttur. 1947 den 1970'li yıllara kadar hastane yardım toplamak amacıyla balolar düzenlemiş ve bir çoğuna dönemin başbakanları bile katılmışlardır (10).

19. yüzyıl mimari özelliklerini taşıyan bu anıt - yapı Haliç kıyıları içinde bir nirengi noktasıdır. Hastane gerek mimari yapısı, gerekse 100 yıllık sağlık hizmeti fonksiyonuyla önemini korumuştur (11). İstanbul'un ilk motorlu ambulansı da Or-Ahayim hastanesi için kullanıldığı belgelenmektedir.

3.3.7. Balat Kapısı

Bizans döneminde, Haliç surları üzerinde bulunan en önemli kapılardan biri olan Balat Kapısı kentin 19 kapısıdır. Balat adı ise Rumca "Saray" anlamındaki "Palation"dan gelir.

Balat Kapısı'nın, 1453 yılından önceleri adının "Vasiliki Pili" olduğu ve bunun "Hünkar Kapısı" anlamına geldiği, Blahernai Sarayı'na deniz yoluyla gelen imparatorların bu kapıdan geçtiği yazılmaktadır.

Şu anki vapur iskelesinin tam karşısında bulunduğu bilinen Balat Kapısı'nın, büyük bir kısmı 1894 depreminde geri kalan kısmı ise 1930'da yolu daralttığı için yıkılmıştır. Yeri, Piri Reis haritasından, 1574 tarihli Venedik haritasından, 1838 ve 1847 tarihli mühendislik haritalarından bilinmektedir.

Tarihçi Kritovulos, "İstanbul'un Fethi" adlı kitabında Balat Kapısına değinir;

"... İtalyanların büyük ve küçük gemileri, Osmanlı gemileri arasından çıkararak, açık denize doğru yelken açıp gittiğinden, orada yalnız Bizans gemileri kalmıştı. Hamza Bey bunlardan bir kısmını batırdı. Bütün gemileri Hünkar Kapısı semtinde karaya yanaştırdı. Kapının henüz kapalı olduğunu görünce, kilidini ve zincirini kırarak şehre girdi."

Eremya Çelebi Kümürçiyân da kapıdan şöyle bahseder; "... Mezkur kapının civarında surun üzerinde üç geniş kemer bulunuyordu ki bunlar, şüphesiz birer geçitti. Bu kemerlerden biri, fetihten sonra kapatılmıştır. Bunun üzerinde, elinde bir hurma dalı bulunan ve bir melek tasvirini andıran güzel bir kabartma vardı. Bazı müzelliflere göre, bu kapı Kynegos Kapısı (Avcı kapısı) dır ve Balat Kapısı'nın eski adı da "Porta Basilika" idi. Gyllius ise, Balat Kapısı'nı (Porta Palatina) Kynegos

kapısı olarak gösterir.

"Porta Basilika" adı, Şüphesiz imparator saraylarının (Vlakherna Sarayı) aynı kapının yakınında bulunduğu ve imparatorlar bu kapıyı kullanmasından dolayı verilmiştir. Kapının haricinde vaktiyle bir tershane vardı ki, bunun Balat İskelesinin yerinde veya Ayvansaray sahilinde bulunması muhtemel görülür" (1)

Balat Kapısı'nın hem Karagöz'de, hem de ortaoyununda yeri olduğu da ilginç bir gerçektir. Hayal perdesinde ve sahnede şu dörtlük sıkça duyulurdu:

Balat Kapısı'ndan girdim içeri
Güzeller oturmuş iki keçeli
Yalvarırım yakarırım almaz içeri
Andee... Andee... Vamoz a Balat.

"Andee.....Andeee... vamoze a Balat", Yahudi İspanyolcasında "Haydi ... Haydi... Balat'a gidelim" anlamına gelir.

3.4. BALAT YANGINLARININ MİMARİ YAPI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İstanbul'un mimari değerlerinin yok olmasının önemli bir nedeni tarih içinde çeşitli dönemlerde meydana gelen büyük yangınlardır. Seneleriyle anılan bu büyük yangınlar özellikle Tarihi Yarımada'daki kentsel dokuyu etkilemiştir. Yapı malzemesi olarak kullanılan ahşap, bu yangınların kolayca yayılmasını binaların yok olmasını hızlandırmıştır.

İstanbul tarihindeki bu büyük yangınlar Balatı'da etkilemiş, bazı yangınlar semtin büyük bölümünün yok olmasına sebep olmuştur.

İskele çevresindeki imalathaneler, ahşap depolar, kereste dükkanları, değirmen vb. yapılar; suriçindeki sinagog, cami, hamam gibi anıtsal örneklerin yanısıra dar sokaklar üzerinde genelde küçük ahşap evlerden oluşan kent dokusu, büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bütünüyle yok olan kesimler, giderek kagirleşmiş ve dar yollar bir ölçüde genişletilerek, gerek sahilde, gerekse sahile yakın suriçinde ızgara sistemde bir kentsel düzen uygulanmıştır.

Bizans Döneminde bir kaç yangından etkilenen Balat, 1303 yılında büyük bir yangın geçirmiş, semtin hemen hemen tamamı yanmış ve yeni baştan inşa edilmiştir.

1510 yılında Balat'tan Bahçekapı'ya kadar uzanan 800 dükkanın yanmasından sonra 1639 yılından önce sur dışında başlayan, daha sonra semtin merkezine sıçrayan yangınla tüm Balat semti kül olmuştur. 1639 yılındaki bu büyük yangın Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi'nde; "Bir pazartesi gecesiydi, ateş, Balat Kapusu dışındaki mumhanelerden çıktı. Şiddetli bir poyraz esiyordu. Evvela sur dışında, sahil boyundaki binalar gitti, sonra sur içinde ulu bir ceviz ağacı tutuşarak ateş içeri atladı. Sabaha kadar bütün Balat'ı kül etti. Sabaha karşı Fethiye Camii ve Dragman

Mahallesi yandı. Ateş ertesi günü öğle vakti Çukurbostan'a dayanarak söndü. Yangın sahasının bir kenarını Haliç'te Balat ve Fener Kapuları, diğer kenarını Sultanselim imareti ile çukurbostan teşkil ediyordu".

1639 büyük yangınından sonra 1692, 1721, 1729, 1748, 1782, 1812, 1828, 1866, 1867 yıllarındaki yangınlarda; sayısız cami, dükkan, mescid, okul, kilise ve ev yanmış, yok olmuştur.

1729 yılındaki yangın hakkında Reşad Ekrem Koçu şu bilgileri vermektedir:

"Ateş Surun Balat Kapusu dışında meydana nazır mescidin altındaki mahsenlerden birinde çıktı, şiddetli bir poyraz ile derhal bir afet halini aldı ve sur içinde sirayet ederek yirmi dört saat devam etti ve İstanbul'un sekizde birine yakın bir kısmını mahvetti. Şöyle ki; Haliç boyunda Fener kapusundan Ayvansaray'a kadar uzanan bir hattan geride Edirnekapu ve Zincirlikuyuya kadar varan bir pafta, içinde kalan büyük camilerle Kariye Cami civarında mucize kabilinden kurtulmuş beş on ev müstesna, tamamen yandı... Yanan büyük binalardan birisi de Balat büyük kilisesi idi.

Binlerce insan kışa yakın açıkta kaldı..." 1842 yılı yangınında, bir evde başlayan yangın süratle yayılarak iç ve dış Balat'ı sarmıştır. Eğrikapı, Tekfur Sarayı, Balat Hamamı ve Balat Kilisesi yönlerinde ilerleyen yangın Tulumbacıbaşı Ağa ve neferleri tarafından kontrol altına alınmıştır. Aynalıkavak sarayı yakınlarındaki Tersane Eminleri Konağında bulunan 2. Mahmut Kaymakam Paşa'ya, Kaptan Paşa'ya, Sekbanbaşı Ağa'ya Bostancıbaşı'na hasekiler göndererek ateşin biran önce söndürülmesini buyurdu. Yangın bu arada Ayvansaray'ı baştan sona yaktı, sur dışına sıçradı ve Eyüp'e doğru ilerlemeye başladı. Ve yangın ancak Zül Paşa İskelesi'nde durdurulabildi.

1874'de Balat'ın içinde çıkan yangın sonucunda 27 dükkan, 7 ev, 1 sinagog ve 1 kütüphane yandı.

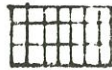
1877'de 121 bina yanarken, 1890 yangınında 70 ev, 35 dükkan ve 1 cami yandı.

1911'de 334 evin yanıp kül olduğu yangın Balat'tan Süleymaniye'ye Vezneciler'e ve Yenikapı'ya dek uzanmıştır (1).

İSTANBUL YANGIN BÖLGELERİ

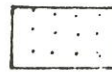
19. Yüzyıl Ortası

19. Yüzyıl Sonları

20. Yüzyıl Ortası

Plansız Alanlar

Kaynak: İsmet Kılınçaslan İstanbul Kentleşme Süreci İçinde Mekansal ve Ekonomik Yapı İlişkileri

3.5. PLANLAMA ÇALIŞMALARI

Tarihi Yarımada için, planlı gelişmenin başlangıcı sayılan 19. yüzyıldan bu güne dek, çoğu yabancılar tarafından olmak üzere pek çok planlama çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalar, içerik ve kapsam açısından "makyaj" olarak nitelendirilebilecek önerilerden, metropoliten alanın makroformunun oluşturulmasına dek çok farklı düzeyde öneri getirmişlerdir. Planlama yaklaşımı açısından da yakın zamanlara kadar, yeterli veri ve analiz çalışmalarına dayandırılmamış, kopuk çalışmaların, 1960'lı yılların sonlarından başlamak üzere, çok yönlü-boyutlu nitelik kazanmaya başladıkları görülmektedir.

3.5.1. İlk Planlar

Tarihi Yarımada için ilk planlı uygulama Sultan II. Mahmut'un Moltke'ye, daha sonra Sultan II. Abdülhamit'in iki Fransız mühendise yaptırdığı imar planları ile başlamıştır. Daha sonra Cumhuriyet Döneminde aşağıdaki bir dizi imar çalışması yapılmıştır.

Cumhuriyet sonrası ilk planlama faaliyeti olarak Agache, Elgötz ve Lambert'in 1933 yılında birer aylık fikir yarışması niteliğindeki çalışmalarının jüri tarafından değerlendirilmesi sonucu Elgötz'ün plan önerileri benimsenmiştir. Elgötz'ün tarihi Yarımada'yı doğrudan ilgilendiren bazı önemli plan önerileri arasında:

- Şehrin silüetinin bozulmasının önlenmesi,
- Şehrin denizle ilişkisinin güçlendirilmesi,
- Tarihi eserlerin ana sirkülasyon yollarından ayrılarak, daha küçük yollarla birbirine bağlanması, genel kararının yanısıra;
- Haliç ile Marmara'nın bir yolla bağlanması,
- Haliç - Marmara kıyıları boyunca yeni bir yol açılması,

- Haliç'te tıkanma durumundaki limanın Yenikapı'ya alınması,
- Haliç'te vapur iskeleleri arasında parkların yapılması, Balat'ı doğrudan etkileyen, Haliç'le ilgili öneriler bulunmaktadır.

Elgötz'ün önerileri ile değerlendirmeye giren Agache ve Lember de Tarihi Yarımada'nın biçimlenişi açısından önemli öneriler getirmişlerdir.

Elgötz'ün yukarıda sıralanan önerilerinden bazıları zaman içinde, tam önerildiği gibi olmamışsa da gerçekleşmiştir. Bu arada her üç şehircinin getirdiği öneriler zaman zaman tartışma konusu olmuş, bazıları ise (örneğin, demiryolu yük tren istasyonunun sur dışına çıkarılması, Marmara - Haliç bağlantısı, endüstrinin sur dışına çıkarılması gibi) güncelliğini halen korumaktadır.

3.5.2. Prost Planı

Agache, Lember ve Elgötz'ün çalışmalarından hemen sonra daha uzun süreli ve yoğun planlı gelişme çabaları Henri Prost yönetiminde sürdürülmüştür. Genellikle Tarihi Yarımada'yı korumaya dönük ve gelişmeyi kısıtlamaya dönük içeriği olan plan çabalarının bazı önerileri arasında şunlar önemli görünmektedir:

- Önemli sit alanlarının belirlenmesi ve korunması ,
- 40 metre kotu üzerinde yapılaşmanın 3 katta sınırlanması,
- Sur boyunca gelişmenin sınırlanması ,
- Haliç kıyılarının sanayi ve ticaret için düzenlenmesi,
- Haliç kıyısı boyunca ağır kamyonlar için geniş bir sanayi yolu yapılması.

Prost'un çalışmaları ,1951 yılında kurulan bir revizyon komitesi tarafından şehrin bünyesine uygunluğu ve uygulanabilirliği açısından değerlendirilmiş ve komite çalışmaları yetersiz bulunmuştur. Ancak, Prost planında +40 kotu üzerinde

gelişmenin sınırlandırılması önerisi, Tarihi Yarımada'nın silüetinin korunmasına yardımcı olmuştur.

3.5.3. Piccinato Planı

İstanbul'un büyümesinin hızlandığı 1950'li yılların sonlarında İller Bankası İstanbul Planlama Müdürlüğü tarafından Piccinato yönetiminde yapılan çalışmalarda, Tarihi Yarımada ve Beyoğlu bölgelerindeki yığılmanın durdurulmasının yanında, metropoliten alanın makro formunun lineer forma dönüştürülmesi Tarihi Yarımada'nın planlama tarihi içinde önemli bir yer tutar.

Piccinato planı. Tarihi Yarımada'nın metropoliten alan içindeki yığılmadan olumsuz yönde etkilenmesini önlemek için ulaşım sisteminin düzenlenmesine dayalı iki öneri getirmektedir.

1. Mevcut arterlerden yararlanarak, şehrin oluşmuş kesimlerin içlerinde, gereksiz genişletmelere baş vurmaksızın, lineer, açık sistemle bütünleşme,
2. Önerilen bir çevre "by-pass" yolu ile yeni sistemin omurgasını oluşturma.

Piccinato planının Tarihi Yarımada açısından çok önemli olan bazı önerileri arasında turizmin değerlendirilmesine ilişkin olanı; Haliç'in güney kıyılarını sanayiden arındırmaktır.

3.5.4. İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü Çalışmaları

Piccinato başkanlığında sürdürülen planlama çalışmalarından sonra 1961 yılında İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nün kuruluşu ile "Geçit Devresi" olarak adlandırılan ve 2-3 yıllık bir dönemi kapsayan planlama çalışmaları başlamıştır.

Genelde harita elde etme ve doğru veri toplamaya ağırlık veren bir programa dayandırılan bu çalışmalarda Piccinato planı esas alınırken "tarihi çevre koruması" özellikle vurgulanmıştır.

3.5.5 İstanbul Suriçi İmar Planı

Tarihi Yarımada'nın düzenlenmesine ilişkin olarak 1930'lerden beri sürdürülen planlama çalışmalarının sağladığı bilgi birikimi ve deneyiminin , genelde tarihi mirasın, özelde de Tarihi Yarımada'nın sahip olduğu değerlerin korunmasına ilişkin tutumun bir ürünü olarak 1964 yılı, İstanbul Suriçi planı ortaya çıkmıştır. 1/5000 ölçeğinde yapılan plan; Tarihi Yarımada'yı 6 ana bölgeye ayırmaktadır.

1. Özel karakterini koruyan konut bölgeleri
2. Çok yoğun konut bölgeleri
3. Hanlar Bölgesi
4. Marmara ve Haliç Sahil şeritleri
5. Arkeolojik alanlar
6. Vatan Caddesi aksı

Bina yükseklikleriyle de ilgili kısıtlamalar getiren planda; Haliç kıyısında maksimum bina yüksekliğinin 6.50 metre olma zorunluluğu kararı bulunmaktadır.

3.5.6. Son Gelişmeler

Suriçi Koruma Planı'ndan sonra Tarihi Yarımada planlamasına ilişkin çalışmalar, İstanbul Metropliten Alanı'nın gelişmesine ilişkin makro düzeydeki çalışmalara bağlı olarak sürdürülmüştür. Büyük İstanbul Nazım Plan Bürosu çalışmaları kapsamında Prof. Doğan Kuban'ın Tarihi Yarımada için yaptığı, seçilen koruma bölgeleri ve koruma modellerini de içeren çalışması, Anıtlar Yüksek Kurulu, Taşınmaz Kültür

ve Tabiat Varlıkları Koruma Yüksek Kurulu tescil ve koruma çalışmaları, TAÇ Vakfı, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Sultanahmet, Hanlar Bölgesi, Kumkapı, Sulukule ve diğer bazı planlama ve uygulama çalışmaları Mimar Sinan Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Kentsel Koruma ve Yenileme Yüksek Lisans "Tarihi Yarımada Koruma Planlaması" proje çalışmaları, son yıllarda Büyük Şehir Belediye'sinin surların onarımı, yeşil alanların ve Haliç kıyılarının düzenlenmesi çalışmaları, Tarihi Yarımada'da korumaya ve düzenlemeye dönük uygulamalardır (-).

1984 Eylülünde "Haliç'in temizlenmesi" operasyonu İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından kabul edilmiştir. "Kurtarıma operasyonu" diye tanımlanan projenin içeriği şöyledir:

- Binaların boşaltılması ve yıkımı
- Suyun sirkülasyonunun sağlanması
- Kıyılarının yeşillendirilmesi
- Dipteki çamurun temizlenmesi

Bu operasyonda 2700 işyeri ve 800 konut yıkılmıştır.

Haliç yıkımları sırasında Balat Karabaş mahallesinin tamamı ortadan kaldırılmıştır. Bir çok tarihi binanın yıkılmasının yanında Balat İskelesi yakınındaki tarihi değirmen ve Pul Yaşan Sinagogu da yok olmuştur.

Ekdeki haritalarda Haliç kıyılarının yıkımdan önce ve sonraki duru karşılaştırmalı olarak görülebilir (-).

3. BÖLÜM İLE İLGİLİ NOTLAR

3.1. KOÇU Reşat Ekrem, "Balat", İstanbul Ansiklopedisi, 1960, s.10

3.2. VAROL Marie-Christine, Balat: Faubourg Juif d'İstanbul, İstanbul, Edition İsis, 1985, s.12

3.3. SHAUL Elie, "Balat'ın Türkiye Yahudileri için Önemi Bölüm 2", Şalom Gazetesi, 7.11.1990

3.4. VAROL Marie-Christine, Balat: Faubourg Juif d'İstanbul, İstanbul, Edition İsis, 1989, s.14

3.5. De AMICIS Edmondo, İstanbul, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1986, s. 169-171

3.6. SHAW Stanford, "Osmanlı Yahudilerinin Altın Çağı", Sanat Dünyamız Dergisi, 1992, Sayı 48, s. 6-20

3.7. ORTAYLI İlber, İstanbul'dan Sayfalar, İstanbul, Hil Yayınları, 1987, s. 213

3.8. KILIÇBAY Mehmet Ali, "1492 Yahudilerinin İspanya'dan Kovulmalarına Makro-Tarihsel Bir Bakış", Sanat Dünyamız Dergisi, 1992, Sayı 48, s. 21-36

3.9. AKIN Nur, "Balat", İstanbul Ansiklopedisi, 1994, s.10-12

3.10. SHAUL Elie, "Balat'ın Türkiye Yahudileri için Önemi Bölüm 1", Şalom Gazetesi, 31.10.1990

- 3.11. VAROL Marie-Christine, Balat: Faubourg Juif d'İstanbul, İstanbul, Edition İsis, 1989, s. 16
- 3.12. BELGE Murat, İstanbul Gezi Rehberi, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s.116-117
- 3.13. WEIKER Walter, "Türkiye'deki Yahudi Cemaati", Sanat Dünyamız Dergisi, 1992, Sayı 48, s. 34
- 3.14. WEIKER, A.g.e., s. 37-38
- 3.15. DELEON Jak, Balat ve Çevresi, İstanbul, Can Yayınları, 1991, s.70
- 3.16. VAROL Marie-Christine, Balat: Faubourg Juif d'İstanbul, İstanbul, Edition İsis, 1989, s. 22
- 3.17. BELGE Murat, İstanbul Gezi Rehberi, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s.117
- 3.18. GÜLERYÜZ Naim, "Ahrida Sinagogu", İstanbul Ansiklopedisi, 1994, s.138
- 3.19. GÜLERYÜZ, A.g.e., s.138
- 3.20. VAROL Marie-Christine, Balat: Faubourg Juif d'İstanbul, İstanbul, Edition İsis, 1989, s. 25
- 3.21. VAROL, A.g.e., s. 26

3.22. EYİCE Semavi, "Türkiye Yahudileri Hakkında Başlıca Araştırmalar", Sanat Dünyamız Dergisi, 1992, Sayı 48, s. 53-55 3.23. DELEON Jak, Balat ve Çevresi, İstanbul, Can Yayınları, 1991, s.76

3. 24. KOÇU Reşat Ekrem, "Balat", İstanbul Ansiklopedisi, 1960, s.16

3.25. İNCİCYAN, 18. Asırda İstanbul, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Entitüsü Yayınları, 1976

3.26. KARACA Zafer, "Dimitro Kanavis Rum Ortodoks Kilisesi", İstanbul Ansiklopedisi, 1994, s. 54

3.27. KARACA, A.g.e, s. 24

3.28. DELEON Jak, Balat ve Çevresi, İstanbul, Can Yayınları, 1991, s.76

3.29. BELGE Murat, İstanbul Gezi Rehberi, İstanbul Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s.117

3.30. TANMAN Baha, "Ferruh Kethüda Camii ve Tekkesi", İstanbul Ansiklopedisi, 1994

3.31. KOÇU Reşat Ekrem, "Balat", İstanbul Ansiklopedisi, 1960, s.16

3.32. EYİCE Semavi, "Türkiye Yahudileri Hakkında Başlıca Araştırmalar", Sanat Dünyamız Dergisi, 1992, Sayı 48, s.53-55

3.33. DELEON Jak, Balat ve Çevresi, İstanbul, Can Yayınları, 1991, s.76

3.34. DELEON, A.g.e. s.76

3.35. DİŐÖREN Esra, "Kürkçü Mecidi", İstanbul Ansiklopedisi, 1994, s.55

3.36. DELEON Jak, Balat ve Çevresi, İstanbul, Can Yayınları, 1991, s.76

3.37. DELEON A.g.e. s.77

3.38. DELEON A.g.e. s.77

3.39. Alberto MODIANO Arşivi

3.40. OVADYA Silvyo, "Or-Ahayim Hastanesi", İstanbul Ansiklopedisi, 1994, s.54

3.41. OVADYA, A.g.e. s.54

3.42. Alberto MODIANO Arşivi

3.43. DELEON Jak, Balat ve Çevresi, İstanbul, Can Yayınları, 1991, s. 65-67

3.44. ÖZDEŞ Gündüz, İstanbul Tarihi Yarımada Koruma İmar Planı Araştırma Değerlendirme Çalışmaları, 1988, s.183-192

3.45. ERDEMİR Alım, "Çevre Sorunları ve Haliç Örneği", Planlama Dergisi, Sayı: 86/1, s.27

SONUÇ

İstanbul, tarihi ve doğal zenginlikleri ile Dünyanın en ilginç, en büyüleyici şehirlerinden biri ve Tarihi Yarımada da bu şehrin merkezidir. Gerçekte, sınırlı Galata, Boğaziçi ve Anadolu yakası yerleşmeleri dışında 18. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde İstanbul şehri, Tarihi Yarımada'nın kendisi olmuştur. Tarihsel gelişim süreci içinde Tarihi Yarımada, ticaret ve yönetim fonksiyonları ile önemli bir merkez durumuna gelirken fiziksel ve sosyo - ekonomik sınırlayıcılar ve potansiyellerle bütünleşen bir yapılanma ve mekansal oluşum yaşamıştır .Son yıllarda toptan ticaret, depolama ve küçük imalatın da içinde bulunduğu Tarihi Yarımada bugün, Silivri ve Gebze arasında uzanan İstanbul metropol alanının merkezinde bulunmaktadır.

Planlama çalışmaları bölümünde açıklandığı gibi Tarihi Yarımada için çeşitli dönemlerde planlama ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır. Ancak yüzyıllardır, çeşitli kültürleri barındırmış olan Tarihi Yarımada'nın sahip olduğu kültür mirası için etkin bir koruma sağlanamamıştır. Tüm planlama ve düzenleme çalışmaları kendi içlerinde tutarlı ve başarılı olsalar da, bir bütün oluşturmadıkları için planlar, bütünsel bir korumayı gerçekleştirememiştir. Bu gerçekte, tarihi yarımada'nın giderek bozulan genel görünüm ve silüetinde olduğu kadar, bakımsız, köhne ve yer yer yok olan semtlerde de görülmektedir.

Bu araştırmada, Haliç kıyısındaki azınlık yerleşmelerinden biri olan ve tarihi değerleriyle İstanbul metropolünün yoğun baskısı altında bir çöküntü alanına dönüşen Balat tarihi yerleşmesinin tarihsel gelişim süreci içinde ve sosyal değişimle birlikte ortaya çıkan koruma sorunları incelenmiştir.

Bizans'tan günümüze dek çeşitli din ve ırktan insanların oluşturduğu Balat semti, yapılan analitik çalışmalar ile Balat'taki fiziksel ve sosyal "çöküş"ün nedenleri

araştırılmıştır.

Balat, kendi içinde sosyal, siyasal, ekonomik ve fiziksel yapı değişimlerinden doğrudan etkilenmesinin yanısıra, içinde bulunduğu Tarihi Yarımada'nın koşulları ve baskısından da etkilenerek fiziksel bozulmaya uğramıştır. Tarihi yarımada, son çeyrek yüzyıla kadar İstanbul'un gerçek merkezi, olmuş ve her türlü gelişme baskısıyla karşı karşıya kalmıştır. Metropolitan alan için geliştirilen makroform önerileri tarihi yarımada'nın merkez olma durumunu değiştirmemiştir. Ayrıca koruma politikalarının ,gelişmeyi sınırlamaya dönük kararlarının gelişmeden beklenen kısa vadeli çıkarlarla çelişmesi, yeterli politik, idari ve parasal güçle desteklenmeyen bu kararların gerçekleşmesini olanaksız hale getirmiştir. Politik çıkarlar uğruna tarihsel, kültürel değerler "artık" anlayışıyla yok edilmiştir. Yapılan koruma amaçlı uygulama planları da bütünlüğe kavuşturulamadığı için amacına ulaşamamıştır.

Ayrıca genelde "koruma" konusundaki bilinçlenmenin akademik, profesyonel ve entellektüel çevrelerde sınırlı kalması, topluma ve yöneticilere ulaşmaması da kültür mirasının sessizce yok oluşunu hızlandıran etmenlerdendir.

İstanbul çağlar boyunca birbirinden farklı pek çok topluluğu dolayısıyla kültürü yanyana birlikte barındırmıştır. Birbirinden farklı sosyo - kültürel yaşamlar da İstanbul'da birbirinden farklı mekanları yaratmıştır. Şehirde yaşayan etnik gruplar gerek yönetimlerin gerekse birarada yaşama isteği ile kendi özel bölgelerini oluşturmuşlar, ibadethanelerini ve sosyal binalarını da bu bölgelere kurarak adeta birer koloni durumuna geçmişlerdir. Böylece her etnik grubun içersinde rahatlıkla geleneklerini, kültürlerini devam ettirdiği özel mahalleler oluşmuştur.

Bizans döneminden, Osmanlı dönemine dek çoğunluğu Rumların oluşturduğu Balat,

Musevilerin buraya yerleştirilmeleri ile çok farklı bir yapıya kavuşmuştur. Kendi teknikleriyle evlerini inşa eden yahudiler, yine kendi sokaklarını, kendi meydanlarını ve sonuçta kendi özgün mahallelerini yaratmışlardır.

Yahudilerin yanısıra Balat'ta Rumlar, ingeneler, Ermeniler ve Karamanlılar da yaşamıştır. Tüm bu etnik gruplar ,konutlarıyla birlikte kendi ibadethaneleri ve sosyal binalarını da yanyana inşa etmişlerdir.

Bugüne dek Balatta 8 Sinagog, 6 ortodoks kilisesi, 1 Gregorian Ermeni Kilisesi, 10 cami ve 6 tekke inşa edilmiştir.

Bugün Balat'ta 4 Sinagog bulunmaktadır. Bunlardan yalnızca biri ibadet amacıyla düzenli olarak kullanılmakta, ikincisi de nadir olarak özel törenler için açılmaktadır.

Bugüne dek gelebilen 4 kilise içinde ise yine 2 tanesi kullanılmaktadır.

Kullanılan Ahrida Sinagogu ve Surp Hreşdegabet Kilisesi dışındaki diğer ibadethane binaları bozulmuş, eskimiş ve khneleşmiş durumdadır. Bir kısmınınsa yalnızca duvarları ayakta kalmıştır.

İbadethanelerin birer birer yok olmasının temel nedeni, cemaatlerin Balatı terk etmiş ve İstanbul'un başka semtlerindeki sinagog ve kiliseleri kullanıyor olmalarıdır.

Tarih içinde çeşitli siyasal, ekonomik ve sosyal nedenlerle İstanbul'daki yabancı ve azınlıklar evlerini ve mahallelerini terk etmişlerdir. 1. Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, Cumhuriyet'in İlanı, Kıbrıs Sorunu, Rum ve Ermeni Sorunları ve İsrail Devleti'nin kurulması gibi nedenler, İstanbul'da ve Türkiye'de yaşayan azınlık ve yabancıların nüfusunun azalmasına neden olmuştur.

İstanbul'da, azınlıkların ve yabancıların, oluşturdukları mahalleler özellikle de Haliç kıyısındaki azınlık yerleşmeleri terketmeleri sonucu bugün çöküntü bölgeleri haline gelmiştir. Yapıldıkları dönemin kültürel ve mimari yapı özelliklerini taşıyan pek çok sinagog, kilise, çeşme gibi anıtsal binaların yanısıra sayısız sivil mimari örnekleri ve özgün sokağ ve meydan oluşumları bir bir yok olmaktadır.

Balat'taki anıtsal ve mimari örneklerin yok olmasının sosyal nedenleri, bu araştırma kapsamında yapılan anket çalışması sonucunda ortaya konmuştur.

Anket sonuçlarına göre Balat'ta bugün çoğunluğu Karadeniz Bölgesi'nden İstanbul'a göç etmiş aileler oluşturmaktadır. Göçle gelen bu ailelerin Balat'a ne zaman geldikleri araştırıldığında ise % 57 gibi büyük oranının 5 yıllık bir dönem içinde geldiği görülmüştür .Bu veri ışığında, Balat'ta yaşayan nüfusun, Yahudilerin büyük göçü sonrası boşalan evlere 1950'li yıllardan itibaren yerleşmiş oldukları söylenebilir. Ancak en çarpıcı sonuç, Anadolu'dan İstanbul'a gelenlerin Balat'ı İstanbul'da ilk yerleşme mekanı olarak seçtikleri sonucudur. Evlerin küçük olması, kiraların İstanbul'un merkezine bu derece yakın mesafedeki diğer semtlere oranla düşük olması, iş alanlarına yakınlığı, İstanbul'a yeni gelen aileler için Balat'ı cazip kılmaktadır.

Konutlarda yaşayan ailelerin 5-10 yıllık periyodlar içinde sürekli değişmeleri, binaların kullanıcılar tarafından sahiplenilmemesi ve korunmamasının ötesinde daha hızlı tahrip olmasına neden olmaktadır.

Balat'ın bugün tarihi - kültürler değerlerinin yok olmasının ve bir çöküntü bölgesi haline gelmesinin en büyük nedeni Balat'taki köklü sosyal değişimdir. Balat'taki binaların gerçek sahibi Yahudiler ve diğer azınlıkların burayı terk etmeleri ve

Andaolu'dan gelen düşük gelirli ailelerin boş evlere yerleşmeleri ancak hiç bir zaman Balat'ı bir "Balatlı" gibi sahiplenmemeleridir.

Yaşadıkları tarihi binaların "korunması gerektiği" fikrini ve önerilerini dahi tepkiyle karşılayan bugünün "Balatlı"sı, anket sorularını cevaplarırken, % 64 oranında "evimi korumak istiyorum" seçeneğini tercih etmişlerdir. Koruma yanlısı olanlara, "nasıl koruyacaksınız? " sorusu sorulduğunda ise % 64'ünün cevap vermediği ancak % 25'inin "kredi sağlandığı takdirde" şeklinde cevap verdiği görülmüştür.

Bu cevaplar bize, Balat'ta tarihi evlerde yaşayanların büyük kesiminin "koruma" konusunda hiç bir bilgiye sahip olmadığını göstermektedir. Kredi konusunda isteksiz davranmaları ise, bu konuda hissettikleri "güvensizlik"ten ve çoğu seyyar satıcılıkla geçinen bu insanların düzenli para kazanmamalarından kaynaklanmaktadır. Krediyi alamayacakları, alsalar da geri ödeyemeyecekleri düşüncesini taşıdıkları yapılan konuşmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tarihi çevreler, yapıldıkları devirlerin duygu, düşünce, eğilim ve yaşam deneyimleri birikimlerinin ifade edildiği, bir "dil" e sahip yerleşmelerdir. Kentlerin okunabilirliği ve algılanabilirliği açısından önemli bir yer tutan ve ortak bir dil taşıyan tarihi çevrelerin hızlı ancak olumsuz değişimleri yok olmalarına sebep olmaktadır. Oysa bu çevreler geçmişle gelecek arasında bir köprü kuran mekanlardır. Bu mekanların korunması ve sürekliliğinin sağlanması gereklidir.

Balat'ın da tarihsel gelişim ve değişim süreci içinde taşıdığı anlamlar, deneyimler, içerdiği tüm mimari değerler ve özgün yapısıyla çöküntü alanı olmaktan kurtarılması gereklidir.

Bunun için ise öncelikle Tarihi Yarımada hatta İstanbul ölçeğinde etkin bir koruma

planlaması yapılması gereklidir. Üst ölçek kararların altında Balat'ta yapılacak tespit ve tescil çalışmalarından sonra ise tarihi bina sahiplerine kolay geri ödemeli kredi sağlanmalıdır.

Koruma ancak bir devlet politikası haline geldiğinde gerçekleşebilir. Devlet ve yöneticilerin tarihi kültürel değerlerin korunması gerektiğini özümsemeleri sonucu halk da korumaya bilinçli bir biçimde katılacaktır.

Ayrıca devletin ve yerel yönetimlerin halkı bu konuda bilinçlendirmesi ve birebir katılımı sağlamalarının yanında, koruma için yeni kaynakların yaratılması konusunda da etkin davranması gereklidir.

Tarihi alanların, yeni işlevlerle rantable hale getirilmesi, alanların restore edilmesi onarılması için gerekli kaynağın yaratılmasını da sağlamaktadır.

Balat'ın tarihteki konumu ve Türkiye'deki Yahudiler için taşıdığı özel anlam doğrultusunda dini bir merkez haline dönüştürülerek turizm potansiyeli değerlendirilebilir. Sinagog ve kiliselerin onarılması, ayazmaların ve ibadethanelerin ziyaret edilmesini sağlayacaktır. Yalnızca İstanbul içindeki değil, Türkiye dışından da gelecek olan gayrimüslümler, yüzyıllar boyunca onlardan önceki kuşakların yaşadığı, çalıştığı ve ibadet ettikleri mekanları ziyaret edeceklerdir.

Turizm hareketiyle gelen para Balat'ın ve Balat'ta yaşayan kesimin ekonomik durumunu hareketlendirecektir.

Dini binaların onarımı ise devlet yerel yönetim ve azınlıklara ait dernekler işbirliği ile gerçekleşebilir.

Örneğin Yahudi cemaatine ait 500. Yıl Vakfı 1992'de Ahrida Sinagogu'nu restore ettirmiştir.

Ancak yine de tarihi alanların korunması büyük ölçekte, orada yaşayan halkın katılımı ile başarılabilir. Bunun içinde "koruma" nosyonunun büyük kitlelere "eğitim" yoluyla verilmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

AKBULUT Rifat, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İstanbul ve Kadıköy, Yüksek Lisans Tezi, M.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1992

AKÇURA Necva, Çevre Ölçeğinde Koruma Konusunda Öneriler, Ankara, ODTÜ Yayınları, 1975

AKOZAN Feridun, Türkiye'de Tarihi Anıtları Koruma Teşkilatı ve Kanunlar, İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, No: 47 1977

ARIKAN Özdemir, Beyoğlu ve Kısa Geçmişi, Aybay Yayınları, İstanbul, 1988

AYSU Çiğdem, Boğaziçi'nde Mekansal Değişim, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Doktora Tezi, İst. 1989

BELGE Murat, İstanbul Gezi Rehberi, İstanbul, İstanbul Tarih Vakfı Yayınları, 1993

BEKTAŞ Cengiz, Koruma Onarım, İst., Yem Yayınları, 1992

CEM İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İst. Cem Yayınevi, 1975

ÇUBUK Mehmet, 1 Kentsel Koruma Yenileme Uygulamalar Kolokyumu Sunuş Bildirisi

ÇUBUK Mehmet, ERKÜN Sefa, ERYOLDAŞ Akın, "Tarihi Kentlerde Planlama Düzenleme Sorunları". Türkiye II. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu, Ankara. Bayındırlık ve İskan Bak. Yayınları, 1989

DENEL Sevim, Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri Ankara, ODTÜ Mim. Fak. Yay. 1982

ERUZUN Cengiz, II. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu" Ankara

GALANTİ Avram, Türkler ve Yahudiler, İstanbul, Tan Matbaası, 1947

GROSMAN Moşe, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Türkiye Yahudilerinden Görünümler, İstanbul, As Matbaacılık, 1992

İNCİCYAN, 18. Asırda İstanbul, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1976

İstanbul Ansiklopedisi

KILIÇASLAN İsmet, İstanbul Kentleşme Sürecinde Ekonomik ve Mekansal Yapı İlişkileri, İstanbul, İTÜ Mim. Fak. Baskı Atölyesi, 1981

KIRAY Mübeccel, "Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar", Çevre Dergisi sayı 4

KUBAN, Doğan, İstanbul'un Tarihi Yapısı, İst. 1969 "Kent Korumasında Kültürel Sorunlar", Koruyucu Kent Yenilemesi ve Yöntemler Semineri, Ankara, TMMOB Mimarlar Odası, Ankara Şubesi Yayınları, 1992

MADRAN Emre, "Son 20 Yılda Koruma Yasaları", II. Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu, Tarihi Kentlerde Planlama Düzenleme Sorunları", Ankara, Bayındırlık ve İsk. Bak. Yayınları, 19879.

MANTRAN Robert, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul 1. Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990

ORTAYLI İlber, "Antik Çağlardan 18. Yüzyıla Kadar İstanbul'un Mekansal Yapısının Temel Özellikleri", İstanbul'dan Sayfalar, İst., Hil Yayınları, 1987

ÖZDEŞ Gündüz, İstanbul Tarihi Yarımada Koruma İmar Planı Değerlendirme Çalışmaları 1988

Sanat Dünyamız Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, 1992, Sayı 48

SHAUL Elia, Şalom Gazetesi

TÜMERTEKİN Erol, Beşeri Coğrafyaya Giriş, İst. Okan Dağıtımılık, 1977.

VAROL Marie - Christine, Fauborg Juif d'İstanbul, İstanbul, İsis Yayınları, 1985

YERASİMOS Stefanos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye İst., Gözlem Yayıncılık, 1984.